

Örebro härad.

Häradet gränsar i S och SV till Sköllersta, Kumla och Hardemo härad, i SV och V till Edsbergs härad, i NV till Nora och Hjulsjö härad, i N och NÖ till Fellingsbro härad, i Ö till Glanshammars härad, till Hjälmarén och till Askers härad. Socknar: Almby, Axberg, Eker, Gräve, Hovsta, Kil, Långbro, Mosjö, Tysslinge, Täby, Vintrosa och Ånsta. Av dessa socknar är följande fyra numera (sedan 1937 och 1943) inkorporerade med Örebro stad: Almby, Eker, Långbro och Ånsta.

Från Örebro härad är fem runristade stenar kända (Nä 16–20). Med undantag av den med egendomliga tecken ristade Nä 19, inmurad i Täby kyrka, har häradets runstenar numera sin plats på Örebro läns museum.

Örebro, Örebro kyrkogård.

I C. A. Gottlunds dagbok, förd under hans i etnografiskt syfte företagna studieresa till Värmland 1821–1822, finns ett uttalande om en sten med runor på Örebro kyrkogård. Dagboken är utgiven i *Värmland förr och nu* 29 (1931). Gottlund antecknar den 14 juli 1821 (a. a. s. 10): »Till Örebro stad kommo vi så där kl. 9, här voro mycket bondfolk från landet. Jag åt här för första gången smultron, vilka jag köpte. Jag satte på mig bättre kläder, då vi här måste gå till Franzén till Kumla.¹ Men eftersom Br[uzelius]² här hade mycket att uträtta, så måste jag vänta på honom. Vi ville ej gå förrän efter frukosten till Franzén, och för den skull dröjde vi här länge. Jag var och såg på kyrkogården, där man åt några affärsmän satt gravstenar av sten, en ålderman hade en gammaldags sten full med runor. På mitten voro de gamla orden borthuggna och i deras ställe dithuggit den dödes namn. Det var den första jag såg, och att skälmsstycke gjorts i denna sak. — Vi kommo mellan kl. 3 och 4 till Kumla.»

Denna gravsten, som alltså Gottlund observerade i Örebro, måste ha funnits på Nikolaikyrkans kyrkogård. De gravstenar som vid Gottlunds besök år 1821 stod resta där gick tydligen förlorade endast några år senare. I Nerikes-*Allehanda* 7/12 1922 skriver S. A. Nordenmark en uppsats om »Nikolaikyrkans forna kyrkogård», där han bl. a. frågar sig: »Var äro nu dessa gravstenar?» Svaret blir: »Som mycket annat av kulturhistoriskt värde i denna stad under gångna tider grusat och förstört. Kyrkogården undergick en sällsynt radikal omgestaltning under åren 1824–26. De omgivande murarna nedbrötos och gravstenar och minnesvårdar förstördes och togos förmodligen till fyllning eller byggnadsmaterial. Samtidigt förvandlades den 500-åriga tempelgården till öppen park. Nu finns intet som minner om vad Nikolaikyrkans närmaste omgivning ursprungligen har varit.»

Gottlunds uppgift om runstenen på kyrkogården är onekligen överraskande. Det finns emellertid exempel på att man har tagit en runsten och behandlat den på ungefär samma sätt som i det av Gottlund beskrivna fallet. Det är sålunda inte helt uteslutet, att Gottlunds iakttagelse kan vara riktig. I så fall skulle Närke ha förlorat en av sina fåtaliga runstenar så sent som på 1820-talet.

Örebro, Bondsättersvägen.

En runristad kalkstensskiva låg 1956 som tröskelsten vid vedboden till fastigheten Bondsättersvägen 57, Örebro. Den förvaras nu i ett uthus till fastigheten.

Blågrå kalksten. Mått 89 × 59 cm. Kalkstensskivan har brustit i flera delar, vilka dock har fullständig passning. Intet av ristningen har sålunda gått förlorat. Den nuvarande ägaren har lagat stenen med omsorg. Runorna är placerade i en klumpig ormslinga; ormhuvudet, som är sett uppifrån, har försetts med två stora, ovala ögon. Ristningen är uppenbarligen sentida. Inskriften lyder:

ainstop × im × ik × urpin × sim × asb × i × hulti × falin × at × friantum × sim × fura × it × kuisti

¹ Frans Mikael Franzén var kyrkoherde i Kumla och Hallsbergs pastorat 1812–1824 (sedan 1820 kontraktsprost).

² E. Bruzelius, bokhandlare i Karlstad, f. 1786, d. 1839.

Detta är som synes ett citat ur eddadikten Hamðismál. Raderna lyder på fornisländska:

*Einstæð em ek orðin
sem osp í holti,
fallin at frændum
sem fura at kvisti ...*

»Ensam är jag vorden
som asp i hultet,
fränder från mig fallit
som från furan kvistar ...»

Av intresse är, att det just är dessa rader som J. P. Molin har ristat med runor på sin berömda skulpturgrupp »Bältespännarna», i sin nuvarande gestalt färdig år 1862. Molin placerade runorna runt sockelns övre bård. Inskriften stämmer i stort sett fullständigt med de runor som finns på stenen från Bondsättersvägen; också de små kryssen mellan orden är alldeles likadana. (Den enda olikheten är att den som ristade kalkstenshällen har gjort sig skyldig till ett fel: ordet **at** är där ristat **it**.) Av allt att döma är örebroristningen en avskrift av inskriften på Bältespännarna.

16. Ormesta, Hageborg, Almby sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 7.

Litteratur: Örebro Dagblad den 16/6 1914; H. Hedberg, Fyndanmälan till Riksantikvarien den 16/6 1914 (ATA; Ånsta sn); Cl. Claesson och G. Ekelund, Fasta fornlämningar i Almby sn, 1936 (ATA); B. Waldén, Historiskt-topografiska studier i Almby sockens historia (i: Almby. En minnesskrift, 1943), s. 27; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 35 f.

Äldre avbildning: Cl. Claesson foto 1936 (ATA; återgivet i Waldén a. a. s. 26).

Runstenen, som låg inmurad i väggen i källaren på torpet Hageborg under Ormesta, skänktes den 15/6 1914 till Örebro läns museum av lantbrukaren J. A. Johansson, Ormesta. Dagen efter lämnade *Örebro Dagblad*, under rubriken »Runstenen i källarväggen», följande meddelande om stenen: »Då handelsföreståndaren A. Hallberg från Kolbäck för kort tid sedan besökte Örebro läns museum, fann han där några runstenar, som erinrade honom om att han för många år sedan sett en dylik inmurad i fondväggen i källaren i torpet Hageborg, tillhörigt hans svärfader landtbrukaren J. A. Johansson i Ormesta, Almby socken. En anmälan om saken till intendenten H. Hedberg föranledde ett omedelbart besök på platsen och sedan i går är runstenen i fråga genom herr Johanssons tillmötesgående införlifvad med läns museets samlingar ... Intendent Hedberg har gjort förberedande undersökningar ang. stenens tidigare historia och som den person lefver, som själf inmurat stenen såsom nyckelsten under torpets spiselmur — lyckligtvis med runsidan utåtvänd — så torde man inom kort få förvisning om hvarifrån stenen stammar. En kommande 'ringning' af skogsbacken utanför torpstugan torde hafva sitt intresse, ty antagligen är väl stenens ursprungliga plats att söka i torpställets närhet. Af en urhålkning på midten af stenen vill det synas som om stenen i horisontal ställning — beklagligt nog på runsidan — på sin tid blifvit använd såsom någon sorts kross- eller malsten för t. ex. salt eller sädeskorn.»

Stenen har inv.n:r 7561 i museets samlingar. Några närmare uppgifter om »hvarifrån stenen stammar» har icke kunnat erhållas.

Grå sandsten. Höjd 1,20 m, bredd 0,41 m, tjocklek omkring 0,25 m. Ristningslinjerna är mycket kraftigt huggna; runorna är synnerligen stora (12,5–16 cm). Mitt på stenen är ristningsytan skålformigt nedslipad, varigenom partier av ristningen har gått förlorade.

Inskrift:

... **li** : **lit** : **resa** : **eftir** : **f** ...
                   5   10   15

... *let ræisa æftir* ...

»... lät resa efter ...»

Till läsningen: Före **l** finns inga spår av runor. **4 i**, som har förlorat ett stycke nedtill, är ej stunget. **5 t** är delvis bortnött i den skålformiga nedslipningen. **7 e** och **10 e** är tydligt stungna. I **11 f** går bistavarna ej upp till ramlinjen, vilket beror på att runan står på det ställe, där runbandet gör en skarp krök. Skiljetecknet efter **14 r** har förlorat nedre punkten. Av runan **15 f** återstår övre hälften; den undre bistaven har förlorat nedre delen.

Runföljden **1-2 li** utgör givetvis slutet av namnet på den, som har låtit resa stenen. **15 f** utgör sannolikt början på ett namn.

Det bevarade stycket har tydligen utgjort runstenens topp. Inga andra delar av stenen har trots efterforskningar ännu kommit i dagen.

17. Ormesta, Hageborg, Almby sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 7.

Litteratur: Cl. Claesson och G. Ekelund, Fasta fornlämningar i Almby sn, 1936 (ATA); B. Waldén, Historiskt-topografiska studier i Almby sockens historia (i: Almby. En minnesskrift, 1943), s. 27 f.; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 36 f.

Äldre avbildning: Örebro läns museum, foto (återgivet i Waldén a. a.).

Stenen, som upptäcktes år 1917, låg i spiselmuren på torpet Hageborg under Ormesta; den påträffades alltså i samma byggnad som Nä 16. Upptäckten gjordes då torpstugan revs, och stenen överlämnades så gott som omedelbart (^{10/3} 1917) till Örebro läns museum av lantbrukaren J. A. Johansson, samme man som ett par år tidigare hade skänkt Nä 16 till museet. Nä 17 fick i museets samlingar inventarienumret 9270.

I den förteckning över fasta fornlämningar i Almby socken som gjordes år 1936 nämns en förkommen runsten från Ormesta: »Enligt en uppgift av prosten Lidén¹ i Almby skall enligt traditionen förr ha funnits en numera försvunnen runsten i Ormesta by.» Uppgiften måste väl åsyfta Nä 17, ty denna sten finns icke upptagen i förteckningen. Stenen hade ju sedan länge sin plats på museet, vilket troligen hade fallit prosten ur minnet.

Gråröd sandsten med mörkare inslag. Höjd 95 cm, bredd 35 cm, tjocklek omkring 14 cm. Tecknens storlek är 6,5–10 cm. Stenens högra kant och baksida är svärtade av eld.

Ristningen gör som helhet ett påfallande egendomligt intryck. Ornamentiken är tafatt och förvirrad, vilket tydligen ej endast beror på att stenen är ofullständig. Av de bevarade runorna har några ett ganska normalt utseende, och flertalet av inskriftens runtecken kan läsas. Ett par »ord» kan också urskiljas: **sin** och **kup**. Trots detta torde det kunna betraktas som säkert, att Nä 17 som helhet saknar språklig innebörd. Jfr mitt av Waldén (a. a. s. 28) återgivna uttalande om ristningen och *Inledning* s. XIV, not 2.

¹ Därmed åsyftas Theodor Alfred Lindén (1865–1946).

18. Kumla by, Hovsta sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 8.

Litteratur: H. Hofberg, Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1867, s. 2, 1868, s. 3 (ATA), Nerikes gamla minnen (1868), s. 95, Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 35 f. (ATA; tryckt i Meddelanden från Örebro läns museum 8, 1923, s. 66 f.); R. Dybeck, Brev till G. Stephens den 6/11 1873 (ATA), Runa, fol. (1873), s. 93, 102; Förteckning öfver föremålen i Örebro läns museum (1887), s. 12; Örebro läns fornminnesföreningars verksamhet 1856–1888 (1888), s. 20; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 32 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (Palaestra, bd 224, 1958), s. 75; S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 210.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i Nerikes Fornlemningar 1 (återgiven i Nerikes gamla minnen); Dybeck, teckning, (återgiven i Runa fol., pl. 22, nr 10); Brate, foto 1901 (ATA).

Den första uppgiften om det intressanta runstensfragmentet från Kumla finner man i Herman Hofbergs redogörelse för »Föreningens för Nerikes Folkspråk och Fornminnen verksamhet under år 1867». Sedan fyndet av Rinkabyfunten (Nä 33) omtalats, fortsätter Hofberg: »Det andra runminnesmärket, som äfven i år blifvit funnet, utgöres af öfverdelen utaf en runsten i Kumla by i Hofsta socken. Enligt de upplysningar, Sekreteraren lyckats förskaffa sig, hade omkring år 1812 en runsten i nämnda by blifvit sönderslagen och inlagd i muren till en källarebod, som för några år sedan åter blef nedrifven, då den dervid erhållna stenen användes till en liten stenmur nära intill stugubyggningen. Med denna anvisning till ledning uppdrog Sekreteraren förleden sommar åt Studeranden Herr Er. Hallgren vid Axbergs prestgård, att eftersöka stenen, som också verkligen till en del återfanns i den förenämnda muren. De efterspaningar Sekreteraren sedan dess sjelf anställt, för att få reda på det öfriga, ha visserligen ännu icke krönts med framgång, ehuru det är att hoppas, att äfven detta skall återfinnas.»

I föreningens verksamhetsberättelse för år 1868 lämnas ytterligare uppgifter om Nä 18. Under en av sina då företagna resor hade Hofberg lyckats hindra, att stenen gick förlorad. Den hade nämligen förts bort »för att jemte annan sten tjena till fyllning i en stengraf. Stenen återfördes genast till sin gamla plats vid byn och har sedan, på Sekreterarens föranstaltande, blifvit aflemnad till Karolinska läroverket, att bland dess samlingar förvaras, hvilket ansetts ha skäl för sig i mer än ett afseende. För det första skulle stenfragmentet, som icke är större, än att det utgör en vanlig mansbörd, ofelbart med aldraförsta gå förloradt, såsom förhållandet höll på att blifva då det i somras återfanns, — vidare äro runmynderna serdeles rediga och tydliga, och stenen kan således, inom den arkäologiska afdelningen af läroverkets samlingar, tjena som prof på våra förfäders runvårdar, serdeles som dessa äro så sällsynta i Nerike.» Även i reseberättelsen för år 1868 och i *Nerikes gamla minnen* (1868) redogör Hofberg för hur Nä 18 kom i dagen. Richard Dybeck, som stod i ett spånt förhållande till Hofberg, ger i *Runa* (fol.) en kort och delvis avvikande skildring av hur stenen upptäcktes: »Enligt uppgift af hemmansegaren Jan Jansson i Kumla upptäcktes detta runstensstycke för tio år sedan af honom. Det låg då på vestra ändan af en stenmur — ett upplag efter en gammal gård — invid byn, men förvaras nu i Örebro Läroverksbyggnad.»

Stenen flyttades år 1887 från Karolinska läroverket till Örebro läns museum (se *Örebro läns fornminnesföreningars verksamhet*, s. 20); stenen har där inv.nr 430.

Grå, finkornig granit. Mått: 75 × 48 × 18 cm. Ristningsytan är jämn och vacker, något sliten. Ristningen är skickligt huggen och runorna mjukt och säkert formade. Största runan (11 **t**) är 12,5 cm, minsta runan (25 **s**) är 4 cm. Nä 18 har utan tvivel ristats av en framstående runmästare.

Inskrift:

... -- n : froknan : tre ... hulmi : sun : hans : ... y ...

5 10 15 20 25

... sinn, frœknan dræng ... Holmi, sun hans ...

»... sin ..., en modig ung man ... Holme, hans son ...»

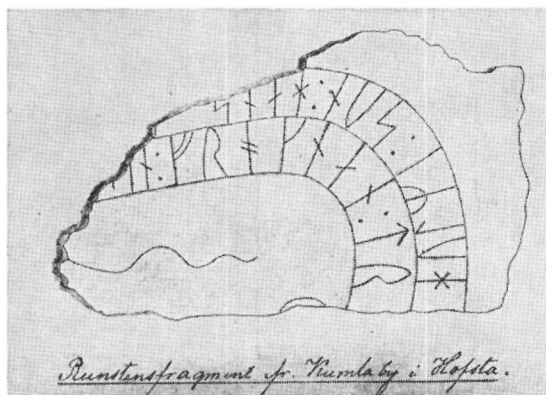

Fig. 44. Nä 18. Hovsta sn, Kumla by. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

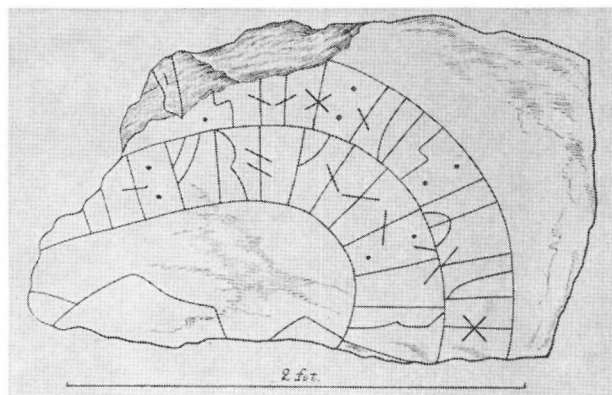

Fig. 45. Nä 18. Hovsta sn, Kumla by. Efter R. Dybeck, Runa (fol.).

Till läsningen: Före runan 1 finns nära fragmentets kant en linje, som går från övre ramlinjen och böjer något åt vänster; den är möjligen huggen. Av runorna 1 och 2 har övre delarna gått förlorade. Runan 1 står ganska nära runan 2. Av denna placering att döma torde runan ha varit **s**; jfr 19 **s** och 25 **s**. Runan 2, som endast kan ha haft bistavar i toppen, har troligen varit **i**. Skiljetecknet efter 3 **n** har, i likhet med inskriftens övriga skiljetecken, formen av två punkter (:). 6 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. 13 **e** har förlorat stavens övre del, då stenen slogs sönder; punkten mitt på staven är dock helt bevarad. Runföljden 14 **h**–26 **y** står utanför slingan. Före 14 **h** finns en grund linje, som möjligen är huggen. Den är emellertid av annan karaktär än övriga ristade linjer. 22 **h**–25 **s** har förlorat sina nedre delar genom en kantskada; alla runorna är likväl säkra. 26 **y** står på ett ojämnt parti i fragmentets kant. — Hofberg: ...**n** : **froknan** : **tr... hulmi** : **sun** : **hans** : . — Dybeck: ...**n** : **froknan** : **tri... hulmi** : **sun** : **hans** : . »På en afsats under stenens ena kant synes liknelse till runan **y**, eller **r**.» — Brate (1901): ...**sin** : **froknan** : **tre...k hulmi** : **sun** : **hans** : . »Ristningen består dels af linier, som se ut att vara återstoder af ett kors, dels af två rader runor. Raden A, närmast korset, innefattas af en slinga, hvars öfre linie äfven utgör öfre linie för raden B, hvilken saknar nedre slinga, trots det att både Hofberg och Dybeck angifva sådan. Raden A, som är infattad af slingan, synes böra läsas först, raden B, som är ristad utom slingan, tyckes utgöra inskriftens slut ... Första ordet har troligen varit **sin**, ehuru af de första runorna blott stycken af stafven nedifrån finnas. Den första stafven står 7 cm. från stenens kant efter nedre slinglinien räknadt, hvilket långa afstånd fordrar, att ett skiljetecken funnits framför densamma och att detta kolons nedre punkt suttit just i stenens kant. Radens sista runa är **e** med nedre stafven och pricken i behåll. Raden B börjar med ett streck, som hvarken finnes hos Hofberg eller Dybeck, men som måste antagas, en lång linie uppifrån, nedåt lindrigt böjd åt vänster. Denna linie synes icke kunna vara annat än ett ovanligt långt kst till **k**, sista runan i (**au**)**k**, dock utan kolon därefter. Den öfriga inskriften i raden **hulmi** : **sun** : **hans** : är fullt tydlig, men i det sista ordet **hans** är runornas nedersta del borta. Efter **hans**: finnes ingen ristning, ehuru stenens kant är bevarad 13 cm., hvaraf framgår, att detta ord är inskriftens slut.»

Det är mycket beklagligt, att endast ett fragment återstår av Kumla-stenen. Hofbergs förhoppning, att ytterligare delar av stenen skall påträffas (se ovan s. 60), har ännu icke gått i uppfyllelse.

Nä 18 är rest till minne av en man, som har fått epitetet *froeknan draeng* (**froknan tre ...**). Det är ordet **froknan** (ack.) som Hofberg åsyftar, då han i fornminnesföreningens verksamhetsberättelse för år 1868 skrev, att ett ord i inskriften är »i språkligt hänseende af den märkvärdighet, att ensamt det borde tillförsäkra detta runstensfragment en plats i hvilken antiqvarisk samling som helst».

Adjektivet *frækn* är eljest belagt endast en gång i runsvenskan, nämligen i den berömda strofen på Högby-stenen (Ög 81). Där är ordet ristat **frukn** (nom.). Också i det fallet står adjektivet som attribut till *drængr*: **frukn ·treks ·asmutr frækn drængr Asmundr** »djärve kämpen Åsmund». Det kan tilläggas, att ett mansnamn *Frækn* finns på en sörmländsk runsten (Sö 347): **frokn** (ack.) och **froknar** (gen.). Namnet är otvivelaktigt identiskt med adj. *frækn* och har sålunda från början varit ett tillnamn med betydelsen 'den djärve'. I fornsvenskan är sammansättningen *æmfröknan* (ack.) 'lika rask el. duglig' belagd; i Östgötalagens ärvdabalk 21 heter det: *Nu vil maþær man ur annöþughum staþ lösa: han skal egh lösa um anfriþ ælla um uartima utan han þa hanum annan æmfröknan ...* »Nu vill någon en man ur träldom lösa; han skall ej lösa under höstfrid eller under vårtid, såvida han ej ger honom en annan lika duktig.» Ordet är i levande bruk i norrländska dialekter, särskilt i betydelsen 'duktig att äta', 'matfrisk'.

Adjektivet *frækn* är också väl känt från västnordiskt håll; i edda- och skaldedikter förekommer det ofta. Sigurd Favnesbane kallas t. ex. *fræknan gram*, och i *Hávamal* möter oss ordet i ett par välkända strofer:

<i>Mildir, fræknir menn bæt lifa</i>	Givmilda, dristiga män bäst leva ...
<i>Ríki sitt skyli ráðsnotra hverr í hófi hafa. Þá hann þat finnr, es með fræknum kómr, at engi es einna hvatastr.</i>	Sin makt skall varje rådklok man hovsamt hålla. Ty märka han får, när han kommer bland modiga, att ingen är ensam djärvast.

I *Didrikssagan* (och i isländskan) finns också sammansättningen *fullfrækn*: *Konungrinn Þiðricr riðr nv ut af Bern með fim .c. hermanna alla fullfræcna* ... Jfr *fulldrængliga* på NÄ 29, nedan s. 92.

På grund av att inskriftens början har gått förlorad, vet vi varken namnen på den som lät resa stenen eller namnet på den döde. Stenen kan f. ö. ha varit rest av flera personer. Det enda namn som har bevarats på fragmentet är **hulmi Holmi**. Detta mansnamn är hittills känt från följande runinskrifter: U 91, 133, 141, 156, 335, 357, 447; Sö 331; Vs 29; Sm 73; NÄ 18. Det är troligt, att namnet dessutom har funnits på ännu en av Närkes runstenar, nämligen på Urvalla-stenen (NÄ 32). Kvinnonamnet *Holma* förekommer på NÄ 26. Både *Holmi* och *Holma* är att uppfatta som kortnamn till de ofta förekommande namnen på *Holm*-.

I *Runa* fol. suppleras inskriftens slut på följande sätt: (AUK AFTIR) HULMI SUN HANS.¹ Enligt denna suppling skulle stenen vara rest också till minne av Holme, som alltså skulle vara son till den man, som har epitetet *fræknan dræng*. Denna uppfattning är med all sannolikhet oriktig, eftersom namnet har nominativform. Därtill kommer att runföljden **hulmi : sun : hans :** i den fullständiga inskriften måste ha stått mot slutet och sålunda ej i omedelbar anslutning till namnet på den man, som stenen är rest efter. Vad *Holmi* har haft för funktion kan numera ej avgöras, ej heller vems son han har varit.

Innanför runslingan har, av de bevarade linjerna att döma, funnits ett stort ornament. Enligt Dybeck och Brate skulle det ha bestått av ett kors. Om så är fallet, måste Kumla-stenens kors ha varit mycket originellt utformat.

¹ Supplingen är Stephens', vilket framgår av ett brev från Dybeck den 6/11 1873: »Tack äfven för Din rättelse l. rättare alldeles nya uppfattning af Kumla-Hofstadsinskriften ... Den skall behörigt erkännas i 'upplysningarna'.» I »Rättelser och Tillägg» (a. a., s. 102) meddelar Dybeck: »Utredningen — fullständigare än Näriska Minnenas, sid. 95 — är prof. Stephens'.»

19. Täby kyrka.

Pl. 8.

Litteratur: L 1037. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter 2, 1969, s. 165); J. Peringskiöld, *Monumenta* 6; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 367; C. Wikander, *Beskrifning öfver Mosjö och Täby Soknar i Neriket*, 1772 (i: hs S 121, UUB); *Kyrkoinventarium 1830* (ATA); C. F. Bergstedt, *Reseberättelse 1844*, s. 24 (ATA); R. Dybeck, *Reseberättelse 1861*, s. 33 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 183), *Runa fol.* (1873), s. 93; G. Djurklou, *Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863* (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 215); H. Hofberg, *Förteckning och Beskrifning på de Fornlemningar och Minnesmärken som finnas i ... Täby ...*, 1865, s. 14 (ATA), *Brev till Carl Säve den 5/7 och 17/7 1867* (ATA), *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 91 f., *Nerikes Fornlemningar 1*, 1868, s. 16 (ATA), *Förteckning öfver Nerikes fasta fornlemningar* (1871), s. 15; *Örebro läns kalender 1880*, s. 353; E. Brate, *Anteckningar 1901* (ATA); J. L. Saxon, *Närkes kyrkor i ord och bild* (1928), s. 372 f., 390; J. Brunström, *Runstenen i Täby* (i: *Nerikes Allehanda* den 3/10 1935); *Sveriges kyrkor, Närke*, bd 1, h 2, *Örebro härad* (1949), s. 227, 229; S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd 1952*), s. 38 f.; S. Lindqvist, *Forntidens Kumla och omvärlden* (i: *Kumlabygden* 2, 1963), s. 18, 217.

Äldre avbildningar: C. O. Taxingius(?), bläckteckning i *Ransakningarna 1667*; teckning (osign.) i S 124 (UUB); J. G. Hallman, teckning (ATA) och i Peringskiölds *Monumenta* 6; A. Wætter, teckning (ÖLM); O. G. Blomberg, teckning 1862 (ATA); Dybeck, blyertsteckning (ATA) återgiven i *Runa fol.*, pl. 9); Hofberg, teckning 1867 (ATA), teckning i *Nerikes Fornlemningar 1* (återgiven i *Nerikes gamla minnen*); Brate, foto 1901 (ATA); Lindqvist, foto (ATA); Brunström, teckning (a. a. 1935).

Stenen är inmurad i sakristians östra yttermur, 4 m S om sakristians nordöstra hörn. Stenens nedre, dvs. högra kant ligger i markytan.

I *Ransakningarna* finns en odaterad och osignerad »Vnderrättelse, om the Antiquiteter som finnas vti Mosjö Sochn och Östra Närike». Där ges en utförlig och intressant redogörelse för fornminnen inom Mosjö. Redogörelsen följs omedelbart av en »Vnderrättelse om then Antiquitet, som i Täby Sochn finnes, som är Annexa till Mosjö». Båda dessa »underrättelser» har av allt att döma insänts av kyrkoherden C. O. Taxingius sommaren 1667.¹ I den senare finns följande ingående beskrivning av runstenen i Täby kyrka: »Een tämelig stoor gråsteen, finnes liggandes ändalångz vti Täby Sacristie östra wägg, på hwilken steen fins i bredderna, och omkring then ändan som norr vt ligger Runskriff, men mit vti twenne åtskillelige Figuræ som någorlunda eenlijk afrijtning å andra föliande sijdha vtwijsar.² och säijes att thenna Steen eller Runska Skriff, skulle witna. thet Täby kyrckia, skulle warit först vpybygd medh Mose offer, thet är som man wil vttydat medh thet offer som föll widh Mosjö kyrckia.» (Ulf Christoffersson har i marginalen antecknat *I. R*[unsten].) I Peringskiölds *Monumenta* 6, bl. 109 f. finns en beskrivning av Närkes runinskrifter: »Ellefte Boken om Swea och Göthiske Folketz Minningsmärke i Närike igenfundne och Med deras rätta afritning korteligen beskrefne.» På avbildningen av Nä 19 är antecknat: »Runstenen i Täby Kyrckomur» (se fig. 47.).

I *Svenska runstenar* antecknar O. Celsius: »Närke Täby Kyrkiemur ... misit M. Hallman in Oct. 1725.

¹ Sune Lindqvist har trots sig finna en »redan tidigt» uttalad kritik mot kyrkoherde Taxingius' utförliga underrättelse rörande fornminnen i Mosjö. Lindqvist skriver (i *Kumlabygden* 2, 1963, s. 18), att beskrivningen »av antikviteterna i Mosjö fått sämre vitsord. Redan tidigt har man i marginalen kråkat för dessa partier såsom innehållande 'Intet'». Mot denna förmenta kritik av innehållet i underrättelsen opponerar sig Lindqvist utförligt och framhåller, att »Taxingius har väl motsvarat de ställda förväntningarna och förtjänar vår fulla uppskattning». Det är emellertid tydligt, att Sune Lindqvist har missförstått marginalanteckningen »intet» i *Ransakningarna*. Dylika anteckningar i marginalen gjordes nämligen i Antikvitetskollegiet som ledning för Johan Hadorph under förberedelserna för den forskningsresa som han planerade. »Intet» innebär givetvis ingen kritik av uppgifterna i underrättelsen; det betyder endast, att ingen runsten hade rapporterats från Mosjö. Om förekomsten av ett fornminne av det slaget hade meddelats, skulle det i marginalen ha antecknats »*I R.*» på samma sätt som Ulf Christoffersson gör, när runstenen i Täby kyrka omtalas strax efteråt i kyrkoherdens underrättelse; se ovan.

² Se fig. 46.

Fig. 46. Nä 19. Täby sn, kyrkan. Efter teckning av C. O. Taxingius (?) i Ransakningarna 1667.

Stenen skal vara reen och slät. Med korss och drakehufvud i ritningen. bokstäfverna klar.» Dessa upplysningar om Nä 19 har alltså Celsius fått av magister J. G. Hallman; jfr ovan s. 40, not 1. — En mer ingående beskrivning av stenen ger Carl Wikander, som var pastor i Kumla och Hallsberg. I sin den 4/2 1772 daterade »Beskrifning öfwer Mosjö och Täby Soknar i Neriket» skriver han: »Grafstenar och andra ålderdomsminnemärken äro här icke, mer än en Runsten inmurad i Sacristie muren, och har den utsigt ut åt Kyrkogården til öster, som med följande ritning wisar; men som runorna äro mycket förtärde och bortfrätta, så utgifwer man icke för säkert att alla äro rätt aftagna.» — I Kyrkoinventarium 1830 antecknades »En Runsten, inmurad i Kyrkans östra Gafvel wid Sacristian.»

C. F. Bergstedt har i sin »Berättelse om en resa i Nerike 1844» följande uppgifter om Nä 19: »I östra väggen af Sacristian är inmurad en 2½ aln lång runsten. Rappningen gör den alldeles oläslig.» I Dybecks reseberättelse för år 1861 finns följande upplysning: »Runstenen i Täby sakristias östra vägg, hvars inskrift ännu icke är allmängjord, har efter anhållan af mig blifvit genom v. Pastor Andersons försorg rensad från sand och kalk. Stenen afritades.» *Runa* (fol.): »En sten med väl bibehållna runor och slingor. Han ligger inmurad i kyrkans östra sakerstimur, vid marken. Inskriftens innehåll outredt. 'Di säjer dä ska stå bätter på baksia', yttrade en Närikesbonde. Det vore väl. Hufvudets och stjertens samband med runslingan gifver i egendomlighet runorna föga efter.» — Djurklou (1863): ... »runstenen i Täby kyrkomur ... med temmeligen otvetydiga, men svårförklarliga runmynder, hvilkas mening torde vara omöjlig att utfinna». Också Hofberg nämner givetvis vid flera tillfällen den egendomliga stenen. I ett brev till Carl Säve den 5/7 1867 skriver han: »Under en nyligen företagen resa genom Nerike har jag tagit nya, och som jag tror ganska pålitliga afteckningar af landskapets samtliga runstenar, för att sedan framläggas i ett större arbete öfver 'Nerikes gamla Minnen', som jag har under händer. Men innan detta sker, hade jag önskat, — och anhåller derom på det förbindligaste, — att få underställa de gjorda runtexterna Eder granskning. Större delen af dem äro visserligen mycket lättlästa; men med andra är detta återigen icke händelsen. Till dessa senare hörer den besynnerliga Täby-stenen, hvars mynder, ehuru serdeles tydliga, så vidt jag vet, hittills motstått hvarje försök till tolkning.»

Blågrå, strimmig gnejs med längsgående fåror. Höjd 2,55 m, bredd (nedtill) 1,05 m, upptill (tvärs över korset) 1 m. Slingans bredd omkring 10 cm. Ristningen är djup och tydlig med breda, kraftiga linjer: huggnings-tekniken är annorlunda än i ristningar från vikingatiden.

Inskriften, som består av 47 tecken och 5 skiljetecken, kan återges på följande sätt:

þi u þ n i i + * h b u + b i p r i + n æ i þ t + u f þ f i

l d y t r * b n t y p i r * b d a h b r h h

þiuktsti + * fpu + bikri + u * spt + u] bos | upmtkbulmfsk × þurkbkfk

5

10

15

20

25

30

35

40

45

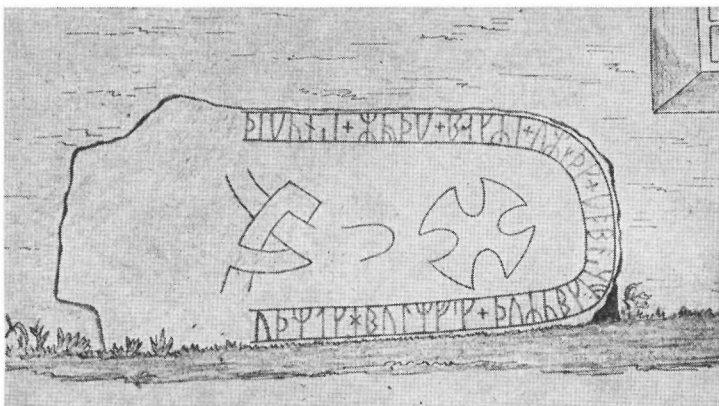

Fig. 49. Nä 19. Täby sn, kyrkan. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

Fig. 50. Nä 19. Täby sn, kyrkan. Efter R. Dybeck, Runa (fol.).

ristningen vara av intresse för datering av runstavens ålder.» Så långt v. Friesen; artikelförfattaren, kantor J. Brunström i Täby, tillfogar följande: »Ja, så snöpligt var det. Och så ha vi här i Täby gått och undrat vad det kunde stå på stenen, kanske något väldigt intressant. Och så står det faktiskt inte ett ord på den, bara tecken utan någon mening. Men gåtan, som ingen gåta var, den är löst.»

Att ristningen saknar språklig innebörd är uppenbart, men därmed är Tåbystenens gåta icke löst. Nä 19 tillhör en egendomlig grupp av ristningar, som av naturliga skäl är mycket svår att datera. Av intresse är att Tåbysten har blivit inmurad i kyrkan. Den mur, i vilken Nä 19 ligger, är enligt *Sveriges kyrkor* av mycket ungt datum; den nuvarande sakristian skall ha uppförts först på 1600-talet: »Med stöd av en den 8 mars 1666 beviljad stiftskollekt reparerades den mycket bristfälliga kyrkan grundligt. I samband därmed uppfördes 1666 eller 1667 sakristian, som möjligen ersatte en äldre dylik, om vilken dock intet är känt» (a. a., s. 231 f.). — Att en äldre sakristia har funnits kan emellertid bevisas.

Av det förhållandet att Tåbysten inmurades i sakristian med den ristade sidan utåt, sålunda väl synlig för kyrkobesökarna, torde framgå, att stenen då betraktades som ett märkligt monument. Detta framgår också klart av »Underrättelse om then Antiquitet, som i Täby Sochn finnes» (*Ransakningarna* 1667; se ovan s. 63). Den beskrivningen av Tåbysten skulle ha insänts samtidigt med att sakristian uppfördes — om dateringen av sakristian till år »1666 eller 1667» är korrekt. Källan visar emellertid, att en tradition om inskriftens innehåll hade hunnit utbildas på 1600-talet, och att stenen då betraktades som en »antiquitet». Under sådana omständigheter torde man ha rätt att draga slutsatsen, att den egendomliga ristningen har tillkommit åtminstone ett par århundraden tidigare. »Runstenen» måste, såvitt jag förstår, ha legat i grunden till en sakristia äldre än den som enligt *Sveriges kyrkor* »uppfördes 1666 eller 1667». På denna grund till en gammal, sannolikt medeltida sakristia uppförde man på 1600-talet en ny sakristia. Om det förhåller sig så, skulle »runstenen» i Täby kyrka kunna dateras till medeltiden. Längre kan man för närvarande ej komma, när det gäller Tåbystenens datering.

20. Granhammarskyrkan, Vintrosa sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 9.

Litteratur: B. Waldén, Skrivelser till Riksantikvarien den ¹⁹/₁₁ 1934, ²⁵/₁₀ 1937, ¹³/₁₀ och ¹⁵/₁₂ 1953; E. Lundberg, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden I (1940), s. 380; Sveriges kyrkor, Närke, bd I, h. 2, Örebro härad (1949), s. 242 f., Kyrkor i Närke. Tillägg till bd I (1972), s. 872 f.; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 39, Undersökningsrapport till Riksantikvarieämbetet den ³/₅ 1955 (ATA), Gravhällen från »Granhammarskyrkan» i Vintrosa (i: Från bergslag och bondebygd 1955), s. 5 f.; Nerikes Allehanda den ⁹/₁₀ 1953 och ²¹/₅ 1954.

Äldre avbildningar: Waldén, foton 1934 (ATA; foto av stenen, liggande i korgolvet, återgivet i Sveriges kyrkor); Å. Ahlstrand, foto (i Jansson a. a. 1955); Specialfoto AB (Örebro), foto (återgivet i Kyrkor i Närke, 1972, s. 874).

En runristad gravhäll påträffades hösten 1934 vid den s. k. Granhammarskyrkan i Vintrosa sn. Den lilla kyrkan, som har uppfattats som ett »gårdskapell», hade sannolikt kommit ur bruk redan vid början av 1300-talet. Enligt Emil Ekhoff och Erik Lundberg är Granhammarskyrkan en av Närkes äldsta kyrkor;¹ se *Kyrkor i Närke* (1972), s. 873 f. Småkyrkor påminnande om Granhammarskyrkan har funnits i Mosjö (»Kullkyrkan»), i Kräcklinge (»Kapellet») och i Kumla (»Hörstakapellet»).

Gravhällen från Granhammarskyrkan fördes år 1953 till Örebro läns museum, där den har inv.n.r 20879.

Nä 20 upptäcktes av lantbrukaren Martin Palm, Granhammar. Vid mitt besök på Granhammar våren 1955 lämnade mig Palm följande upplysningar om fyndomständigheterna: Under plöjningar i åkern SV om den plats, där grundmurarna till Granhammarskyrkan har påträffats, brukade plojen på ett ställe skrapa emot en under jorden dold sten. Hösten 1934 bestämde sig Palm för att avlägsna stenen ur åkern. Då han genom grävning frilade stenen, påträffade han »en massa människoben». När stenen hade frilagts, upptäckte Palm, att den brustit i tre delar och att alla tre delarna bar spår av ristning på den uppåt liggande sidan. Han flyttade stenen från fyndplatsen och placerade dess tre delar innanför kyrkans grundmurar, »i koret». Fyndplatsen ligger omkring 15 m SV om kyrkans S grundmur.

På den sekundära platsen inom Granhammarskyrkans grundmurar, alltså på den plats där Palm hade placerat stenens tre delar, »upptäcktes» Nä 20 den ²/₁₂ 1934 i samband med förberedelserna för konserveringen av murlämningarna. På grund av obekantskap med fyndomständigheterna kom man att dra vissa slutsatser om Nä 20, som måste betecknas som osäkra (se vidare nedan).

I en rapport till Riksantikvarien år 1934 skriver Bertil Waldén: »Den 2 ds besökte undertecknad Granhammar i Vintrosa s:n och besiktigade därvid lämningarna av den kyrkobyggnad, som finnes beskriven av E. Ekhoff i Månadsbladet 1888, s. 164 ff. ... Vid besiktningen gjordes en iakttagelse, vilken, så vitt jag kunnat finna, förbigått Ekhoff. En numera i tre delar kluven, långsmal sandstenshäll (se foto) uppvisade längs med översidans kanter en visserligen nätt och jämt skönjbar runristning. Stenens format och tillhugning gav vid handen, att den icke varit en rest runsten utan troligen locket eller ena långsidohällen till en

¹ I ruinen påträffades granitskålen till en dopfont, ett likarmat, »grovt tillhugget kors av kalksten» (*Sveriges kyrkor*, 1949, s. 242) och en mycket intressant, ornerad sandstenskolumn. Om den sistnämnda, vilkens funktion hittills har varit oklar, skriver Aron Andersson (i *Fornvännen* 1973, s. 9 f.): »Märkligt nog har ett av de ålderdomligaste och säkraste tecknen till engelskt konstinflytande i den helige Eskils biskopsdöme alldeles tappats bort i den hittills förda diskussionen: en sandstenskolumn, funnen vid kyrkoruinen vid Granhammar i Vintrosa socken i Närke ... Kolumnen har närmast fyrsidig genomskärning med rundade hörn och orneras av ett brett flätband i relief. Den smalnande toppen markeras av breda, bladliknande tungor i låg relief. Det är den klassiska formen för engelska sten kors, som vi finner dem i hundratal i norra England, i gränsbygderna mellan en äldre kristen civilisation och de av vikingarna ockuperade områdena. Liksom de flesta engelska mot svarigheterna har också Granhammarstenen förlorat sitt krön, ett hjulkors eller ett likarmat kors med fria ändar. Stenens plana baksida visar, att den varit rest vid kyrkan, antagligen vid dess södra vägg. De engelska kors som i utförande står Granhammarkorset närmast ... dateras till tiden från 900-talets mitt till 1000-talets mitt. Men givetvis har monumenten bevarat sin aktualitet som förebilder ännu länge efter sin tillkomsttid. Granhammarkorset kunde vara rest av en engelsk immigrat, medan ännu Eskil verkade Nordanskog.»

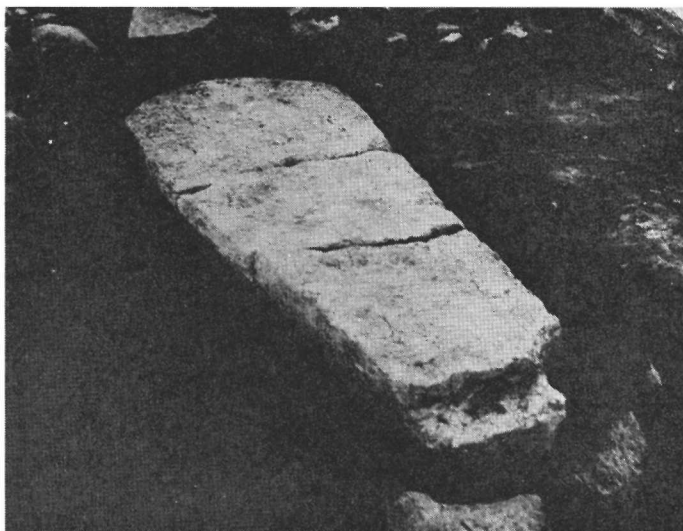

Fig. 51. Nä 20. Vintrosa sn, Granhammarskyrkan.
Foto B. Waldén 1934.

gravkista av Eskilstunamonumentets typ ... Av allra största vikt synes mig vara ett tillvaratagande — vilket bör ske utan vidare dröjsmål — av den runristade hällen, som löper stor risk att ytterligare splittras och vittra. Så fort Riksantikvariens medgivande erhållits, kan den föras under tak. Örebro läns museum omhändertager den gärna. Då jag förmodar, att de i Ekhooffs uppsats omnämnda arkitekturfragmenten, dopfundscuppan m. m., införlivats med Statens Historiska Museums samlingar, kan emellertid ifrågasättas, om ej samtliga fynd från Granhammar böra förvaras på en och samma plats ... Denna fråga kan ju senare bli föremål för övervägande; det aktuella är f. n. att stenen räddas undan fortsatt förstörelse.»

Ett par år senare (²⁵/₁₀ 1937) meddelar Waldén, att han har besiktigt den »med anlitande av värnpliktiga civilarbetare iordningställda kapellruinen vid Granhammar ... Undertecknad har anmodat ägaren av Granhammar, lantbrukaren Martin Palm, att ombesörja att den i kapellets kor liggande, i tre delar spräckta hällen, som troligen härrör från en tidig kristen gravkista, övertäckes med tjärpapp m. m. till skydd över vintern. Det torde kunna ifrågasättas om icke denna häll, som bär spår av runristning, lämpligen bör införas till läns museet för beredande av ett mera varaktigt skydd.» Icke heller vid detta tillfälle flyttades emellertid gravhällen.

Den första tryckta uppgiften om Nä 20 finner man i Erik Lundbergs stora arbete *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden* (1940). Lundberg skriver: »I Närke synas de äldsta kyrkorna av sten så gott som alla ha anslutit sig till den västgötska landskyrkotypen med kort långhus och rakt avslutat kor ... Man har t. o. m. i ett fall, vid Granhammar i Vintrosa socken, anträffat en demolerad, i källorna fullständigt okänd liten gårdskyrka av västgötskt snitt, i vilken en gravsten, tydligen anläggarens, också återfanns.»

I *Sveriges kyrkor* (1949), ifrågavarande häfte författat av Erik Lundberg och Bertil Waldén, nämns Nä 20 i samband med beskrivningen av Granhammarskyrkan (a. a. s. 242): »På det s. k. 'Kyrkberget', en kulle vid Östra Granhammar c. 2 km s.v. om sockenkyrkan finnas lämningar efter en äldre, till sina dimensioner helt oansenlig kyrkobyggnad ... Förutom murresterna ha vid grävningar påträffats en runristad gravhäll ..., en dopfundscuppa, en kolonn med i relief hugget flätverksornament samt ett grovt tillhugget kors av kalksten ... Kyrkans ringa storlek och ålderdomliga planform samt lösfynden ge vid handen, att det här är frågan om en av Närkes allra äldsta kyrkliga byggnader, måhända ett minnesmärke från den första kristningstiden, 1000-ts s. d. eller 1100-ts b. Trol. har kyrkan ej varit avsedd att tjäna som sockenkyrka. Det förefaller antagligt, att den varit ett gårdskapell, måhända uppförd av den kristnade sockenbo, vars runristade gravsten bevarats i kyrkans golv.» Fig. 199 (a. a. s. 243) har underskriften: »Runristad gravhäll i golvet till 'Granhammarskyrkan'.»

Som ovan har framhållits har hällen emellertid ursprungligen icke haft sin plats »i kyrkans golv».

varför det knappast är troligt, att krysset är ristat. Eljest skulle ett skiljetecken på denna plats kunna förklara det onormalt stora avståndet mellan den skadade runan 30 och runan 31 **a**. 31 **a** har ensidig bistav. I 34 **p** utgår bistaven från huvudstavens ändpunkter. Samma form har inskriftens andra **p**-runa (46 **p**). 35 **r** är skadat i toppen. Efter denna runa finns mitt i runbandet en djup, lodrät, streckliknande urgröpfung. 37 **i** har något nedanför stavens mitt en liten, rundad fördjupning, som möjligen kan vara huggen. Mellan 41 **u** och 42 **u** har en runa gått spårlöst förlorad i brottet mellan hällens huvudända och mellanstycke. I 44 **g** och 47 **g** finns mellan huvudstav och bistav en grund liten fördjupning. I 47 **g** sitter »punkten» lågt. 48 **æ** har dubbelsidig bistav; högra delen av bistaven är skadad genom vittring. 49 **t** är jämförelsevis säkert. 50 **i** har förlorat sin nedre hälft i brottsprickan. I 51 **a** är övre delen av huvudstaven grundare än den nedre delen. 52 **n** torde ha ensidig bistav. 53 **t** står på ett ojämnt ställe; runan är grund. Av 54 återstår endast en svag huvudstav. Ovanför dennas mitt finns en snett upp åt höger riktad skåra. Mellan runan 54 och 55 **s** är avståndet 10 cm. Här har en runa förlorats. 56 **a** förefaller att ha ensidig bistav. I 57 **l** är bistaven ojämn och något otydlig. Efter 57 **l** finns numera endast ett otydligt spår av en runa (58). Avståndet till denna är 11 cm. På detta parti av ristningen, där de närmast föregående runorna står något trängre än normalt, har det funnits plats för två runor. Strax efter detta runspår är hällen avslagen.

Det är mycket beklagligt, att gravhällen från Granhammar befinner sig i så dåligt skick, att inskriften numera har blivit till stora delar oläslig. Vad man kan läsa inskränker sig i stort sett till »... låt göra stenen över», följt av ett kort namn, som troligen har börjat med runorna **sif**, vidare uppgiften om vem som ristade runorna samt delar av en avslutande bön för den döde.

Vad först namnet på den som legat under hällen angår, kan det ha varit mansnamnet *Sefi* eller kvinnonamnet *Sefa*. Det förra är känt från två västgötska runstenar (Vg 136 och 193), det senare från två sörmländska (Sö 14 och 96). Under medeltiden har emellertid dessa namn tydligen varit sällsynta. Kvinnonamnet är överhuvudtaget ej belagt, och på mansnamnet finns endast följande belägg i Vitterhetsakademiens Personnamnsarkiv: *Sewi* år 1296, *Nils Seffueson* år 1569, *Seue*, *Knut Seuason*, *Suen Seuason* år 1571.

Icke heller ristarens namn, som också står i huvudändan, kan fastställas med någon större grad av säkerhet. Runföljden **auipr** kan återge ett i runinskrifterna eljest icke belagt mansnamn *Avidr*. Under medeltiden är däremot ett mansnamn *Avidh* styrkt (se *Sveriges medeltida personnamn* h. 2, 1973, sp. 204 f.). Också en annan tolkningsmöjlighet förtjänar möjligen att nämnas. Om man räknar med att det omedelbart före **auipr** har stått **ifir sifa** eller **ifir sifu**, finns på det skadade partiet mellan den osäkra slutrunan i **sif**- och första runan i **auipr** plats för en runa. Man skulle då kunna gissa, att här har stått en **t**-runa. Ristarens namn skulle i så fall ha varit *David (tauipr)*, ett till Norden relativt tidigt kommet bibliskt namn. Det är, som namn på en stenmästare, känt från U 220; namnet blir emellertid först senare under medeltiden vanligt.

I övrigt kan man konstatera, att inskriftens fördärvade början måste ha innehållit ett personnamn. På detta omkring 90 cm långa stycke av runbandet har plats funnits för ett 20-tal runor. Men runspåren ger ingen möjlighet till säker rekonstruktion av inskriftsingen.

Inskriftens avslutande parti, runföljden 44–57, har utan tvivel innehållit en bön, en from önskan, för den som hade lagts under gravhällen. Runföljden torde kunna tolkas *Guð gæti and [hans ok] sal* ... »Gud tage vård om hans ande och själ». 47–50 **gæti** är pres. konj. av (fsv.), fvn., isl. *gæta* 'taga vård om, beskydda, bevara'. Ursprungligen styrde verbet genitiv: *guð gæti min*, *gæti vár*; *gæta lands* osv.

I flera nordiska runinskrifter finns motsvarigheter till Granhammarshällens uttryckssätt. På en uppländsk runsten från 1000-talet (U 478) anropas ärkeängelen Mikael att taga vård om den dödes ande: **mihel : kati : at : hans**. En dansk gravstensinskrift från senare delen av 1100-talet (DR 111) avslutas med orden **niklaos : gæti** 'S:t Nikolaus beskydde (själen)'. **pætær : gæd min** 'S:t Peter bevare mig' (DR 306). I norska medeltida runinskrifter förekommer verbet *gæta* flerstädes i liknande sammanhang: **guþ gætie þina** 'Gud bevare dig' (*NIyR* 128 Sylling); **kiæte guþ þes er...** 'Gud bevare honom som ...' (534 Mære); **kuþ kæti þin ærlingr sikhuntarson nu ok iafnan** 'Gud bevare dig, Erling Sigmundsson,

nu och alltid' (494 Nidaros domkyrka); ... **gub̄ gæte hans ok in hælka mar** 'Gud bevara honom och den heliga jungfrun' (368 Borgund); **gæte þin klemetr ok aller hælger menn** (554 Hedal). På ett kors från Herjolfsnes (Grönland) finns den fromma bönen *Guð allmáttigr gæ(ti) Guðleifar vel* (Finnur Jónsson, »Interpretation of the runic inscriptions from Herjolfsnes» (i: *Meddelelser om Grönland*, bd 67 (1924), s. 277). Magnus Olsen framhåller (i *NIyR* 5, 1960, s. 57), att *gæti* är »inderligere og mere levende enn *hjalpi*». På ett annat ställe (a. a. s. 114) påpekar han, att detta »har sin grunn i den utpreget durative betydning som verbet *gæta* ('gjæte, vokte') har; det forutsetter 'hyrden', den aldri sviktende, omtenksomme hjelper).

En närmare datering av Nä 20 är under nuvarande förhållanden vanskelig. I *Sveriges kyrkor* (Närke bd 1, h. 2, s. 242) förmodas »Granhammarskyrkan» vara anlagd under 1000-talets senare del eller under 1100-talets början. Dateringen grundar sig på den lilla kyrkans ålderdomliga planform och på lösfynden. Eftersom den runristade gravhällen, i verket *Sveriges kyrkor* liksom i Erik Lundbergs arbete *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden* (1940), antages vara lagd över kyrkans »anläggare», skulle det betyda, att Nä 20 hade tillkommit senast under 1100-talets förra del. Uppfattningen att hällen ursprungligen har legat i kyrkans golv är emellertid felaktig (se ovan s. 67 och 68 f.).

Gravhällens form med rundad huvudända är ålderdomlig och sällsynt. Likartade gravhällsformer förekommer emellertid på västgötskt område. Att gravhällen har tillkommit mot slutet av 1100-talet förefaller troligt (Monica Rydbeck).

Nä 20 tillhör onekligen, trots de svåra skadorna, landskapets intressantare runinskrifter. Det är den enda som lämnar uppgift om ristarens namn.

Glanshammars härad.

Glanshammars härad (det medeltida *Edhamadha hæradh*) utgör Närkes nordöstra del. Häradets sydgräns går i Hjälmaren och gränisar alltså där till Askers härad. I N och Ö möter Västmanland, i V Örebro härad. Glanshammars härad omfattar socknarna Glanshammar, Götlunda, Lillkyrka, Rinkaby och Ödeby. I Götlunda socken ingår den på 1300-talet omnämnda socknen »Lungyr»; dess namn kvarlever i bynamnet Lunger.

Inom häradet har fjorton ristningar kommit i dagen. Av dessa tillhör tio Glanshammars socken (Nä 21–30). Påfallande är koncentrationen av ristningar till Glanshammars kyrka. Två runstenar är kända från Götlunda socken (Nä 31 och 32) och en från Rinkaby socken (Nä 34). Från Rinkaby kyrka härrör också den dopfont med egendomliga, runliknande tecken (Nä 33), som nu tillhör Statens historiska museum. Glanshammars härad är ur runologisk synpunkt Närkes rikaste härad.

Det är uppenbart, att Glanshammars socken under forntiden har varit ett centrum för bygderna N om Hjälmaren. Inom socknen finns några av Närkes ståtligaste fornminnesområden: Skävesundsgravfälten på åsen ett par km S om kyrkan, den stora skeppssättningen — Närkes största — på ett högggravfält 200 m N om kyrkan. Från Äversta och Hassle ej långt N om kyrkan härrör två av vårt lands mest berömda offerfynd. Hassleskatten har betecknats som Sveriges märkligaste depåfynd från bronsåldern. »Socknen lärer från uråldriga tider hafva varit odlad och bebyggd, emedan här på flera ställen finnas ättehögar, runstenar och gamla domaresäten» hette det med rätta redan i *Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon*, 1862 (s. 66).¹

Genom häradet löper Eriksgatan och »Ramstigen».

21. Glanshammars kyrka. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 9.

Litteratur: S. Lindqvist, *Den helige Eskils biskopsdöme* (1915), s. 84; B. Waldén i: *Strängnäs stift i ord och bild* (1948), s. 486; S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1952), s. 22; *Sveriges kyrkor*, Närke bd 1, h. 3 (1961), s. 392, 510; J. Wikberg, *Glanshammars härad* (1967), s. 167.

Äldre avbildning: N. Åzelius, foto, återgivet i *Strängnäs i ord och bild* (1948); Iwar Anderson, foto 1952, återgivet i Jansson a. a., 1952, s. 21 och i *Sveriges kyrkor* (1961), s. 510.

Två intressanta, tyvärr endast fragmentariskt bevarade stenar påträffades i samband med att Glanshammars kyrka restaurerades 1910–1911. Vid restaureringen, som utfördes efter förslag av stadsarkitekten Magnus Dahlander, tillbyggdes värmekammare och arkivrum invid sakristians västra sida. Det

¹ Också i *Sverige, geografisk topografisk statistisk beskrifning* (1915) framhålles den särskilda rikedom på fornlämningar inom Glanshammars socken: »Tätast träffas dessa å rullstensåsen. Vid Apelboda står sålunda en runsten, som 'Bofrid lät resa efter sin broder Björn, han var en duktig karl' [= Nä 29]. Vid Torphälla, Hälla, Prästtorp, öster om kyrkan, norr och söder om Skölf samt vid Skäfvesund ligga å skilda åskullar större eller mindre graffält, nära kyrkan finnes en bautasten och en skeppsformig stensättning, vid Skäfvesund en treudd och tre höga bautastentar i triangel. Utmed Ramstigen träffas en domarering vid Glanshammars by, fyr- och trekantiga äfvensom runda stensättningar vid Bifverud, vanliga grafflockar vid Husby, Kåfsta och Krogsta. Också vid Berga, Eldvalla, Gränsjö, Gäddeby, Kumla, Nytinge, Tidesta, Tåsta, Via och Äfversta äro fler eller färre grafhögar observerade. I kyrkans västgävel sitter en runsten [= Nä 26], i bogårsmuren en likartadt ornerad sten utan runor [Nä 27].»

Fig. 52. Glanshammars kyrka. Foto I. Anderson.

förefaller troligt, att det var när dessa arbeten utfördes som de ristade stenarna kom i dagen. S. Lindqvist är av den uppfattningen att de två stenarna utgör delar av en och samma kalkstenshäll (a. a.). Eftersom detta knappast kan betecknas som säkert, behandlas de två fragmenten under var sitt nummer (Nä 21 och 22). Visserligen är båda stenarna av kalksten, men strukturen är ej helt densamma. Därtill kommer att huggningstekniken är olika, varför de ej torde ha ristats av samme man. Endast på det ena av fragmenten, Nä 22, har runor bevarats. På Nä 21 finns endast ornamentik.

Nä 21 överlämnades den 7/9 1912 till Örebro läns museum. Stenen har inv.n:r 5556.

Ljus kalksten. Mått: 80 × 70 × 11 cm. Ristningslinjerna, som är påfallande smala, har flerstädes gått förlorade genom att den mycket sköra ytan har flagrat. Ristningen är sålunda dåligt bevarad, vilket är högst beklagligt eftersom den livliga ornamentiken är intressant och originell. Redan S. Lindqvist har framhållit, att ristningen på Nä 21 »äger ett särskilt intresse därigenom, att dess mittfält visar en lyftad arm, hållande ett svärd, och i närheten ett ensamt svärd». Lindqvist tillägger: »Dylika teckningar ... återfinnas å de bekanta gotländska Ardrestenarna, vilka måhända tjänstgjort som gavlar i gravkistor.» (Det bör kanske anmärkas, att likheterna mellan Nä 21 och Ardrestenarna icke är särskilt slående.)

De båda fragmenten Nä 21 och Nä 22 har bildat grunden till Erik Lundbergs och Bertil Waldéns mycket tidiga datering av den äldsta Glanshammarskyrkan. Dessa »hällar med runstensdekor» utgör »antagligen delar av en gravkista av det s. k. Eskilstunamonumentets typ, vilket hänför dem till 1000-talets senare hälft», de »indicerar förekomsten av en 'vikingatidskyrka' i Glanshammar» (*Sveriges kyrkor, Närke*, 1961, s. 392).¹

¹ I *Strängnäs stift* (1948), s. 486 kommenterar B. Waldén en avbildning av Nä 21 på följande överraskande sätt: »Drakslingor av vikingatidskynne dekorerar den häll från en gravkista av det s. k. Eskilstunamonumentets typ, som sannolikt utgör ett minne av en på 1000-talet anlagd gårdskyrka vid Riseberga.» De tre sista av mig kursiverade orden skall naturligtvis rättas till »kyrka i Glanshammar» e. d. Waldén har förväxlat Nä 21 med något av de vid Riseberga funna fragmenten Nä 4-6, som i likhet med Nä 21 förvaras på Örebro läns museum.

När senare också ett par ekplankor med »runstensdekor» upptäcktes i kyrkan, erhöll man ett ytterligare stöd för vikingatidskyrkans existens: »Plankdekorens vittnesbörd styrker denna förmodan med en till visshet gränsande sannolikhet» (a. a.). Dessa dekorerade plankor har här upptagits som Nä 24, se nedan s. 79.

I *Sveriges kyrkor* fortsätter Erik Lundberg: »Jämte plankorna från skiftesverkskyrkan i Mosjö ... samt rester av 'eskilstunakistor' från Stora Mellösa¹ och Riseberga² äro hällarna och plankorna i Glanshammar otvetydiga bevis rörande 1000-talets kyrkobyggnade i Närke. Bland de lokaler, där kristen kult kunnat spåras tillbaka till 1000-talets senare hälft, är Glanshammar den otvivelaktigt märkligaste. Ingenstädes i Närke förekommer en sådan koncentration som här av fornlämningar, särskilt runstenar, i anknytning till en kyrka. Allt talar för att Glanshammar redan under forntiden varit en av landskapets viktigaste kult-, tings- och marknadsplatser. Att man här påträffat spår av Närkes måhända äldsta kristna kyrka, kan ej betecknas som förvånansvärt.» I *Kumlabygden 2* (1963) framhåller S. Lindqvist i samband med en redogörelse för »eskilstunakistornas» utbredning inom Sverige (a. a. s. 216 f.), att »de viktigaste fyndplatserna för dylika gravvårdar [äro] att söka vid Husaby m. fl. kyrkor i Västergötland, på Rekarneslätten ävensom än talrikare vid östgötska och även öländska kyrkor. Rekarneslätten är den enda av dessa områden som saknar kalkstensgrund. Dess många vårdar av denna typ ha efter all sannolikhet gjorts av från Närke hämtade hällar. I Närke saknas ej heller dylika monument. De äro kända från Glanshammars kyrka och en äldre kyrkogård invid Riseberga klosterruin. Förmodligen ha på båda ställen träkyrkor funnits redan vid 1000-talets mitt. Av den i Glanshammar äro numera uppenbara rester påvisade, inmurade³ i den nuvarande stenkyrkan.» Se vidare Nä 24, nedan s. 79.

22. Glanshammars kyrka. Nu i Örebro museum.

Pl. 10.

Litteratur: Se Nä 21.

Äldre avbildningar: Iwar Anderson, foto 1952 (återgivet i Jansson a. a. , 1952, s. 20 och i *Sveriges kyrkor*, Närke bd 1, h. 3, 1961, s. 510).

Nä 22 är det andra fragmentet som påträffades vid Glanshammars kyrkas restaurering 1910–1911. Se vidare Nä 21, ovan s. 72 f. Fragmentet deponerades i Örebro läns museum den ²⁶/₁₁ 1912. Det har där inv.n.: 4911.

Kalksten. Mått: 52 × 35 × 10 cm. Ristningsytan är jämn. Ornamentiken är reliefhuggen, men ej runorna. Den helt bevarade runan (**r**) är 9,5 cm hög.

Inskrift:

... **nr** - ...

Till läsningen: Intet ordskillnadstecken finns i det bevarade stycket av inskriften. Av **l n** återstår endast nedre hälften. Huvudstavens övre del har gått förlorad i den stora brottskadan; **n**-bistaven är säker. På grund av brottskadan kan man ej avgöra om bistav har funnits också till vänster om huvudstaven. **2 r** är helt bevarat. Av runan **3** finns endast ett kort stycke av huvudstaven vid nedre ramlinjen.

Ornamentiken är skickligt reliefarbetad. Att ristaren har varit framstående och van är otvivelaktigt.

Om fragmentets betydelse för diskussionen om den äldsta kyrkan vid Glanshammar se Nä 21.

Det är givetvis omöjligt att fastställa det ord i vilket de två runorna **nr** har ingått. Det kan emellertid förtjäna att påpekas, att samma runföljd har funnits på en sten från Glanshammars kyrka. Jag syftar på den sedan länge försvunna Nä 23, som enligt J. A. Hallman låg i »Sacerstidören i glanshammar».

¹ Därmed åsyftas Nä 13.

² Se Nä 4–7.

³ Lindqvist åsyftar här tydligen närmast de snidade ekplankorna Nä 24.

Hallmans ganska valhända teckning av ornamentiken på den nu oåtkomliga Nä 23 avviker visserligen något från ornamentiken på fragmentet Nä 22, men det är trots detta mycket möjligt, att Nä 22, som ju kom i dagen i samband med restaureringen 1910–1911, utgör en del av den försvunna »runhellen» Nä 23. För säkerhets skull uppför jag emellertid de två stenarna under skilda nummer. Se vidare Nä 23.

23. Glanshammars kyrka.

Litteratur: L 1027. O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 373; E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige (8. uppl. 1828), s. 142; C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 31 (ATA); Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige, bd 3 (1862), s. 66; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 19 (ATA, tryckt i ATS 1, 1864, s. 212); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 84 f., Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 115 (ATA; tryckt under rubriken Beskrifning öfver Örebro stad och land i: Meddelanden från Örebro läns museum 10, 1930, s. 9); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 19; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 167.

Avbildning: J. G. Hallman, teckning i ATA och i Peringskiölds Monumenta 6.

En nu förlorad, eller åtminstone oåtkomlig, runsten låg enligt J. G. Hallman i dörren till sakristian. På sin teckning av stenen har han om platsen antecknat: »run hellen i Sacerstidören i glanshammar». Samma plats anges på teckningen i Peringskiölds Monumenta (se fig. 53 och 54). Det är Hallmans uppgift och läsning som ligger till grund för O. Celsius' anteckning i *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 373; Celsius anmärker: »större delen af skriften under Kyrkiomuren». (Samma uppgift hos Bergman, »Öfver runstenarne», ATA.) Liljegren upptager Nä 23 som n:r 1027 (»Sakerstiedörren»).

Stenen har av teckningen att döma haft en oristad rotända. Den har sålunda ursprungligen varit rest.

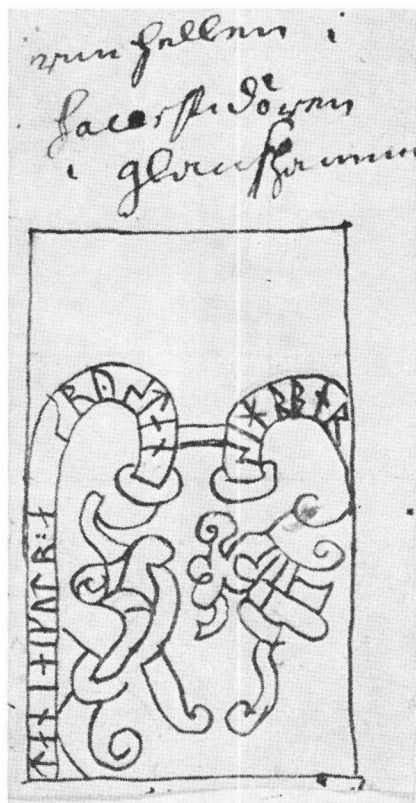

Fig. 53. Nä 23. Glanshammars sn, kyrkan. Efter teckning av J. G. Hallman.

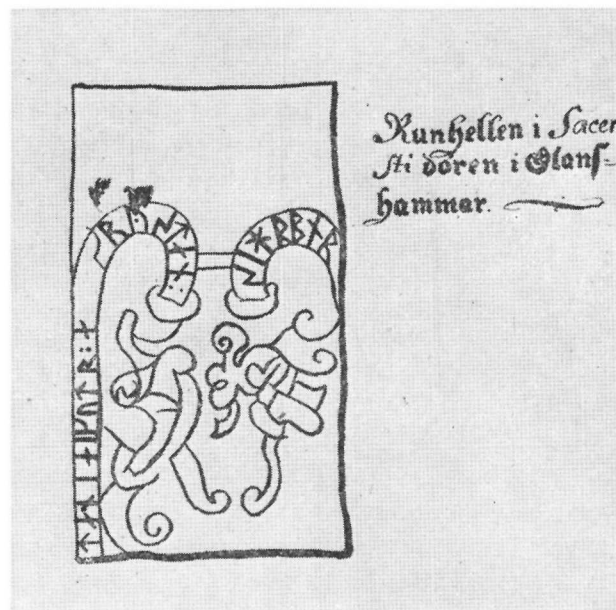

Fig. 54. Nä 23. Glanshammars sn, kyrkan. Efter teckning av J. G. Hallman i Peringskiölds Monumenta.

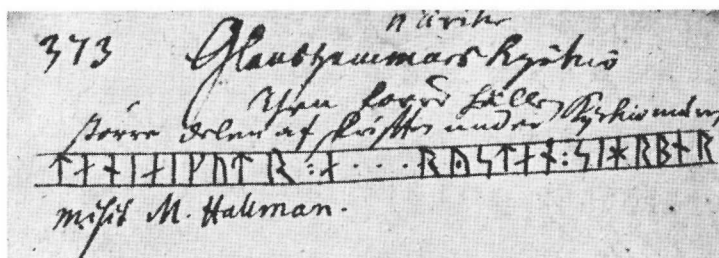

Fig. 55. Nä 23. Glanshammars sn, kyrkan.
Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

Inskriften måste ha börjat nedtill till vänster. Celsius (se fig. 55) och Liljegren återger den däremot med början upptill till höger.

Inskrift (enligt Hallman):

sihrbnr . . . taniaikutr : a . . . rystan :

5   10   15   20

Inskriften torde ha varit hårt sliten, då Hallman undersökte den vid slutet av 1720-talet. Säkerligen är den också på flera punkter oriktigt läst. Teckningen ger vid handen, att stenen delvis hade varit dold av muren. Man kan förmoda, att omkring hälften av ristningen har legat dold eller varit bortslagen.

Efter 7 **r** är slingan (borta eller) dold under muren. Inskriften fortsätter sedan med 8 **t**, som står upptill i högra kanten. Ornamentiken företer, om man nu vågar sluta något av den ganska klumpiga teckningen, vissa likheter med fragmentet Nä 22 och Nä 26, 27. Det är, som ovan s. 75 har framhållits, mycket möjligt, att fragmentet Nä 22 utgör ett stycke av den sedan länge försvunna Nä 23. Det förefaller nämligen högst troligt att Nä 22, i likhet med Nä 23, har varit *inlagd i sakristian*. Tyvärr finns inga arkivaliska uppgifter om på vilken plats fyndet av Nä 22 gjordes, men de enda grävningsarbeten, som förekom vid restaureringen 1910–1911, utfördes tydligen vid sakristian: »1911 installerades en varmluftvärmeledning, varvid eldningsrum och värmekammare anordnades i en då uppförd tillbyggnad *på sakristians V sida*.¹ Även ett mindre arkivrum inreddes i den 1911 tillbyggda delen av sakristian» (*Sveriges kyrkor, Närke*, bd 1, h. 3, 1961, s. 400).

Inskriften kan icke rekonstrueras med hjälp av den bristfälliga läsningen. Möjligen skulle man kunna våga gissa, att i runföljden 1–7 **sihrbnr** det i runinskrifterna ganska vanliga mansnamnet *Sigbiorn* döljer sig och att inskriftens sista sex runor [**f**]rystan har utgjort det välkända namnet *Froystæinn*. Även runföljden 8–17 skulle kunna ge anledning till djärva gissningar.

24. Glanshammars kyrka.

Pl. 11.

Litteratur: B. Waldén i: Strängnäs stift i ord och bild (1948), s. 486, Glanshammars kyrka (1960), s. 4; *Sveriges kyrkor, Närke*, bd 1, h. 3 (1961), s. 390, 391 f., 401.

Äldre avbildningar: *Sveriges kyrkor* a. a. s. 396, 397.

I tornet till Glanshammars kyrka finns i tredje våningen, dvs. den ursprungliga klockvåningen, två ornerade ekplankor inmurade, vilka båda är dekorerade med »runstensornamentik» i låg relief. I en av dessa plankor är några runor ristade.

De två plankorna är, tillsammans med andra ek- och furuplankor inlagda som täckning i de norra och södra torngluggarna. Den del av tornet, där de ornerade plankorna påträffades, tillhör enligt *Sveriges*

¹ Kursiverat av mig.

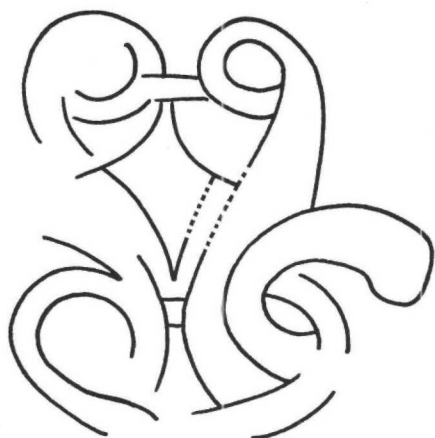

Fig. 56. Nä 24. Glanshammars sn, kyrkan. Uppritning av ornamentiken på ekplankan i norra torngluggen (efter Sveriges kyrkor).

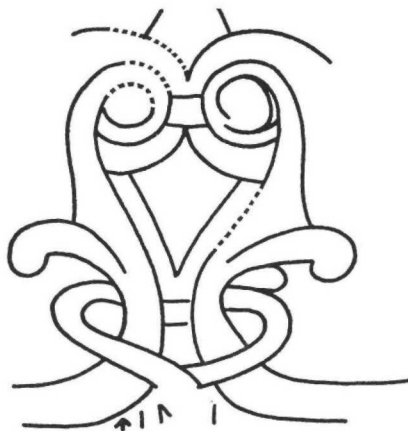

Fig. 57. Nä 24. Glanshammars sn, kyrkan. Uppritning av ornamentiken på ekplankan i södra torngluggen (efter Sveriges kyrkor).

kyrkor den nuvarande kyrkans äldsta delar. Denna romanska kyrka av vilken alltså bl. a. tornet återstår upp till och med tredje våningen »torde ha uppförts under 1100-talets senare hälft» (E. Lundberg i *Sveriges kyrkor* s. 402). Att de ornerade ekplankorna har insatts som avtäckning i gluggarna när tornet byggdes är enligt sakkunskapen alldeles uppenbart.¹ Brandspår på ekplankornas inre kant ger vid handen, att furuplankorna är insatta efter en brand i tornet, som ersättning för brunna virken.²

I *Sveriges kyrkor* lämnas följande redogörelse för plankornas läge och utseende (a. a. s. 391): »De ovannämnda plankorna, som täcka smygarna till tredje tornvåningens gluggar, utgöras dels av oskadade furuplankor, som äro inlagda närmast det inre murlivet, dels av brandskadade ekplankor, vilka äro placerade utanför furuplankorna ... I var och en av de N och S gluggarna ligger en ekplanka, som på den nedåtvända sidan är dekorerad med visserligen väderbitna, men dock fullt synliga sniderier i låg relief ... Vid en undersökning sommaren 1959, i samband med ett misslyckat försök att taga loss ekplankorna, konstaterades, att åtminstone en av dessa har en L av minst 175 à 180, och det förefaller antagligt, att samtliga äro ungefär lika långa (B 40–50, tjockl. 5). Om de ej varit längre än furuplankorna (L ca 110), hade de, om än med viss svårighet, kunnat lossas från murverket, men under förhandenvarande omständigheter hade ett alltför riskabelt ingrepp måst ske i murverket, vars skalmurar av huggna kalkstenskvadrer visade sig ha en kärna av kalkbruk med kullersten och skärv. Alternativet att såga av och avlägsna de åtkomliga partierna av plankorna övervägdes, men tanken att sålunda stympa de förmodligen i hela sin längd dekorerade plankorna förkastades. I stället gjordes genom RAÄ-s försorg avgjutningar av de båda synliga delarna av den N dekorerade plankan» ...

¹ Muntlig uppgift till mig av antikvarien Iwar Anderson vid ett gemensamt besök år 1973.

² Möjligen har detta skett vid en brand år 1696, förorsakad av ett blixtnedslag. G. J. Herdman, som var kyrkoherde i Glanshammar 1719–67 skildrar i »Liber memorialis» branden på följande sätt. »Anno 1696 annandag Pingst in emott afftonen kom ett hastigt och häftigt Stormwäder med regn, åskdunder och liungeldsblit och wijd pass kläckan 7 samma affton itändes Glantzhammars kiörkiotorn allra öfwerst upp uthi spetsen, wijd thetsamma stillades wädret men ehuru en stoor myckenheet aff folck kom tillsamman hwilka med flijt och hastighet uthbuo alt kiörkiones inrede sampt Prädikestol och Altaretafla war alt så omöjligt att hindra eldens wåldsamheet, då ingen förhoppning war öfrig utan måste hwar och en med ängslan och tårar anskåda, huru tornet icke annorledes än som ett lius alt neder åth consumerades och afbrändes. Kyrkiotaket blef också wijd detta olycksal. tilfalle afbrändt.» — År 1744 träffades tornet åter av blixten. Vid detta tillfälle »blefwo wj dock Gudi ewig ähra ej wjdare någor eld och eldskada warse» (Herdman a. a.). Se vidare *Sveriges kyrkor* a. a. (1961), s. 412 f. Herdmans »Liber memorialis» finns sedan 1972 i ULA.

Materialet är ek. På den ekplanka som ligger över södra torngluggen finns en brandskada i innerkanten, i vilken en del av ornamentiken har bränts bort. Det friliggande stycket av denna planka har en längd av 62,5 cm, en bredd av 39 cm och en tjocklek av 5 cm. Nedanför ornamentet, i plankans kant, finns fyra något skadade runor. Av den andra ornerade ekplankan, som ligger i norra torngluggen, är den friliggande delen 50 cm lång, 41 cm bred och 5 cm tjock. Båda plankorna ger vid handen att de under lång tid har varit utsatta för väder och vind.

Inskrift:

tiu i

Till läsningen: I **1 t**, som är 1 cm hög, är vänstra bistaven något ojämn och något bredare än runans övriga delar. Huvudstaven, som når ända ner till plankans kant, är kortare än normalt. Avståndet till **2 i** är 1,5 cm. Denna runa, som är 1,7 cm hög, är ej stungen. Staven korsas av en fåra i träet. Avståndet till nästa runa, **3 u**, är 1,8 cm. Denna runa är 2,6 cm hög. Bistavens utgångspunkt ligger strax nedanför huvudstavens topp. Avståndet till **4 i** är påfallande stort, 3,7 cm. I **4 i**, som är 2,4 cm hög, kan inga spår av bistavar skönjas.

Den svårt väderbitna och delvis brandskadade ornamentiken består på plankornas nu synliga delar av vackert formade koppel med palmetter.

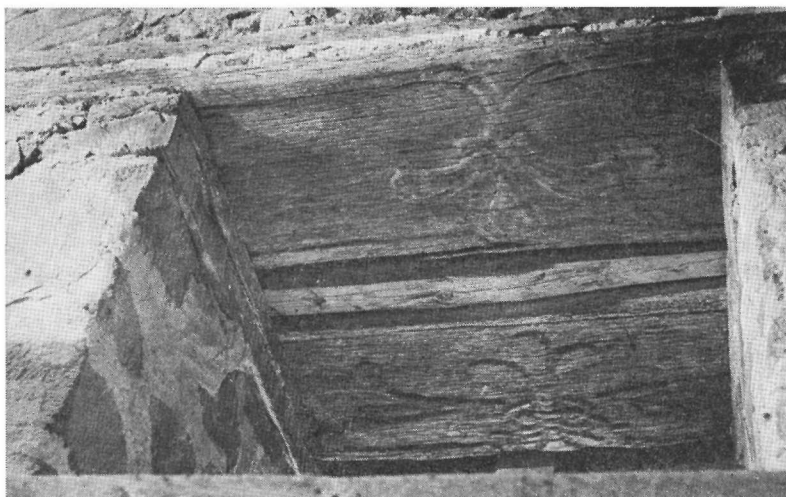

Fig. 58. Ornerade ekplankor i Hammarby kyrka. Foto I. Anderson.

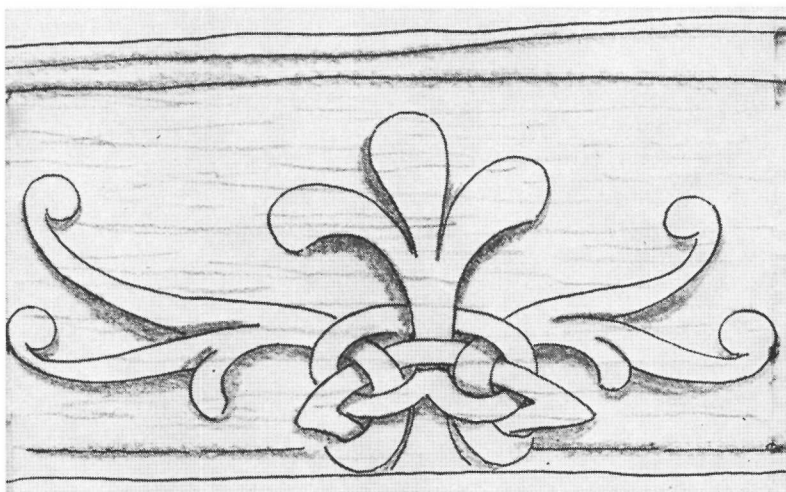

Fig. 59. Uppritning av ornamentik på en planka i Hammarby kyrka (I. Anderson).

I *Strängnäs stift* (1948) omtalar B. Waldén, att en dekorerad plankor upptäckts i Glanshammars kyrka. Han menar, att den »möjligen kan tänkas höröra från en träkista.»

I *Sveriges kyrkor* (1961) inleder E. Lundberg sin beskrivning av kyrkans byggnadshistoria på följande sätt (a. a. s. 401): »Om sannolikheten för att i Glanshammar funnits en kyrka, äldre än de äldsta delarna av den nuvarande kyrkan, vittna dels rester av en eller flera gravvårdar av det s. k. Eskilstunamonumentets typ¹ ..., dels de ... snidade ekplankorna i tornhuggarna. Dekoren är i bägge fallen av vikingatida kynne och visar hän på 1000-talets senare hälft. Ekplankorna kunna vara rester av en träkyrka från denna tid.» Om denna träkyrka som mot 1100-talets slut skall ha ersatts av en stenkyrka, heter det (a. a. s. 392): »Beträffande träkyrkans konstruktion och utseende ävensom hur plankorna ursprungligen varit infogade i denna byggnad må här endast anföras att de varit anbragta horisontellt. De måste då antingen ha utgjort remstycken eller tillhört plankor i en skiftesverkskonstruktion.»

Den i låg relief skurna ornamentiken på ekplankorna i Glanshammarskyrkan är onekligen av en typ som påträffas på många runstenar, som torde tillhöra slutet av 1000-talet. En parallell i sten till dekoren på Glanshammarsplankorna anföres i *Sveriges kyrkor*, nämligen »den i stenrelief huggna palmettfris, som finnes sekundärt inmurad på S långhusmuren till Sanda kyrka på Gotland. I sin tur har denna fris lånat motiv ur en från många runstenar — bl. a. en från Hogrän i Gotlands fornsal — välbekant ornamentik.»

En ur alla synpunkter mer närliggande parallell erbjuder emellertid de vackert ornerade ekplankor som år 1954 upptäcktes vid restaureringen av Hammarby kyrka i Södermanland. Se fig. 58 och 59; jfr pl. 10. Hammarbyplankornas läge beskriver Iwar Anderson, som ledde den antikvariska undersökningen, i en rapport till Vitterhetsakademien i juni 1954: »I gluggen till långhusvinden ligger som avtäckning fyra sekundärt använda ekplankor ..., av vilka åtminstone de två undre är ornerade ... Plankorna är upplagda på underslag, som även är av ek. I norr är det sistnämnda dubbelt ... I söder är det däremot enkelt och beträffande detta virke kan tillsvidare konstateras, att det är ornerat ... Avtäckningsplankorna sträcker sig långt utanför gluggen, i vissa fall ända fram emot tornets norra och södra murhörn ... En jämförelse av tillståndet hos ytorna på de ornerade plankornas bägge sidor visar, att de dekorerade sidorna tidigare torde ha varit utåtvända ... De tvärs över plankornas längdriktning orienterade ornamenten tyder på, att plankorna ursprungligen haft horisontalläge — i ett skiftesverk (?).»

Hammarbyplankornas ornamentik, som består av koppel med palmetter, visar slående likhet med ekplankorna i Glanshammar. Att de tillhör samma tid som dessa är alldeles tydligt.

Tillsammans med Nä 21 och Nä 22 utgör Glanshammarsplankorna ett stöd för tanken, att en träkyrka har funnits vid Glanshammar innan den första stenkyrkan där byggdes. Se vidare Nä 21, ovan s. 74. »Träkyrkan» torde kunna dateras till senast omkring år 1100. Tyvärr ger den fragmentariska runinskriften ingen egentlig ledning. Alltför få runor har bevarats för att möjliggöra en tolkning.

25. Glanshammars kyrka.

Litteratur: L 1026. O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 374; E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige (8 uppl. 1828), s. 142; C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 31 (ATA); Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige, bd 3 (1862), s. 66; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 19 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 212); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 84 f., Nerikes Fornlemningar I, 1868, s. 115 (ATA; tryckt under rubriken Beskrifning öfver Örebro stad och land i: Meddelanden från Örebro läns museum, 10, 1930, s. 9); E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 127; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 18 f.; NIyR 4 (1957), s. 157, not 3; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 167.

Avbildning: J. A. Hallman, teckning i ATA och i Peringskiölds Monumenta 6.

¹ Därmed åsyftar Lundberg de tre fragmentariska hällarna Nä 21–23.

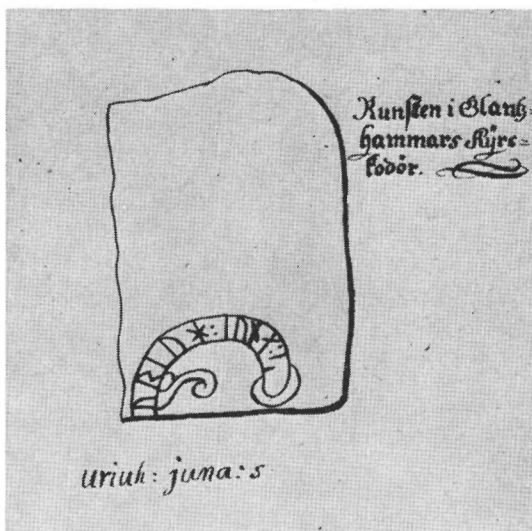
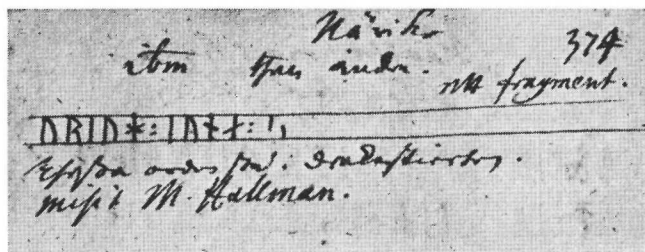

Fig. 60. Nä 25. Glanshammars sn, kyrkan. Efter teckning av J. G. Hallman i Peringskiölds Monumenta.

Fig. 61. Nä 25. Glanshammars sn, kyrkan. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

I Vitterhetsakademiens arkiv förvaras en osignerad bläckteckning av en fragmentarisk runsten, som enligt en samtida anteckning ovan bilden låg »i glantzhammars kyrkodör». Samma plats anges på teckningen i Peringskiölds Monumenta: »Runsten i Glantzhammars Kyrkodör». Teckningarna är utförda av J. G. Hallman. Stenen upptages (efter Hallman) av Celsius i *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 374 och av Bergman i »Öfver runstenarna» (ATA). I C. F. Bergstedts »Berättelse om en resa i Nerike 1844» finns en i detta sammanhang intressant uppgift. Bergstedt anmärker, att av »runstenen i förstugan fins blott en bit kvar; den som skall vara inmurad i Sacristieväggen (=Nä 23) är numera alldeles osynlig».

I Liljegrens *Runurkunder* har stenen nummer 1026.

Anledningen till att Nä 25 har gått förlorad är av allt att döma de ingrepp som gjordes i kyrkan år 1853, alltså endast nio år efter C. F. Bergstedts besök. Det året revs nämligen vapenhuset, och den ursprungliga ingången murades igen. Denna ingång låg nära långhusets sydvästra hörn. Samtidigt upptogs den nuvarande kyrkdörren, som befinner sig ett tiotal m Ö om den ursprungliga ingången i vilken den runristade stenen en gång tidigt under medeltiden hade inlagts. Det är f. ö. icke alldeles uteslutet, att stycket av stenen fortfarande finns kvar i den år 1853 igenmurade ingången till kyrkan.

Endast stenens nedre del, med en kraftigt tilltagen rotända, var synlig, när Hallman tecknade av stenen. Den har alltså ursprungligen varit rest.

Inskrift (enligt Hallman):

...uriuh: iuna: - ...
5 10

Inskriften var tydligen redan på 1700-talet svårt skadad. Möjligen visar den ovan återgivna runföljden, att denna runsten har varit signerad. Så har tydligen E. Brate uppfattat runföljden. I *Svenska runristare* (1925) skriver han nämligen: »I Närke har blott en ristare namngivit sig... Glanshammar sn o. hd, L 1026 -ur iuh: runa: — 'N. N. (Atsur?) högg runorna.'»

Det är onekligen frestande, fast givetvis mycket djärvt, att gissa att runan 6 i är felläst för r och att den skadade runan 10 har varit r. Runföljden 3-10 skulle då ha lytt iuh: runar 'högg runorna'. De två första runorna skulle då vara slutet på ristarens namn. Det måste emellertid understrykas, att den föreslagna rekonstruktionen är mycket osäker. Den enda av Närke runristningar som säkert är signerad är gravhällen från Granhammar, Nä 20.

26. Glanshammars kyrka.

Pl. 12.

Litteratur: L 1029, 1038.¹ J. Bureus, F a 10: 2, bl. 91 E, F a 5, s. 223; J. Peringskiöld, Monumenta 1, bl. 214; J. Bergman, Lectiones variantes på Runestenar, n:r 998 (ATA); Kyrkoinventarium 1830 (ATA); C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 31 (ATA); R. Dybeck, Reseberättelse 1862, s. 24 (ATA), Runa fol. (1873), s. 92, 102; Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige, bd 3 (1862), s. 66; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 18 f. (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 212); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 83 f., Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 114 f. (ATA; tryckt under rubriken Beskrifning öfver Örebro stad och land i: Meddelanden från Örebro läns museum 10, 1930, s. 9), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 17; G. Stephens, Brev till R. Dybeck den ³¹/₅ 1869, ²⁵/₉, ³⁰/₉, ²/₁₀, ¹³/₁₀, ⁷/₁₁ 1873 (ATA); Örebro läns kalender 1880, s. 195; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 15 f.; Närke (Allhem, 1960), s. 26; Sveriges kyrkor, Närke bd 1, h. 3 (1961), s. 510; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 166 f.

Äldre avbildningar: A. Wætter, blyertsteckning 1861 (ATA), bläckteckning 1862 (ATA); Dybeck, blyertsteckning 1863 (ATA; återgiven i Runa fol., pl. 20); Hofberg, teckning i Nerikes Fornlemningar 1, 1868 (återgiven i Nerikes gamla minnen, s. 83); Brate, foto 1901 (ATA); S. Lindqvist, foto u. å. (ATA); Iwar Anderson, foto 1952 (i Jansson a. a., s. 16; återgivet i Sveriges kyrkor, 1961, s. 509, i Wikberg a. a. s. 166 och i Närke, Allhem, s. 26).

Runstenen är i liggande ställning inmurad i kyrkans västra gavel, med toppen invid det nordvästra gavelhörnet, 3,15 m ovan marken.

Redan Johannes Bureus upptager NÄ 26 i ett par av sina handskrivna runarbeten, nämligen i F a 10: 2 och F a 5. Platsen anges vara »J Glanshammars kyrkewägg» (F a 10: 2); se fig. 62. Bureus har emellertid tydligen ej själv undersökt stenen; han har nämligen i F a 10: 2, nedanför sin avritning av runorna, gjort följande intressanta anteckning: »Ritat ur Lars Mårtensons bok i Sone som i Närke hade sit Krigzf. 1640 13 Mart. i Nyköp.» Se fig. 62. NÄ 26 nämns även i en fornminnesförteckning som ingår i Peringskiölds Monumenta 1: »Glantzhammars Härat Kyrkemurs hörnet.»

Lars Mårtenson »i Sone» som Bureus nämner kan såvitt jag förstår knappast vara någon annan än den Lars Mårtenson, som blev sergeant vid livkompaniet av Närke-Värmlands regemente år 1640. Att det vid livkompaniet fanns en man, som vid 1600-talets början ritade av runstenar i Glanshammar och hade kontakter med Johannes Bureus, har emellertid hittills varit helt okänt. Denne Lars Mårtenson är i rullorna uppförd som fältväbel vid kvartermästaren Gustaf Anreps kompani vid samma regemente år 1648, som fänrik 1649. Han är antecknad som död i Prag i juli 1649.² I »Lars Mårtensons bok» har tydligen också funnits en avbildning av NÄ 28; se nedan s. 88. — I *Ransakningarna* nämns ingen runsten i Glanshammars kyrka.

Vid den inventering som företogs den ²⁷/₉ 1830 »öfver Glanshammars Kyrkas tillhörigheter samt de i församlingen befintlige Älderdoms Minnesmärken» uppmärksammas endast en runsten, nämligen NÄ 26: »I Kyrkans västra gafvel, på några alnars afstånd från jordytan, är inmurad en sten, med åtskilliga figurer, hvilken tros vara någon del af en Runsten.» NÄ 26 omnämnes också av C. F. Bergstedt i hans reseberättelse år 1844.

¹ J. G. Liljegren upptager sålunda i *Runurkunder* (1833) denna runsten under två nummer: »1029. Glanshammar» och »1038. Wäsby, i en bro.» Anledningen till detta misstag är, att uppgifterna och läsningarna i de källor, som Liljegren hade tillgång till, var så bristfälliga, att det kunde vara svårt att förstå, att de åsyftade en och samma sten. Se ovan NÄ 8, s. 17, noten.

² Se Fullmaktsböcker, Militiekontoret, Krigskoll. arkiv (KrA); Rullor 1648, vol. 5, fol. 44, 1649, vol. 3, fol. 26 (KrA); Satisfaktionsrullor 1649: 1, vol. 17, fol. 317 (KrA).

Soldaterna vid kvartermästaren Anreps kompani var hemmahörande i östra Närke, bl. a i Glanshammars härad. Anrep själv bodde på Lekeberga i Knista sn (se G. Elgenstierna, *Ättartavlor* 1, 1925, s. 137).

Gårdnamnet »Sone» hos Bureus måste avse *Sånne* i Askers sn, som var indelat till fältväbeln vid livkompaniet (se Indelningsverk och jordeböcker 1699, vol. 26, s. 5 och 9, Krigskoll. arkiv, KrA). I *Beskrifning till Ekonomiska kartan* (1875), s. 5, 8 anges gården som f. d. fältväbelsboställe. I de många beläggen alltifrån medeltiden fram till 1900-talet (i Ort-

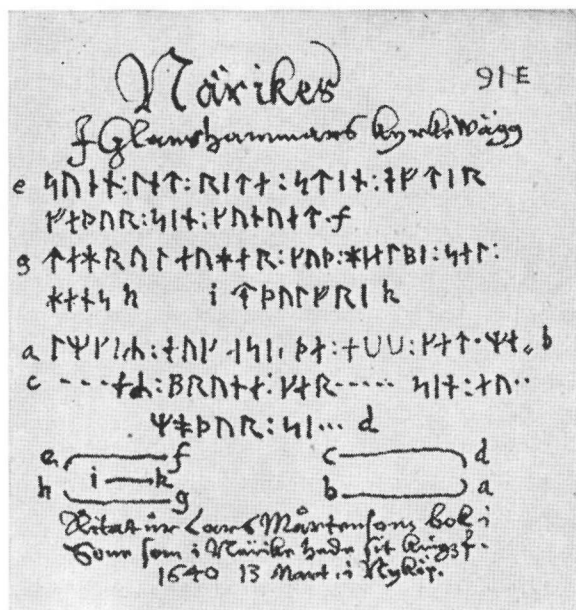

Fig. 62. Nä 26. Glanshammars sn, kyrkan. Efter J. Bureus, F a 10: 2. Uptill återges inskriften Nä 28.

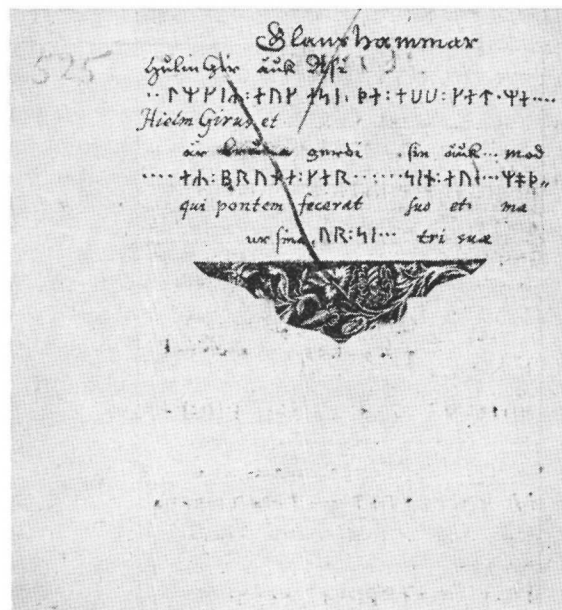

Fig. 63. Nä 26. Glanshammars sn, kyrkan. Efter J. Bureus, F a 5.

Dybeck besiktigade Nä 26 under sin antikvariska resa år 1862. Samma år undersöktes och avritades stenen av »vice pastor» A. Wætter. I den till Vitterhetsakademien insända berättelsen över »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863» meddelas följande: »Runstenen i Glanshammars kyrkas västra gafvel norr om tornet, kan möjligen vara Liljegrens No 1029, ehuru detta ej synes vara fullt säkert. Runradens innehåll, så vidt den, då denna afteckning togs, kunnat urskiljas, stämmer deremot bättre öfverens med Liljegrens läsning af Wäsby stenen, hvarmed någon förvexling möjligen skett.¹ Vid kyrkans omräpning har stenen, som sitter högt upp i muren, till en del blifvit öfvertäckt med kalkbruk och i ovis välmening helt och hållet öfverstruken med grå limfärg, hvadan ristningarne ej kunnat fullt tydligt urskiljas, men hvad som nu brister torde dock vid förnyad granskning, företagen vid bättre belysning och från tjenlig fotställning, kunna kompletteras.»

I »Nerikes Fornlemningar 1» (1868) lämnar Hofberg följande uppgifter om runstenen: »I hörnet af västra gafvelmuren, norr om tornet, sitter 5 alnar ifrån jorden en runsten inmurad i väggen. För att göra den högt sittande stenens ristningar synbarare för den som betraktar honom nerifrån marken, har stenen ... blifvit öfverstruken med flera slags oljefärg.» Samma uppgifter finns i *Nerikes gamla minnen* (1868).

Svart, glimmerrik granit. Höjd 160 cm, bredd (nedtill) 66 cm. Största runan är 8,5 cm; minsta helt bevarade runan är 5,5 cm. Ristningen är mestadels djupt huggen; ornamentiken på stenens mittparti är delvis i låg relief. Ristningsytan har på några ställen flagrat. Toppen är avslagen, varigenom tre runor har helt förlorats och tre svårt skadats. Också stenens kanter är skadade, särskilt den nedre, alltså stenens vänstra kant. Dessa skador har av allt at döma uppkommit, när runstenen, troligen redan vid början av 1300-talet, fogades in på sin nuvarande plats i »kapellet» västra mur.

namnsarkivet, Uppsala) växlar former, som kan föras till Sand eller Sänne. I Beskrifning öfver förrättning den 18/4 1768 (Askers socken, S 3-36: 1, LMS) kallas fastigheten »Sonagården». Enligt kungörelse av länsstyrelsen i Örebro den 30/12 1919 skulle hemmanet Sand-Sänne officiellt heta Sand.

Professor Torgny Höjer har haft godheten att hjälpa mig med att uppspåra många av dessa uppgifter.

¹ Se ovan s. 81, not 1.

Inskrift:

**: þorker : auk : tu - . . . - a : - - tu : kera : mer - . . . i r : bruna : faður : sin : auk : moður :
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45   50**
sina : hulmu :
                   55   60

Dorgæirr ok ... letu gæra mæarki æftir Bruna, faður sinn, ok moður sina Holmu.

»Torger och ... läto göra minnesmärket efter Brune, sin fader, och efter sin moder Holma.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar med skiljetecken, som genomgående består av två punkter (:). I 1 **þ** har förlorat sin övre del i en flagring. I 2 **o** finns till vänster om huvudstaven endast två svaga urgröppningar. Inskriftens andra **o**-runa, 48 **o**, har däremot säkert dubbelsidiga bistavar. I runföljden 2 **o**–5 **e** står runorna mycket tätt. I 3 **r** är huvudstaven grund men ännu fullt säker; bistaven är djup och tydlig. 4 **k** är ej stunget. På grund av trängseln här, där slingan svänger, träffar huvudstaven i 4 **k** nedre delen av bistaven i föregående runa, 3 **r**. 5 **e** är stunget med en oval, nästan streckliknande punkt. 6 **r** är tydligt. 10 **t** har förlorat toppen i kantskadan, som här börjar. Av **t**-bistavarna återstår nedre delarna. 11 **u** har förlorat sin övre tredjedel genom kantskadan; runan är trots detta säker. Av runorna 12 och 13 återstår huvudstavarnas nedre hälfter; inga bistavar har bevarats. Avståndet mellan dessa halva huvudstavar är 8 cm, ett avstånd som kan ha gett plats för en runa. På grund av en djup flagringsskada finns emellertid inga ristningsspår. Möjligen skulle det stora avståndet också kunna bero på att runorna har haft platskrävande bistavar. Runan 14 har förlorat sin övre hälft genom kantskadan. En rundad bistav till höger om huvudstaven är helt bevarad; runan kan ha varit **þ** eller nedre hälften av ett **b**. 15 **a** har förlorat huvudstaven strax ovanför den punkt, där bistaven korsar huvudstaven. Av skiljetecknet efter 15 **a** är endast nedre punkten bevarad; av övre punkten kan möjligen ett mycket obetydligt spår ännu skönjas alldeles i stenens skadade kant. Av runan 16 återstår endast nedre tredjedelen av en huvudstav. Runan 17 har förlorat övre delen; om runan hade varit stungen borde man ha sett ett spår av punkten i brottkanten, eftersom inskriftens övriga **e**-runor (5, 21 och 25) är kraftigt markerade. 18 **t** har förlorat hela vänstra bistaven; av den högra återstår ett stycke av nedre delen. 19 **u** har förlorat toppen i kantskadan. 20 **k** är ej stunget. 21 **e** är stunget med en djup, oval punkt av samma typ som i 5 **e** och 25 **e**. 23 **a** har förlorat huvudstavens övre del och så gott som hela bistaven till höger om huvudstaven. 25 **e** är tydligt stunget. 26 **r** har förlorat huvudstavens övre del och drygt halva bistaven. Av 27 och 28 återstår huvudstavarnas nedre delar. Därefter är stenen avslagen; på detta toppstycke, där runslingan har mätt omkring 18 cm, kan tre runor ha fått plats [eft]. När slingan åter börjar efter skadan finns vid nedre ramlinjen ett kort stycke av en huvudstav, vilket säkert utgör rester av 29 **i**. 30 **r** har förlorat ett kort stycke av huvudstavens topp. I 31 **b** är nedre bistaven betydligt mindre än den övre. I 35 **a** är bistaven lågt placerad för att undvika bistaven i föregående runa, 34 **n**. 36 **f** har förlorat huvudstavens topp genom en kantskada. 37 **a** har på grund av flagring förlorat huvudstavens övre del. 41 **s** har stolsform i likhet med inskriftens andra **s**-runa, 52 **s**. 45 **u** och 46 **k** har förlorat topparna. 48 **o** har tydliga, dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. I 56 **h** är bistavarna grunda men ännu klart skönjbara. I 57 **u** finns mellan huvudstaven och bistaven två runda fördjupningar, som säkerligen är naturliga.

Johannes Bureus återger, efter »Lars Mårtensons bok» en läsning av inskriften. Se fig. 62. Av läsningen förefaller det som om vissa delar av ristningen då hade varit dolda: ... **lmkir : auk asi i þa : ... : kat·ma ... ar : bruna : kar ... sin : au ... moður : si ...** — Dybeck har på sin teckning av stenen noterat: »Rengjord fr. kalk och aftagen af L[eontine] och R[ichard] 1863.» Han lämnar i *Runa* (fol.) följande goda läsning: **þorker : auk : tu ... litu : kera·mer ... r : bruna : faður : sin : auk : moður : sina : hulmu :** Dybeck anmärker bl. a.: »För **þorker** har ursprungligen stått **þokr**. Runorna **r** och **e** äro mycket grundare än de andra och påtagligen inträngda mellan dem.» Om 3 **r** anmärker han (på sin teckning): »snarligt ett B, för att undvika följande **ʃ**». — Hofberg: **þouatr : auk : tur ... : liu : kera : ma ... r : bruna : faður : sin : auk : moður : sina : hulmu :** — Brate (1901): »Inskriften börjar med

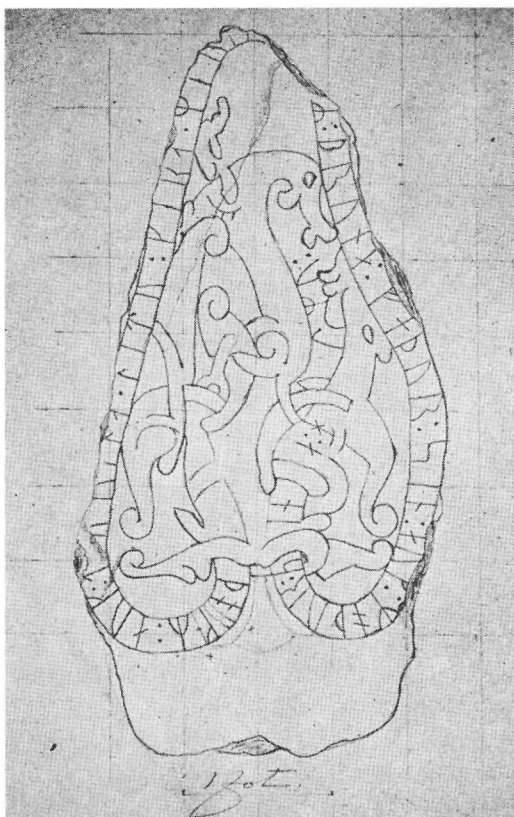
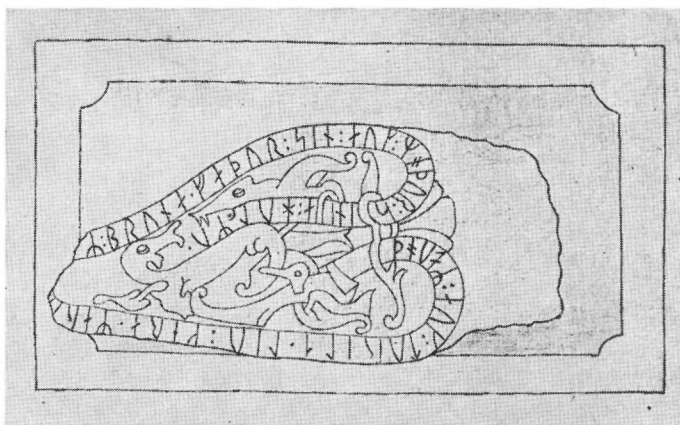

Fig. 64. Nä 26. Glanshammars sn, kyrkan. Efter teckning av R. Dybeck 1863.

Fig. 65. Nä 26. Glanshammars sn, kyrkan. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

kolon, hvilket hvarken Dybeck eller Hofberg bemärkt; båda prickarne äro fullständigt i behåll. Till den öfre pricken gränsar en skada af samma djup som slinglinien, och denna har förstört öfversta stafven och en del af k[änne]st[recktet] till första runan **p** i **porker**; **r** har stafven grund men kst djupt, öfre kst och mellanstrecket äro ganska korta, $1\frac{1}{2}$ cm, nedre kst 5 cm. I **k** slutar stafven $1\frac{1}{2}$ cm från nedre slinglinien, emedan den annars skulle gå in i kst till den föregående runan **r**.» Runföljden 10–15 »är utomordentligt svårläst. Att dess första runa ... är **t**, därom äro alla ense, och ristningen synes ock visa det, ehuru toppen är förstörd, och alltså blott ksts ändrar äro i behåll. R. 11 anses af Hofberg och Dybeck för **u** och torde väl vara så; två stafvar 5 cm nedifrån finnas, som konvergera en smula, men hvad som är afgörande är att afståndet mellan dessa stafvar nedtill är $2\frac{1}{2}$ cm men själfva befinna de sig på $4\frac{1}{2}$ cms afstånd från närmaste runa. R. 12 är en staf $3\frac{1}{2}$ cm nedifrån, till hvilken intet kst finnes. En skada i stenen till höger om denna staf ser ut som nedre kst till **b** men är det dock sannolikt icke; den ser alls icke huggen ut i jämförelse med samma företeelse i namnets näst sista runa. 5 cm. t. höger om 12 finnes ett litet streck, hvilket bör vara foten af 13. Denna r. 13 är för öfrigt afflagad, men afflagningen böjer upp åt vänster hvarigenom det ser ut, som om den borttagit kst till **r**. Man känner sig frestad att antaga nyss omtalade skada som staf och denna ristning som kst till **r**. Därigenom skulle dock 13 följa straxt efter 12, blott 2 cm därifrån, då annars runorna här, där slingan går rakt, stå på 4–5 cm afstånd. Däremot synes man böra hålla den staf, $3\frac{1}{2}$ cm nedifrån, som därefter följer på 3 cm. afstånd, för kst till 13, som sålunda varit **u** eller **r**, hvilketdera kan knappt afgöras ... 14 är ganska tydligt nedre ringen af **b**, kst utgår 1 cm nedifrån. 15 är ett tydligt **a**, nedre stafven och vänstra kst äro i behåll, af högra kst den nedre sidan. Af det följande kolon finnes blott den nedre punkten ... Det följande ordet har varit **letu**, men alla runornas toppar äro borta jämte kst till **l** och **t**; af kst till **l** synes kanske spetsen; **e** synes böra antagas på grund af en utsvällning på stafvens midt, men pricken är icke så tydlig som på **e** i **porker** och i det följande **kera** ... I **merki** äro de två första runorna

nästan alldeles i behåll ...; af de följande finnas blott stafbitar nedifrån, hvarefter slingan är alldeles afbruten. I högra sidans slinga återupptages inskriften med **ᚱ** i 'efter', följdt af kolon.» Brates mycket utförliga kommentar till läsningen överensstämmer i fortsättningen på alla viktigare punkter med den som jag har kommit fram till.

Nä 26 är ristad av en van och skicklig konstnär. Ornamentiken består av en utsirad drakslinga, nedtill sammanhållen av ett elegant format koppel. Kors saknas; det är uteslutet att ett sådant skulle ha fått plats på det bortslagna, tydligen mycket smala toppstycket. Ristningsytans övre mittparti upptages i stället av ett fyrfotat djur med relativt långt utdragen nos. Om vissa påfallande överensstämmelser mellan Nä 26 och Nä 32 se nedan s. 106.

Tre av de fyra i inskriften förekommande personnamnen är klart läsliga och erbjuder inga tolknings-svårigheter.

Det första namnet *Porgæiǫ* är hittills säkert belagt i ett 15-tal svenska runinskrifter; det var sålunda ett ganska vanligt mansnamn. I Norge och på Island är det mycket spritt.

Också den döde faderns namn, *Brúni*, har varit relativt vanligt (ett dussin säkra belägg i runsvenskan). Namnet (fvn. *Brúni*) är snarast avlett av substantivet fsv. *brun* f. (isl. *brún*) 'ögonbryn'. Det är i så fall ursprungligen ett tillnamn, använt om en 'person med buskiga ögonbryn'; jfr U 438.

Moderns namn *Holma* har tydligen varit ovanligare. Det är säkert belagt ytterligare endast två gånger i runinskrifterna, nämligen på U 354 och U 361; troligen har det också stått på Sö 331. *Holma* är en kortform till tvåledade kvinnonamn som *Holmdis*, *Holmfridr*, *Holmlaug* och *Holmdis*. Det motsvarande mansnamnet *Holmi* förekommer på Nä 18 och av allt att döma också på Nä 32. Jfr s. 62 och s. 105.

Tyvärr är det omöjligt att fastställa, vad den person har hetat som tillsammans med *Porgæiǫ* »lät göra minnesmärket» efter sina föräldrar. Av den runföljd (10–15), som har innehållit namnet, återstår nämligen endast de två första runorna **tu** och den sista **a**. Namnet har tydligen bestått av sex runor och har av allt att döma varit ett mycket ovanligt namn. Då Dybeck förberedde publiceringen av Nä 26 i *Runa*, skrev han ivriga brev till G. Stephens angående detta namn, men någon antagbar lösning nåddes ej. Diskussionen avslutades med ett brev från Stephens (den ¹³/₁₀ 1873), som bl. a. innehöll följande uttalande: »Jag tycker det icke vara så alldeles rätt att *spilla* så många ord på *Tuuila* och *Turila*, enär ändå omöjligt är att hädanefter komma till full visshet i den ju icke så synnerligt viktiga frågan.» Dybeck rekonstruerar i *Runa* fol. namnet som »TU(UILA)», men framhåller, att förslaget »är prof. Stephens'». Själv hade han tänkt sig »Turila» men anser, att man möjligen skulle kunna »antaga mansnamnet *Turalt(r)*, eller dylikt». Brate (1901): »Namnet synes ... hafva varit: **tu^u_rba?**»

Troligen döljer sig i den egendomliga och delvis fördärvade runföljden ett kvinnonamn, som i så fall har burits av en syster till *Porgæiǫ*.

Karakteristiska likheter i huggningsteknik och linjeföring finns mellan Nä 26 och den ornerade sten, Nä 27, som ligger i Glanshammars bogårdsmur. Det är mycket möjligt, att de två stenarna har varit resta vid sidan av varandra och att de tillsammans har utgjort monumentet efter Brune och Holma. Den ovanliga stenarten, svart, glimmerrik granit, är gemensam för de två stenarna, och ursprungligen har de varit av ungefär samma storlek. Det kan också vara värt att lägga märke till att ristaren ej använder uttrycket 'läto resa stenen' utan *letu gæra mærk*. Minnesmärket kan sålunda ha bestått av en runristad sten och en enbart ornerad sten i likhet med flera andra runmonument från 1000-talet. Att de båda ristningarna är utförda av samme man förefaller mig i alla händelser så gott som säkert.

27. Glanshammars kyrka.

Pl. 13.

Litteratur: Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 18 f. (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 212); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 84 f., Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 115 (ATA; tryckt under rubriken Beskrifning öfver Örebro stad och land i: Meddelanden från Örebro läns museum 10, 1930, s. 9), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 17; Örebro läns kalender 1880, s. 195; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 17 f.; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 167.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i Nerikes Fornl. 1, 1868 (återgiven i Nerikes gamla minnen); Brate, foto 1901 (ATA); Iwar Anderson, foto 1952 (återgivet i Jansson a. a. s. 18).

Stenen är inlagd i östra bogårdsmuren innantill, 17 m ÖSÖ om kyrkans kor. Den del av muren där stenen ligger har varit murad med kalkbruk. Bruk sitter fortfarande kvar på stenens skadade topp.

Platsen för Nä 27 är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 5 f »Glanshammar» (1958).

I *Nerikes gamla minnen* (s. 85) förfäktar Hofberg den meningen, att denna sten är identisk med den i

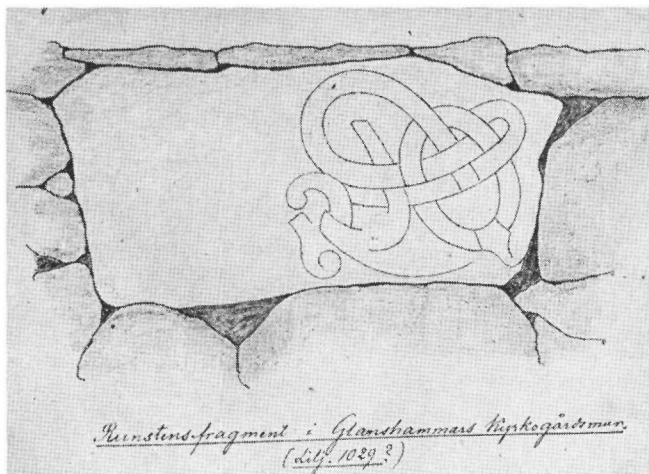

Fig. 66. Nä 27. Glanshammars sn, bogårdsmuren. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

Fig. 67. Nä 27. Glanshammars sn, bogårdsmuren. Foto E. Brate 1901.

Liljegrens *Runurkunder* som n:r 1029 upptagna runristade stenen. Hofberg menar, att runorna har huggits bort: »För att inpassas i muren hafva kanterna blifvit afslagna, hvarigenom alla spår efter runristningen gått förlorade.»

Hofbergs uppfattning är säkerligen oriktig. L 1029 är den runsten (Nä 26), som ligger inmurad i kyrkans västgavel. Nä 27 har av allt att döma aldrig burit runor utan endast ornament.

Svart, glimmerrik granit. Höjd 122 cm, bredd (vid rotändan) 60 cm. Stenens topp är avslagen, möjligen i samband med att stenen lades in i bogårdsmuren. Ursprungligen har stenen varit avsevärt högre. Rotändan är kraftigt tilltagen; den mäter 60 cm och utgör sålunda hälften av stenens nuvarande höjd.

Stenen är djupt huggen, delvis med ansatser till låg relief. Ristningen består av slingor utan runor. Ornamentiken är ej noggrant genomtänkt och utförd. Flera felaktigheter i linjeföringen kan iakttagas.

Som ovan har framhållits, är det mycket möjligt, att Nä 27 har utgjort en parsten till Nä 26. De kan tillsammans ha utgjort ett minnesmärke; se ovan s. 85.

Var detta monument ursprungligen har stått rest, kan vi ej veta. Nä 26 murades in i kyrkan redan på 1300-talet, när »kapellet» byggdes. Däremot är det ovisst, när »parstenen» (?) Nä 27 infogades på sin nuvarande plats i bogårdsmuren.

28. Glanshammars kyrka.

Litteratur: L 1028. J. Bureus, F a 10: 2, bl. 91 E, F a 5, s. 222 n:r 524, F a 1, s. 110; J. Peringskiöld, Monumenta I; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 19 f.; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 167.

Denna tydliga tidigt försvunna runsten nämns redan av Johannes Bureus, som emellertid ej själv har sett stenen. Hans uppgifter om den intressanta inskriften är tyvärr de enda som har kunnat uppsåras.

Enligt Bureus' handskrift F a 10: 2 fanns Nä 28 »J Glanshammars kyrkewägg»; se fig. 62. Enligt F a 5 var stenen inmurad »J kyrkemurshörnet» (se fig. 68). I en fornminnesförteckning i Peringskiölds Monumenta I återges denna senare platsuppgift: »J kyrkemurshörnet». (Liljegren upptager Nä 28 i *Run-Urkunder* som n:r 1028: »Kyrkomurshörnet.»)

Alla uppgifter om Nä 28 återgår på Bureus, som i sin tur bygger på »Lars Mårtensons bok» (se fig. 62, 68 och Nä 26, ovan s. 81).

Eftersom Nä 28 varken nämns i Ransakningarna eller när Glanshammars kyrkas »Ålderdoms Minnesmärken» inventerades år 1830, måste runstenen »i kyrkomurshörnet» då ha varit dold. Tidpunkten för stens försvinnande kan ej närmare fastställas.¹

Inskrift (enligt »Lars Mårtensons bok», återgiven av Bureus i F a 10: 2):

suen : let : rita : stin : eftir faður : sin : kunuaf . . . tahrulauhar : kup : hialbi : sal : hans
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55   60

- **pulfri**

Svæinn let retta stæin æftir faður sinn Gunnhvaf, (boan)da Hroðlaugar. Guð hialpi sal hans ...

»Sven lät resa stenen efter sin fader Gunnvat, Rodlögs make. Gud hjälpe hans själ ...»

¹ Man vågar kanske gissa, att runstenen kom att döljas i samband med att ett vapenhus uppfördes vid den ursprungliga ingången vid kyrkans sydvästra hörn. När detta vapenhus byggdes är ovisst, men det torde ha skett före sekelskiftet 1700; det reparerades nämligen år 1721 och revs 1853, då det var »så bristfälligt, att det ej mer till skyggd kunde begagnas». Se *Sveriges kyrkor, Närke*, bd 1, h. 3 (1961), s. 412. Om vapenhusets datering heter det (ibid.): »Vid okänd tidpunkt, möjligen redan under medeltiden, uppfördes ett vapenhus framför den ursprungliga ingången i SV». — Om gissningen är riktig, kan man hoppas, att Nä 28 någon gång skall komma i dagen igen.

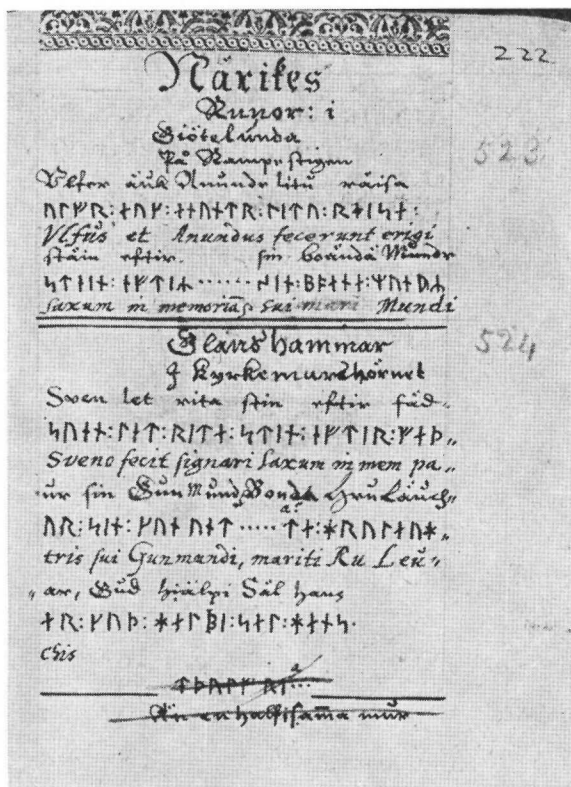

Fig. 68. Nä 28. Glanshammars sn, kyrkan. Efter J. Bureus, F a 5. Upptill återges inskriften på Nä 32, Götlunda sn, Urvalla.

Till läsningen: Av den tecknade anvisning till inskriftens läsföljd, som Bureus ger i F a 10: 2, framgår fullt klart, att runorna 1–34 har stått i ristningsytans högra kant, och att inskriften har börjat upptill till höger på stenen. Bureus betecknar denna runföljd *e-f*. Fortsättningen, runorna 35–61, har stått i vänstra kanten och har börjat nedtill på stenen (*g-h*). Runföljden 62–68, av Bureus betecknad *i-k*, har tydligen stått lodrätt på ristningsytans mittparti, mellan de två runbanden längs kanterna. Av den liggande ritningen att döma har stenen *legat* i muren på samma sätt som Nä 26. Se fig. 62. Att Bureus har kunnat ge dessa anvisningar om inskriftens placering på Nä 28 (och Nä 26), tyder på att »Lars Mårtensons bok» har innehållit avbildningar av runstenar.¹

Det förefaller som om ristningen på 1600-talet i stort sett har varit väl bevarad. Ett par skador har dock tydligen funnits. Den vänstra slingan börjar med runorna 35–36 **ta**. Dessa runor, som har stått nedtill till vänster på stenen, utgör uppenbarligen slutet på ordet **bunta** (ack.), *bonda*. Ristningens nedre vänstra del har sålunda varit skadad eller dold. En annan skada torde ha träffat ristningsytans mittparti och gjort inskriften där svår att läsa. Runan 62 har tecknats som en stungen **t**-runa (↑), vilket icke kan vara rätt. Även efter 68 **i** torde ristningsytan ha varit skadad eller dold. — I F a 5 finns fyra avvikelser från F a 10: 2: Skiljetecken efter 20 **r**; punkt efter 34 **t** saknas; skiljetecknen har insatts efter 36 **a**; 50 **i** har uteglömts. Dessutom har hela runföljden 62–68 utelämnats, alltså det dunkla parti av inskriften som har stått inne på stenen. Denna runföljd har placerats nedtill på teckningen, men har strukits över. Det likaledes överstrukna medeländet »Än en half i samma mur» torde åsyfta Nä 26. Se fig. 68.

Om man bortser från inskriftens slutparti, runföljden 62–68, erbjuder texten knappast några tolkningssvårigheter. Minnesinskriften är formulerad på helt normalt sätt.

Den som låter resa runstenen efter sin fader heter *Svæinn*. Han har alltså ett namn, som hör till de

¹ Om Lars Mårtenson se s. 81.

allra vanligaste i vårt land under vikingatiden och senare. Däremot har inskriftens övriga namn tydligen varit sällsynta.

Runföljden 29–34 **kunuat**, som innehåller faderns namn, tolkas av Bureus (i F a 5) som Gudmund.¹ Det kan emellertid ej råda något tvivel om att runföljden återger mansnamnet *Gunnhvat* (ack.).

Gunnhvatr är eljest säkert belagt endast tre gånger i runinskrifter, nämligen på U 531 Kvisthamra, Norrtälje, på ett år 1948 påträffat fragment från Husby-Lyhundra (Uppland) och på en 1965 i S:t Laurentiuskyrkan i Söderköping funnen runsten (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1966, s. 103). I medeltida källor är namnet väl styrkt. Det är sammansatt av *gunnr* f. 'strid' och *hvatr* 'rask', 'snabb'; namnets innebörd är alltså klar.

37–45 **hrulauhar** kan icke vara något annat än genitiv av ett kvinnonamn *Hroðlaug*. Det är namnet på den döde Gunnvats hustru, Svens moder. Detta kvinnonamn har tydligen varit mycket sällsynt. Den försvunna runstenen ger oss nämligen det hittills enda belägget på namnet. Det är emellertid bildat på regelbundet sätt och sammansättningslederna *Hroð-* och *-laug* är vanliga namnelement under vikingatiden och senare. Se *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 79 f. Ett mansnamn *Hroðlaugr* (*Hrollaugr*) är känt från Island och Norge (se Lind, *Norsk-isländska dopnamn*, sp. 588 f.). Anmärkningsvärt är att initialt *h* har bevarats framför *r*; se *Inledning* ovan s. xv f. — Runföljden 62–68 har sannolikt varit skadad och svårläst. Endast gissningar kan göras om detta avslutande partis innebörd. Möjligen ett namn: [*Ig*]ulfridr(?).

29. Apelboda, Glanshammars sn.

Pl. 14, 15.

Litteratur: A. Holmblad, Skrivelse till Kongl. Maj:ts Befallningshavande i Örebro den 17/5 1885 (ATA); G. Djurklou, Skrivelse till Vitterhetsakademien den 29/12 1885 (ATA); E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); Sverige, geografisk, topografisk statistisk beskrifning (1915), s. 216; Nerikes Allehanda den 20/12 1929; Restaureringsrapport 1952 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 22 f.; E. Salberger, Eftermälet på Apelbodastenen (i: K. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1956–1957, s. 145 f.); Läns-Posten den 12/2 1959; Närke (Allhem, 1960), s. 26, 103; S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 210; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 167.

‡ **Äldre avbildningar:** Brate, foto 1901 (ATA); Iwar Anderson, foto i Jansson a. a. (återgivet i Närke, Allhem), s. 26 och i Wikberg a. a. s. 168.

Runstenen står rest på en stenig åkerholme 150 m S om Apelboda n:r 1¹. (Den gamla mangårdsbyggnaden brann ned 1958.) Stenen befinner sig 50 m SSÖ om landsvägen Örebro–Fellingsbro (Eriksgatan). Ristningsytan vetter åt V. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 6 f »Tjugesta» (1958).

Den äldsta av mig kända uppgiften om Apelbodastenen finns i en skrivelse från kronolänsmannen Alfred Holmblad till »Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i Örebro». Skrivelsen, som är daterad »Glanshammar i länsmansexpeditionen den 17 maj 1885», har följande lydelse: »Å egorna till hemmanet Apelboda i Glanshammars socken har nyligen anträffats en runsten, hvars förekomst dithills varit okänd och som jag derför anser mig böra anmäla, ehuru jordegaren, hemmansegaren Erik Olsson i Apelboda, icke tillkännagifvit sig vilja göra sådan hemställan i afseende på ifrågavarande fynd, som i 4 § Kongl. Förordningen den 29 november 1867 omförmäles. Stenen, som befinnes öfverst å en stembunden, mindre, delvis odlad kulle, omkring 200 fot öster om stora landsvägen till Fellingsbro och ungefär 3 400 fot nordost om Glanshammars gästgifvaregård, låg med runorna mot marken och hade för några år sedan blifvit sprängd i tre delar, hvilka dock icke äro förstörda; innefattande ena delen det mesta af runslingan, som är ganska väl bibehållen. Stenens dimensioner voro circa 7½ × 3 × 2 fot. Anledningen att runorna nu upptäcktes var att jordegaren,

¹ Bureus översätter i Fa 5 inskriften på följande sätt: Sveno fecit signari Saxum in mem patris sui Gunmundi, mariti Ru Leuchis; se fig. 68.

Fig. 69. Nä 29. Glanshammars sn, Apelboda. Foto E. Brate 1901.

under hemförande af sten till en bygnad, kom att vända och närmare betrakta ifrågavarande stens delar, af hvilka den minsta kördes till Apelboda. Sedermera erhöj jag händelsevis kännedom om saken samt förbjöd stenens användning. Huruvida sjelfva kullen hvarå stenen ligger utgör en fornlemning, är jag icke i tillfälle att bedöma, men till sådant antagande torde skäl förefinnas.» Man har anledning att vara länsman Holmblad tacksam för hans tjänstenit.

I september samma år besökte Djurklou den nyfunna runstenen. Besöket föranledde följande skrivelse till Vitterhetsakademien, daterad Örebro den 29 dec. 1885: »Vid en förbiresa under förliden sommar besökte jag Apelboda ... för att vinna närmare kunskap om den runsten, som der anträffats, och återfanns denna slagen i tre delar, liggande å en liten kulle i åkern till höger om landsvägen emellan Glanshammars och Fellingsbro gästgifvaregårdar. Hemmanets egare, som vid sökande efter byggnadssten funnit den flata hällen, ämnade bortföra densamma och krossade den derföre i tre delar; men då han vid uppbrytandet fann att stenen var ristad, lemnade han den orubbad och anmälde sitt fynd hos länsmannen, hvilken ock genom Kongl. Majts Befallningshafvande redan för ett år sedan lärer hafva härom underrättat Kongl. Akademien; men vid mitt besök i September månad detta år hade jordegaren ännu icke erhållit några förhållningsordres ... Då de tre styckena mycket väl kunna med jernkrampor sammanfästas och stenen, ehuru visserligen icke en af våra äldsta, väl förtjenar att bevaras; så hemställer jag att Kongl Akademien ville taga vård derom och får jag såsom en lämplig person att derom gå i författning föreslå Lektorn vid Tekniska skolan i Örebro Herr A W Kjellström.»

Stenen lagades på ett för sin tid förtjänstfullt sätt med krampor, en nedtill på framsidan, fyra på baksidan och en på högra sidan.

Då Brate år 1901 besökte platsen antecknade han: »Runstenen står rest söder om Apelboda, på landsvägens sydöstra sida, skild från landsvägen genom en åker. Runstenen står på en liten backe, som på alla sidor omgifves af åker. Stenen utgöres af tre stycken, sammanfogade med cement och hopfästa medels inborrade järn ... Stenens fot är skadad på vänstra sidan, hvarföre stenar där lagts under som stöd, på högra sidan står stenen på berghällen. Runstenen lär enligt uppgift af åbon på stället hafva legat kullfallen på samma backe, där den nu är rest; ristningen låg nedåt. För omkring 16 år sedan, alltså omkring 1885;

sköts den i tu för att användas vid en ladugårdsbyggnad och efter sprängningen upptäcktes ristningen. Stenen fick ligga kvar och ägaren anmälde fyndet för länsmannen i församlingen, hvarpå stenens resning föranstaltades.»

Genom Riksantikvarieämbetets försorg bättrades lagningen sommaren 1952. Arbetet bestod huvudsakligen i att det stora, oristade partiet nedtill till vänster kompletterades och att sprickorna i stenen kittades igen.

Mörkgrå granit. Höjd 2,15 m, bredd (mitt på stenen) 0,95 m. De vackert formade runorna är 9–10 cm höga. Ristningen är i stort sett väl bevarad. Linjerna, som framträder ljusa i den mörkare ytan, är icke djupt huggna, men de är på bevarade partier överallt fullt tydliga. Snett över ristningsytan går en grund, naturlig skåra.

Inskrift:

bofriþr : let resa eftir biurn : brupur : siñ : han uar farin fultrekila

5   10   15   20   25   30   35   40   45   50

Bofriðr let ræisa æftir Biorn, broður sinn. Hann var farinn fulldrængila.

»Bofrid lät resa efter Björn, sin broder. Han hade manligen farit vida.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan skiljetecken. I 1 **b** träffar bistavarna varandra, vilket icke är fallet med inskriftens övriga **b**-runor (20 **b** och 25 **b**). 2 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar. 5 **i** är ej stunget. Skiljetecknet efter 7 **r** består, i likhet med inskriftens övriga skiljetecken, av två punkter. Dessa är på detta ställe jämförelsevis små men djupa och skarpt markerade. 9 **e** är tydligt med en djup prick något under huvudstavens mitt. Skiljetecken saknas efter 10 **t**. 12 **e** är tydligt stunget. 13 **s** har kortform; runan avslutas nedtill av en tydlig, rund punkt. Alldeles samma form har inskriftens andra **s**-runa, 31 **s**. 14 **a** har ensidig bistav. Skiljetecken saknas efter 14 **a**. 15 **e** är tydligt stunget. I stenens vänstra kant, vid runföljden 15 **e**–28 **þ**, finns ingen yttre ramlinje; någon sådan har aldrig huggits här, lika litet som på motsvarande plats i stenens högra kant, vid runföljden 37 **u**–46 **u**. Ristaren låter alltså stenens kant begränsa runslingan. 17 **t** är kortare än omgivande runor; dess huvudstav är ej huggen ut till kanten, vilket givetvis beror på att ristaren har placerat runan för tätt inpå 16 **f**, vars undre bistav skulle ha kommit i vägen för vänstra **t**-bistaven, om **t**-runan hade erhållit normalhöjd. I runföljden 18 **i**–23 **r** står runorna starkt hopträngda. (Över huvud taget står runorna betydligt tätare i inskriftens förra hälft än i senare hälften, vilket nog beror på att ristaren ej var säker på att få plats med hela inskriften. När han kommer till stenens högra kant, ristar han påfallande spatiöst. Som exempel kan nämnas, att avståndet mellan 19 **r** och 20 **b** är 1 cm, mellan 21 **i** och 22 **u** 2 cm, medan avståndet mellan 41 **a** och 42 **r** är 9 cm.) 21 **i** och 22 **u** har förlorat topparna i en djup kantskada. 24 **n** har dubbelsidig bistav. Skiljetecknet efter 24 **n** är tydligt, likaså efter 30 **r**. 33 **n** har stått i den stora sprängningssprickan, i vilken huvudstaven har gått fullständigt förlorad. Till vänster om sprickan finns två fördjupningar; den övre av dessa utgör sannolikt bistavens vänstra del. Till höger om sprickan finns i en flagringskant ett säkert skiljetecken. 35 **a** har dubbelsidig bistav, liksom 36 **n**. Efter 36 **n** finns flera grunda fördjupningar utan markerade kanter. Avståndet till 37 **u** talar för att det har funnits skiljetecken mellan de två orden, men de nämnda fördjupningarna avviker till sin karaktär från övriga skiljetecken och gör avgjort intryck av att vara naturliga. 38 **a** har dubbelsidig bistav, likaså 41 **a**. 44 **n** har ensidig bistav. Efter 44 **n** finns ett flertal smärre fördjupningar; ingen av dem gör intryck av att vara huggen. I 45 **f** har övre delen av undre bistaven gått förlorad i en sprängningsspricka. Huvudstaven av 47 **l** är ej huggen fram till yttre ramlinjen. 50 **e** är tydligt stunget med en djup, rund prick. 51 **k** är ej stunget, ej heller 52 **i**. 54 **a** har ensidig bistav. Inskriften slutar utan skiljetecken. — Djurklou (1885): »Å stenens 2 uppvända stycken läses:» **bofriþr : let risa eftir biurn : brupur : si-** »samt å det tredje stycket, hvilket nu för första gången omvändes:» **han uar farin i ultrekila . . .** Djurklou tillägger: »möjligen har här funnits en a 2 runor till då här tycktes vara en afflagning; men troligtvis är

inskriften fullständig ehuru sista ordet ej är rätt klart. Tiden och ösregn medgåfvo icke att så noga, som önskligt varit, rengöra stenen, hvilken var öfverdragen med ett blött lertager.»

Brate (1901/): »Skiljetecken, ett kolon, finnes efter första namnet **bofripr**, ett mycket litet kolon framför **biurn**, ett större efter detsamma, ett snedt, åt vänster lutande efter **brupur**, hvars sista runa **r** har en motsvarande sned ställning, möjligen ock efter **han**, där ett par gropar tyckas finnas, som kunde vara ett kolon. Mellan övriga ord saknas skiljetecken.» Brate tillägger bl. a., att »öfre delen felas af» 21 **i** och 22 **u**. »Uti **sin** finnes af **n** blott vänstra k[änne]st[reck]. Uti **fultrekila** är **f** alldeles tydligt, endast att toppen af dess nedre kst felar, bortslagen genom att kst kommit i en fog af stenen, **l** är klart och djupt och har med säkerhet intet v. kst. till **t** och prickens i **e** är fullt tydlig.»

Av de båda i inskriften förekommande personnamnen är *Biorn* synnerligen vanligt på våra runstenar, medan däremot *Bofriðr* hittills endast är känt från Nä 29. Det originella namnet måste sålunda ha varit mycket sällsynt under vikingatiden. Medeltida belägg saknas helt.

Apelbodastens inskrift hör avgjort till de intressantaste runinskrifterna i Närke. Detta beror huvudsakligen på de ord som innehåller Björns, den döde broderns, eftermäle: *Hann var farinn fulldrængila*. Uttrycket antyder något av vikingatidens livssyn; det visar vad man ansåg värt att framhäva i en minnesinskrift efter en död frände. Liknande uttryckssätt förekommer flerstädes, men någon helt likalydande inskrift har icke bevarats till vår tid.

Nä 29 ger oss det hittills enda svenska belägget på ordet *fulldrængila*, vilket givetvis är ett med den förstärkande förleden *full-* sammansatt adverb. Det enkla adverbet *drængila* (**trikila**, **trikela**), bildat till substantivet *drængr* m., har betydelsen 'manligen', 'som det anstår en god man'. Detta adverb förekommer som bekant flera gånger i svenska runstrofer: Sö 113 ... **kiarpu : trikila ...** 'de gjorde manligen' ...; Sö 130 ... **kirpu : ... tyrp : trikela ...** 'gjorde ..., som det anstår män, ett ståtligt minnesmärke' ...;¹ Sö 164 ... **stup : triki : la · i · stafn skibi ...** 'stod manligen i stammen på skeppet'; Sö 179 ... **pair furu : trikila ...** 'De foro manligen' ...

Det sammansatta adverbet, *fulldrængila* (**fultrekila**), möter oss ej endast på Apelbodastenen; ordet är också belagt ett par gånger i den isländska skaldediktningen (se *Lexicon poeticum*). I *Austrfararvísur* från 1000-talets början (i strof 15) heter det: *Sjá hefr ... minn ... | fótr á fornar brautir | fulldrængila gengit* («Denna min fot har manligen gått på gamla vägar»). Hos Einar Gilsson (1300-talet) möter oss *fulldrængila* i en liknande förbindelse: *Allir hafa með frægðum fullum | fulldrængila mínir gengit | meidar ... at leiki stála* («Alla mina män har med stor berömmelse och 'fullmanligen' gått till strid» ...). Jfr isl. adv. *alldrængila*.

Adjektivet, isl. *fulldrængiligr*, är känt från Egilssagan (kap. 8): *Konungr svarar vel máli hans ok kvezk svá gera skyldu, ef mér reynisk Þórólfr jafnvel mannaðr sem hann er sýnum fulldrængiligr*. Jfr *fullfrækn* ovan s. 62. — I inskriftens avslutande sats med eftermälet *Hann var farinn fulldrængila* är allitterationen säkerligen avsiktlig; se vidare E. Salberger a. a.

30. Äversta, Glanshammars sn.

Pl. 16.

Litteratur: S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering i Närke 1950 (ATA), Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 26 f.; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 168.

Äldre avbildningar: S. Lindqvist, foto 1908 (ATA); Iwar Anderson, foto 1952 (i Jansson a. a. 1952, s. 26, 27).

Tre delar av en runsten står nu (1973) uppställda mot västra gaveln av ett uthus på Äversta 1⁴, 60 m SV om mangårdsbyggnaden, 2 m Ö om västra infartsvägen till gården. Platsen är angiven på Ekonomiska kartbladet 10F 5 f »Glanshammar» (1958).

¹ Se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 139.

Stenarna, som enligt uppgift av gårdsägaren hade kommit i dagen i samband med byggnadsarbeten på gården, utgör utan tvivel delar av samma runsten. Tyvärr saknar de tre delarna inbördes passning.

Två av fragmenten (A och C) var kända redan år 1908; de fotograferades då av S. Lindqvist. Någon skriftlig rapport om runstensfyndet finns emellertid varken i Vitterhetsakademiens eller läns museets arkiv. Det tredje fragmentet (C) noterades vid runinskriftsinventeringen 1950.

Grå granit. Fragmentet A mäter 75 × 50 × 27–35 cm, fragmentet B 70 × 55 × 24 cm och C 76 × 65 × 26 cm. Runornas storlek är 8–9 cm. Ristningsytan är knottrig och ristningen grund och utvittrad. Endast ett tiotal runor har bevarats. Ornamentiken, som på grund av vittringen flerstädes är svår att reda, har tydligen varit livlig och invecklad. Man kan få intrycket, att ristaren varit ovan att rista, åtminstone i sten.

Ursprungligen torde Nä 30 ha varit av betydande storlek, sannolikt omkring 2 m hög. Fragmentet A har av allt att döma utgjort runstensens övre vänstra del.

Inskrift:

Fragment A: ... **sin** · **stih** ...
5

Fragment B: ... **ft** ... - - - - - **rn** ...
10

Fragment C: - - - - -

Till läsningen: I **s** och 4 **s** har den originella formen $\aleph$. Skiljetecknet, en punkt, efter 3 **n** är påfallande högt placerad. I runan **f** (på fragment B) har nedre bistaven svårt skadats genom vittring; att runan har uppfattats som **f** beror på den helt bevarade bistavens höga placering. Efter 9 **t** finns svaga spår av tre huvudstavar. I fragmentets övre kant något till vänster kan möjligen en **m**-runa spåras. Fragmentet C har i sin ena kant ett skadat runband med obetydliga rester av fem huvudstavar, omkring 4 cm höga.

Runföljden 4–7 **stih** utgör möjligen början av ett mansnamn.

Götlunda kyrka.

Litteratur: L 1681. Ransakningarna 1667 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter 2, 1969, s. 170); J. Peringskiöld, *Monumenta* 1, bl. 214; R. Dybeck, *Reseberättelse* för år 1862, s. 23 (ATA); Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 18 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 212); H. Hofberg, *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 83, *Nerikes Fornlemningar* 1, 1868, s. 134 (ATA); J. L. Saxon, *Närkes kyrkor i ord och bild* (1928), s. 486; J. Wikberg, *Götlunda* (1950), s. 57; S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1952), s. 6; *Sveriges Kyrkor, Närke* bd 1, h. 5 (1971), s. 785.

En runristad gravsten skall enligt *Ransakningarna* ha funnits i Götlunda kyrkas vapenhus. Uppgiften om stenen finns i en ransakning, insänd av kyrkoherden Samuel Hallman: »Actum på een Allmenn Socknestemna J Göthlunda den 16 Junij Anno 1667.» I berättelsen, som innehåller uppgifter »Om Gamble Monumenter och Antiquiteter vthj Göthlunda», omtalas bl. a. »Een gammall Graff mitt för kyrekiodören vthi Wåknhuset, medh någre RuneBookstäfwer.» Denna uppgift återges i en förteckning över fornminnen i Peringskiölds *Monumenta* 1: »Mitt för dörren i wapn huset en graf medh Runska». Efter fornminnesförteckningen i *Monumenta* upptog Liljegren i *Runurkunder* (1833) en gravsten med runinskrift i »Göthlunda vapenhus» (L 1681).

Dybeck och Hofberg sökte båda förgäves efter den runristade gravstenen »i vapenhuset». Den senare skriver i fornminnesföreningens årsberättelse för åren 1862–1863: »Den af Liljegren under n. 1681 omnämnda med runor ristade grafstenen i Götlunda sockens kyrka har ... icke återfunnits. Sannolikt har den vid kyrkans ombyggnad 1744 blifvit förstörd eller inlagd i muren.» Också senare nämns denna gravsten vid flera tillfällen.¹ — Uppgifterna om den runristade gravstenen återgår alla på kyrkoherdens meddelande i ransakningen av år 1667. Källan måste sägas vara osäker. Det förefaller knappast troligt, att det har funnits någon *runristad* gravsten i Götlunda vapenhus. Jfr ovan s. 12, 33 och 47.

¹ I *Götlunda från forntid till nutid* (1950) skriver Joel Wikberg: »I en till domkapitlet år 1667 av pastor avgiven rapport meddelas bl. a., att i en mitt för kyrkdörren befintlig trappa 'runske' bokstäver fanns inristade. Denna runsten skall 1744 ha blivit inmurad i någon av vapenhusets väggar.» *Sveriges Kyrkor, Närke* (1971): »Om stenen var en vanlig runsten eller en runristad gravsten kan numera icke avgöras.»

31. Södra Lunger, Götlunda sn.

Pl. 17.

Litteratur: L 1025. Renoverade domböcker, Örebro län, nr 40 (Riksarkivet); Ransakningarna 1667 och 1683 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1969, s. 169 och 177); J. Peringskiöld, Monumenta 6; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 376; F. Burman, Triga supplementorum ad runographiam svio-gothicam (i: Nova Acta Soc. Scient. Ups., Vol. 5 (1792), s. 312; G. Söderlund, Underrättelse om Wägar och Broar inom Göthlunda Sockn i Neriket (i: J. Elers, Historia om Vägarne i Sverige, Tom 4, hs S 13, UUB); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige (8. uppl., 1828), s. 142; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 32 (ATA); W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 1, Örebro län (1849), s. 88; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863), s. 6, 1862 och 1863, s. 17 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 211 f.), 1864, s. 35 (ATA; tryckt i ATS 2, 1869, s. 27); R. Dybeck, Reseberättelse 1862, s. 23, 1868, s. 30 (ATA), Minnesmärken i Närrike, hvilka böra särskildt fridlysas (ATA), Runa fol. (1873), s. 91 f.; G. Djurklou, Brev till B. E. Hildebrand den 28/9 1864, till Vitterhetsakademien den 10/10 1864 (ATA); H. Hofberg, Brev till Carl Säve den 17/7 1867 (ATA), Nerikes gamla minnen (1868), s. 81, Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 130 f. (ATA; tryckt under rubriken Beskrifning öfver Örebro stad och land i: Meddelanden från Örebro läns museum 10, 1930, s. 26 f.), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 19; Örebro läns kalender 1880, s. 205; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); S. Lindqvist, Närkes fasta fornlemningar (i: Närke, läsebok för skola och hem, 1922), s. 96, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumla-bygden 2, 1963), s. 215 f.; J. L. Saxon, Närkes kyrkor i ord och bild (1928), s. 485; J. Wikberg, Götlunda (1950), s. 23, Glanshammars härad (1967), s. 177; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 8 f; Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1956; Närke (Allhem, 1960) s. 23.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckningar (i Peringskiölds Monumenta 6 och ATA); O. G. Blomberg, teckningar 1861 och 1864 (i Örebro läns museum och i ATA); Dybeck, blyertsteckning 1863 (ATA; återgiven i Runa fol., 1873); osignerad teckning (A. Wætter) i "Föreningens för Nerikes Folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863" (ATA); G. Djurklou, teckning 1864 (ATA); Hofberg, blyertsteckning 1867 (ATA), teckning i Nerikes Fornlemningar 1, 1868 (ATA); Brate, foto 1901 (ATA); J. Wikberg, foto (i: Götlunda, 1950, s. 25, återgivet i Glanshammars härad, 1967, s. 178); E. Liljeroth, foto (i Närke, Allhem, 1960), s. 23.

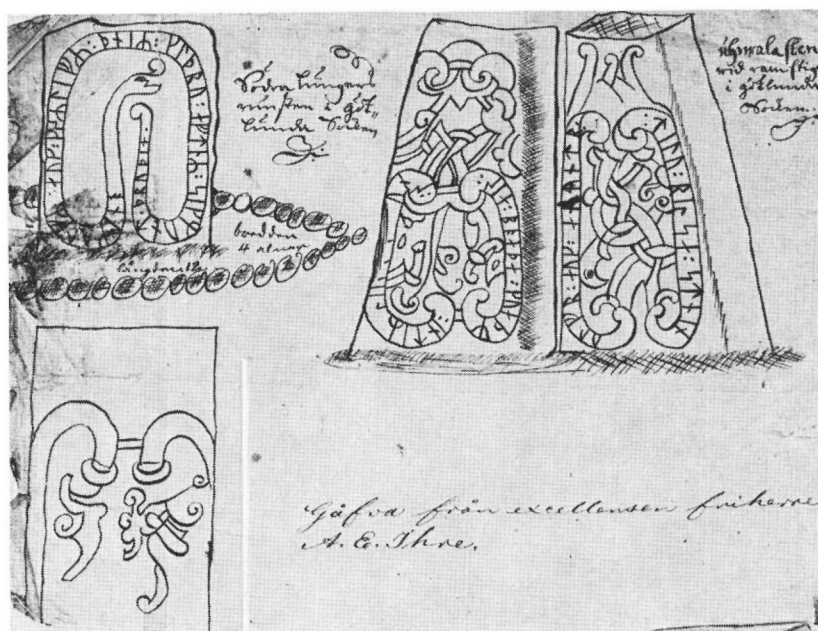
Runstenen står rest på Lungersåsens södra del, 2,5 km söder om avtagsvägen till Norra Lunger, 800 m NNV om Bokärr. Åsen är bevuxen med barrskog. Stenen befinner sig vid västra kanten av en numera halvt igenvuxen väg, som löper uppe på krönet av åsen, parallellt med landsvägen Södra Lunger-Lungershamn. 75 m SSÖ om stenen ligger en sommarstuga, som inkräktar på det järnåldersgravfält, som omger runstenen. Det intressantaste med stenens placering är, att den är rest mitt i en liten ÖNÖ-VNV orienterad skeppssättning.¹ Ristningsytan vetter åt SSÖ. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Arboga» och på Ekonomiska kartbladet 10 F 5 i »Lunger» 1958.

I *Ransakningarna* 1667 finns en berättelse av kyrkoherden Samuel Hallman »Om Gamble Monumenter och Antiquiteter vthj Göthlunda» (Actum på een Allmenn Socknestemna J Göthlunda den 16 Junij Anno 1667). Om runstenarna i socknen meddelas följande: »Runesteenar tvenne, den Ene står på Lungersåås wijdh Hiälmaren, den andre Norr om kyrckian på een skogh Rampstijgen benembdh ...» (se vidare Nä 32, nedan s. 101).

I Befallningsmännens ransakningar finns följande, av Erich E. Lagerqvist i oktober 1683 insända uppgifter om runstenar i Glanshammars härad: »Nembden och Allmogen i Glanshammars häradh refererade, att widh Landzvägen emillan Örebro och Glanshammars krough, gehnt emoth. Nastaby, finnes en högh opreest Steen medh Runska skrifwen [=Nä 34]; Jembwähl finnes en annan Runstehn i Giöthlunda

¹ Skeppssättningen mäter 7 × 3 m. Gravfältet, som gränslinjebestämdes år 1969, har måtten 160 × 25 m. Det består, utom av runstenen och dess skeppssättning, av »4 rösen, 5 runda stensättningar, 5 närmast kvadratiska stensättningar, 1 treudd och 4 närmast ovala stensättningar» (Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1956, Fornlämning nr 51).

Fig. 70. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Teckning av J. G. Hallman. Nä 31 upptill t. v. Nedanför Nä 31 finns en påbörjad avbildning av Nä 23, jfr fig. 53 och 54. T. h. om Nä 31 är Nä 32 avbildad.

på Ramstijgen widh vägen, som löper åth Arboga [=Nä 32]; Och den tredie Runstenen på Lungers Åhs i samma Sochn emoth Siöhn [=Nä 31].

O. Celsius meddelar i »Svenska runstenar» (F m 60), efter »Mag. Hallman»,¹ följande uppgifter om Lungerstenen: »Bönderna på orten kalla thenna stenen Konung Siggas sten, som kunnat många Konster, och warit 12 aln lång, neml så lång som dess graf, som dhe ock wijsa dersammastädes. med stora stenar om kringlagd.» — »Nådärspredikanten» Gustaf Söderlund i Götlunda meddelar den 14/2 1794: »Emellan Södra Lungers by och nämde Hjelmaren, utwid vägen, på en högd är en större Runsten med någor lunda läsliga Runor.» — Kyrkoinventarium 1830: »På Lungers åsen 1/8 mil ifrån Södra Lungers by en Runsten 1 1/2 aln hög 1 1/4 aln bred 8 tum tjock, har vid kanterna några otydliga Runor, deremellan figurer; men af ålder mycket skadade.»

I sin »Berättelse öfver en resa i Nerike 1844» skriver C. F. Bergstedt: »Vid Hjelmaren på Södra Lungers ås är en runsten, ... som står på en stenläggning i skeppsform. Den kallas af allmogen Kung Siggas sten. Omkring äro flera små stenkummel i skepps- eller båtform och åsen har äfven längre uppåt otydliga stensättningar.»

I sin reseberättelse för år 1862 till Vitterhetsakademien skriver Richard Dybeck: »Runstenen på åsen vid Lunger i Göthlunda socken är nu mer troligen den enda, som står i en skeppssättning, hvilken dock i östra ändan blifvit skadad genom en deröfver lagd mindre körväg.» På sin blyertsteckning av Nä 31 år 1863 har Dybeck antecknat: »Närke. Göthlunda socken och Lungers by. Står i en 12 alnar lång och 4 alnar bred Skeppssättning på åsen vid södra gårdarne. L[eontine] och R[ichard] 1863. — Skeppet skadadt i östra ändan. Anmältes hos Akad.» Dybeck upptager Nä 31 bland minnesmärken i Närke, som bör fridlysas. Han framhåller, att skeppssättningen i vilken runstenen står är skadad, »men kan lätt iståndsättas, derigenom att de felande stenarne, hvilka blifvit förda å sido, för att icke bli hinderlige för en här framdragen ängsväg, återföras till sina rum. — Fem grafkullar och ett stenrör nära intill detta viktiga minnesmärke böra inbegripas i fridlysningen.»

Skadan på runstenens skeppssättning botades år 1864. I ett brev av den 28 sept. detta år underättar Djurklou riksantikvarien B. E. Hildebrand om att stensättningen kring Lungerstenen är »föremål för Pastor Blombergs åtgöranden och har föreningen gillat den af honom föreslagna förändringen af

¹ Om Hallman se ovan s. 40, not 1.

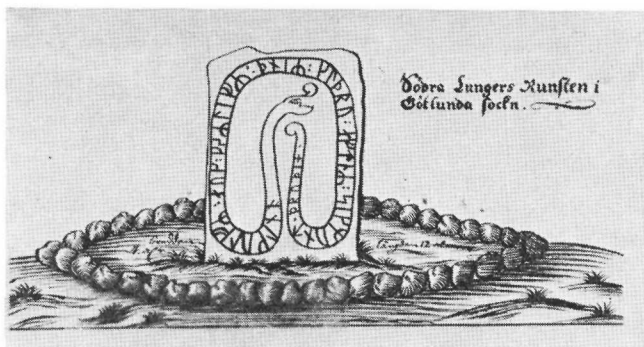

Fig. 71. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Efter teckning av J. G. Hallman i Peringskiölds Monumenta.

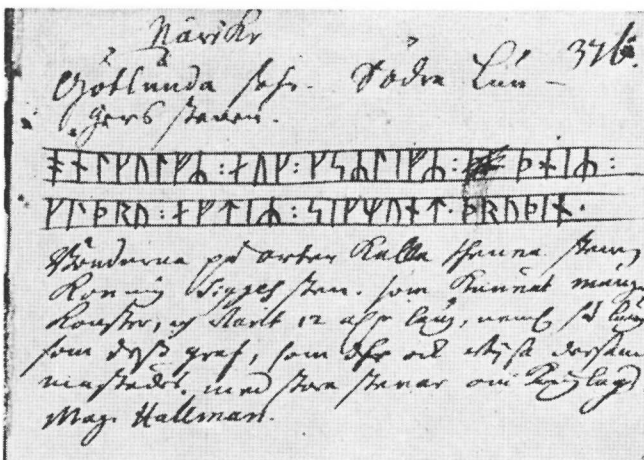

Fig. 72. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

ängsvägen, hvilken äfven tillvunnit sig vederbörande jordegares bifall». Endast några dagar senare (den 10 okt. 1864) sänder Djurklou följande rapport till Vitterhetsakademien: »Enligt ingången anmälan från v. Pastor O. G. Blomberg i Götlunda är skeppssättningen omkring Runstenen å Lungers ås nu återställd till sin ursprungliga form, sedan den ängsväg som framdragits öfver stensättningens östra hörn blifvit omlagd och flyttad. Till förhindrande af den nu förlagda vägens återupptagande hafva ... några stenar hopförts, samt ... en låg stenmur upplagts. Dessutom hafva en mängd buskar, som bortskymt de många stensättningarna på båda sidor om vägen, blifvit undanröjde och en redigare öfverblick af dessa fornlemningar härigenom vunnits. Arbetet har verkställts af v. Pastor O. G. Blomberg och har Jägmästaren Tottie på Kåsäter lemnat arbetare härtill utan ersättning, hvarföre värdsamt hemställes, om icke ... någon skrifvelse från Kongl. Akademien kunde till bemälda Herrar aflåtas ...»

I ett brev till Carl Säve den 17/7 1867 skriver Hofberg: »Såsom något eget och på sitt sätt ägande samband med [Lunger]stenen ..., tillåter jag mig nämna att Lungersstranden, där denna sten återfinnes, på en sträcka af ungefär $\frac{1}{4}$ mil, i Hjelmaren utskjuter icke mindre än 14 små uddar, hvilkas namn, alla slutande på rik, hafva en egendomlig forngammal klang: ss. *Gogsrik, Byrik, Årik, Ugrik, Lindrik, Styrik, Korik, Åsrik* o. s. v.» — I Hofbergs reseberättelse för år 1868 beskrivs runstenen och dess omgivning utförligt: »Lungerstenen (Lilj. 1025) eller, som den af folket kallas 'Kung Sigges sten', är en stenhäll af 3,8 fots höjd, 2,5 fots bredd nedtill och 2 fots bredd upptill, samt öfverhufvud 1 fots tjocklek. Stenen, som genom vittring blifvit svårläst, står i en båtformig stensättning af kullerstenar, som är 27 fot lång och 9 fot bred på midten, inuti fylld med klappersten, ungefär som en vanlig gatläggning ... Flera stensättningar ligga så väl på östra, som vestra sidan om den gamla vägen ..., som förut gick utefter åsen mot söder; men då denna väg gick öfver östra ändan af den båtform, i hvilken runstenen står, hvarigenom denna stensättning är ifrån år

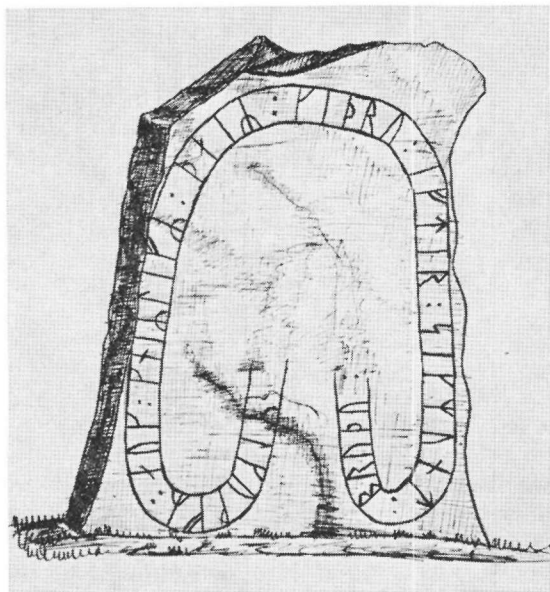

Fig. 73. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Efter teckning av A. Wætter 1862.

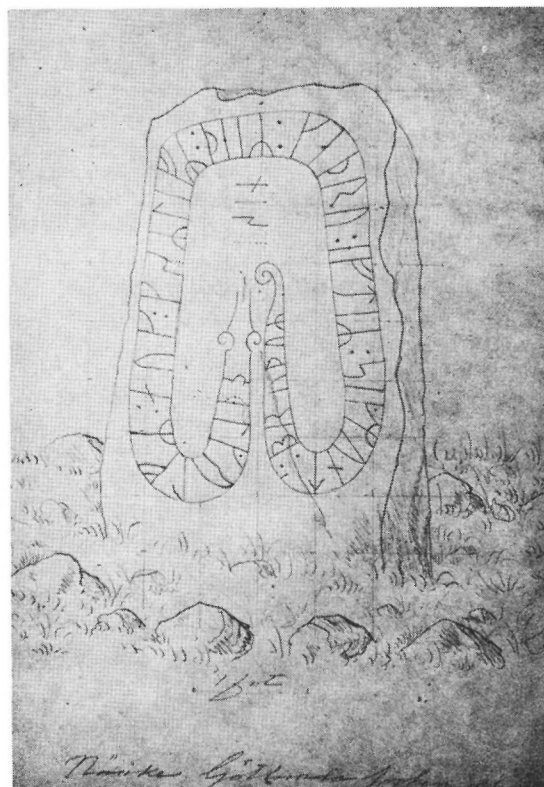

Fig. 74. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Efter teckning av R. Dybeck 1863.

alltmera skadades, blef för några år sedan på föranstaltande af v. pastor O. G. Blomberg i Götlunda, och på bekostnad af jägmästare Tottie på Kåsätter en omväg ... anlagd och den gamla vägen afstängd. De stensättningar, som ligga vester om den gamla vägen, utgöras af sex stycken fyrkanter, de större med 20 fots längd på hvar sida, samt med större randstenar och mindre kullersten till fyllning. Stensättningarna öster om vägen bestå af fyra större och mindre fyrkanter, två ovaler eller båtformer, en rundel, en mindre ättehög, samt längst i söder tre stenkummel af 3–4 fots höjd och omkring 80 fots omkrets.» — Också Dybeck skildrar i *Runa* (1873, s. 91 f.) ingående stenens plats och »skeppets» utseende.¹

Rödgrå granit. Höjd 1,15 meter, bredd (mitt på stenen) 0,72 m. Största runan (24 **k**) är 15,5 cm, minsta runan (46 **r**) är 4,5 cm. Ristningen är djupt huggen och i stort sett väl bevarad. (Hofbergs ovan citerade anmärkning, att inskriften »genom vittring blifvit svårläst», är icke berättigad.)

¹ Joel Wikberg beskriver platsen för Nä 31 på följande sätt i *Götlunda från forntid till nutid* (1950): »I gravfältet på Lungersås [står] 'Kung Sigges Sten', väl bibehållen. Med hövdingen i spetsen utbyggdes lungersområdet till ett ordnat samhälle, där folket levde sitt dagliga liv under strängt iakttagande av hedniska seder och bruk. Överst på åsen ligger ännu deras begravningsplats med båtformiga stensättningar. En sådan är 8 meter lång och 2,7 meter bred. Inom denna ram står en runsten, som folket i trakten kallar 'Kung Sigges sten' eller helt enkelt 'Kungsstenen' ... Inskriften är av följande lydelse: 'Elfukir auk Kærlifr their kithru iftir Sikmunt bruthur sin' ... 'Åsakungen' regerade samtidigt över nio riken. Efter hjälmarsänkningen förenades dessa så småningom till sammanhängande betesmarker väster och öster om Lungersås. Kring runstenen låg Kungarik, i öster Årik, Korik och Stirik samt i väster Byrik, Goxrik, Uggelrik, Lindrik och Askrik.»

I *Glanshammars härad* (1967, s. 177) har Wikberg tydligen hämtat tolkningen och uppgifterna om Nä 31 från *Runinskrifterna i Närke* (1952) och beskrivningen av gravfältet på Lungers ås från Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering.

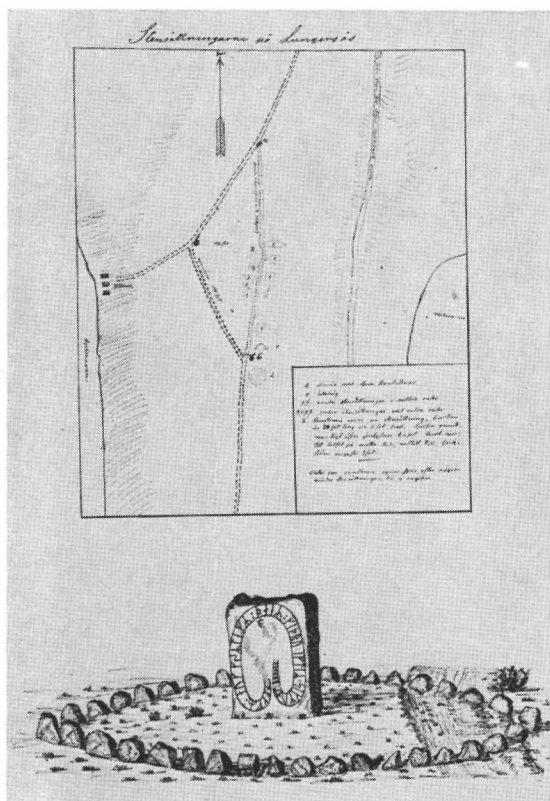
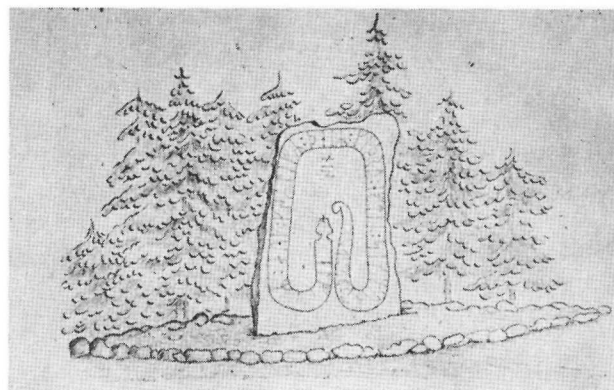

Fig. 75. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Efter teckning av O. G. Blomberg 1864.

Fig. 76. Nä 31. Götlunda sn, Södra Lunger. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

Inskrift:

h e l g u l f r : a u k : k e i r l i f r : þ e i r : k e r þ u : e f t i r : s i g m u n t : b r u þ u r s i n

Hælgulfr ok Gærlæifr þæir gærðu æftir Sigmund, broður sinn.

»Helgulfv och Gerlev de gjorde (minnesmärket) efter Sigmund, sin broder.»

Till läsningen: Före 1 **h** finns inga säkra spår av skiljetecken; de två punkterna i ormhuvudet markerar givetvis ögonen. I 1 **h** är bistavarna genom flagring delvis grunda; de är dock ännu klart skönjbara. 2 **e** är tydligt stunget, likaså 4 **g**. I 7 **f** går undre bistaven rakt. 12 **k** är ej stunget. 13 **e**, som har förlorat övre delen av huvudstaven genom bortfall av ristningsytan, är tydligt stunget. 14 **i** har förlorat ett kort stycke av huvudstaven nedtill genom flagring. 17 **i** är ej stunget. 21 **e** är tydligt stunget. 24 **k** är ej stunget. 25 **e** är tydligt stunget. I 26 **r** och i 27 **þ** finns grunda men fullt säkra ristningslinjer, av vilka man med säkerhet kan sluta, att ristaren först har ristat 26 **r** som **þ** och 27 **þ** som **r**. Runföljden 24–28 **kerþu** har alltså först felristats **keþru**, men ristaren har upptäckt felet och ändrat till **kerþu**. Rättelsens utseende framgår av pl. 17. En sådan rättelse visar, att inskriften har målats upp av ristaren. Utan imålning skulle nämligen rättelsen icke ha kunnat uppfattas. Huggningen i »rättelserna» är delvis grundare än ristningen i övrigt, vilket säkerligen beror på att ristaren har varit rädd för spjälkning, eftersom genom rättelserna många linjer kom att korsa varandra på en trång yta. Det förhållandet, att rättelserna är grundare, förklarar, att tidigare granskare icke har iakttagit förhållandet. 29 **e** och 36 **g** är tydligt stungna. Efter 46 **r** finns ej skiljetecken, ej heller före 47 **s**. Inskriften slutar utan skiljetecken.

Hallman: **onkulfr : auk : ksrlifr : þnir : klþru : aftar : sikmunt · þrupin ·** — G. Söderlund (1794): **helkulfr : auk : kirlifr : þer : kelþru : eftir : sikmunt : brupur : sin : þinsa :** — Dybeck: **--lgulfr :**

auk : ksrlifr : þeir : keþru : eftir : sigmunt : brupur sin. — Teckning 1863: **--lkukfr : auk : knirlifr : þair : kipru : iftir : sikhunt : brupu ...** . — Hofberg: **elf--r : auk : ksrlifr : þeir : kipru : iftir : sikhunt : brupur : sin** . — Brate (1901): »Ristningen är djup och tydlig. Kors saknas. Ormhufvudet ses ofvanifrån och har gadden liggande lös mellan nosens två linier, som icke sluta sig samman. Inskriften börjar utan skiljetecken med namnet **helgulfr**, som är fullt tydligt. Uti **h** har ksts korsningspunkt råkat komma litet till vänster om stafven, prickarne på **e** och **g** äro tydliga. Andra namnet är **keirlifr** ... På **e** är öfre stafven matt, men pricken fullt tydlig, från pricken utgår en fåra snedt nedåt höger till nedre delen af stafven till **i**, men denna fåra är naturlig, den har skarpa kanter och fortsätter öfver **i** till spetsen af v. kst i **r**, och **i** är under hela sin sträckning fullt tydlig ... Det följande är fullt tydligt **þeir : keþru**, förmodligen blott felristning. Uti **sigmunt** har **i** en fördjupning på midten, som kanske bör antagas vara en prick. Stenen har **brupur** som Hofberg läser, Dybeck läser felaktigt **brupur**; den sista runan är afgjordt **r**, om än ett något vanskapligt. Ofvanför slingorna på stenens midtyta finnes **sin**, som möjligtvis föregås af ett kolon hvilket dock är högst osäkert.» (Om Joel Wikbergs återgivning av inskriften se ovan s. 97, noten.)

Minnesmärket efter Sigmund har tydligen bestått av en runsten och en båtformig skeppssättning, i vilkens mitt stenen restes. Monument av denna typ känner vi från flera håll, men endast en gång nämns skeppssättningen i själva runinskriften, nämligen på Tryggevaldestenen (DR 230). I inskriftens inledningssats meddelas, att Ragnhild, Ulvs syster, satte denna sten och gjorde denna hög **auk skaiþ·þaisi**, *ok skæið þessi*. Ordet *skæið* f. betyder 'stort långskepp', och det är av intresse att konstatera, att detta ord redan på vikingatiden kunde användas om en stensättning i form av ett skeppsskrov, en »skeppssättning». Nä 31 lämnar oss tyvärr ingen upplysning om vad ett stenmonument av denna typ kallades i Närke; ristaren uttrycker sig mycket kortfattat: »Helgulv och Gerlev gjorde efter Sigmund ...». Verbet i satsen saknar alltså objekt.¹ Vi får endast reda på namnen på dem som »gjorde» monumentet och namnet på den döde brodern.

Hælgulfr och *Gæirlæifr*, som reste runstenen och gjorde skeppssättningen, bär båda ovanliga namn. *Hælgulfr* är eljest mycket svagt styrkt; bortsett från Nä 31 är namnet säkert belagt endast på Sö 188, där dock ett mindre ristningsfel förekommer. Det är emellertid möjligt, att det egendomliga namnet också åsyftas på Sö 178: **hikkulfr** (*Hægulfr?*) och på Sö 352: **aikulfr**. Utanför Södermanland och Närke är namnet okänt. — *Gæirlæifr* är hittills endast belagt på Nä 31 och på Hogrässtenen, Gotland: **kairlaifr**. I medeltida nordiska källor är namnet emellertid väl styrkt.

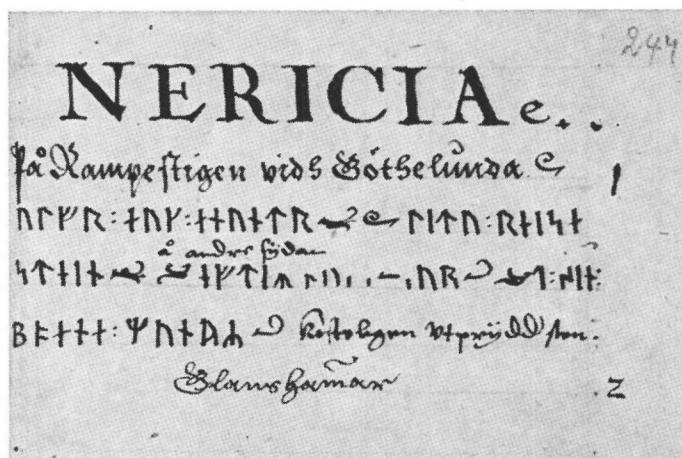
Den döde broderns namn, *Sigmundr*, har av runinskrifterna att döma ej varit särskilt vanligt under vikingatiden i vårt land. Det finns eljest belagt endast sju gånger. Först under medeltiden blir namnet vanligt också hos oss.

I en rapport till Riksantikvarien den 11/8 1928 angående en tjänsteresa till Götlunda lämnar E. Floderus bl. a. följande uppgifter om en »okänd runristning» omedelbart utanför den skeppssättning inom vilken Nä 31 står rest. Floderus skriver: »Strax S om den Ö stäven ligger i markytan en jordfast sten med en plan översida omkring 7 × 6,3 dm. På denna finnes följande ristning: **suin rutle**. Runorna äro tydliga med undantag av **t**, där vänstra tvärstrecket är skadat. Denna runa kan alltså även läsas som **l**. Egendomligt nog är denna ristning ej tidigare observerad, ehuru platsen besökts av Hofberg och i senare tid Brate och Sune Lindqvist. Att det skulle röra sig om ett falsifikat är ej troligt.»

¹ En annan mening förfäktar S. Lindqvist i *Kumlabygden 2* (1963). Han menar nämligen, att objektet **bru** har inbyggits av ristaren i två av runorna i verbet **kerþu**: »Runorna för *br* i bro huggna över *rd* i 'gjorde'; efterföljande vokal skall läsas två gånger; båda orden sålunda sammanskrivna.» Lindqvist anmärker om denna »bro», som enligt hans läsning skulle ha byggts vid S. Lunger, att den »torde ha varit av annat slag än tidens vanliga: en brygga på Hjälmarsstranden.» Det förhåller sig emellertid så, att de ristningslinjer som Lindqvist uppfattar som ett **br(u)**, inhugget i runföljden **kerþu**, utgör en rättelse av ristaren. Han har nämligen först ristat **keþru** i stället för **kerþu**. När ristaren sedan upptäcker felet, ändrar han **þ** till **r** och **r** till **þ**. (Se vidare ovan »Till läsningen.») Bron vid Hjälmarsstranden kan alltså avföras från diskussionen.

Fig. 79. Nä 32. Götlunda sn. Urvalla. Efter J. Bureus. F a 6.

1861 (ATA); O. G. Blomberg, teckning 1861 (också i: Föreningens för Nerikes Folkspråk och Fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, ATA); Dybeck, blyertsteckning 1862 (ATA; återgiven i Runa fol., 1873, pl. 20); Hofberg, teckning (i: Nerikes Fornlemningar 1, 1868; återgiven i Nerikes gamla minnen, s. 80); Brate, foto 1901 (ATA; återgivet i F. Henry, The effects of the viking invasions on Irish art: Proceedings of the International Congress of Celtic Studies 1959, 1962, pl. V); Lindqvist, foto 1908 (i: Den helige Eskils biskopsdöme, 1915, i Svenska Turistföreningens Årsskrift 1930, s. 69 och i Nordisk kultur 27).

Stenen står vid Urvalla, i lägenheten Runebergs trädgård, 30 m N om gamla landsvägen Arboga-Örebro, den s. k. »Ramstigen», 3 m V om vägen till Urvalla. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Örebro» och på Ekonomiska kartbladet »Götlunda» (1958).

Urvallastenen finns upptagen i Johannes Bureus' kladdbok F a 6. Nä 32 är för övrigt den enda av Närke runinskrifter som ingår där. Platsen anges vara »På Rampestigen vidh Göthelunda» och om stenen anmärkes, att den är en »kosteligen vtpnydd sten»; se fig. 79. I »Sveorvm Rvnæ» (F a 5) anges platsen på samma kortfattade sätt: »i Giötelunda På Rampestigen». Se fig. 68. I *Ransakningarna* (16/6 1667) meddelar kyrkoherden Samuel Hallman om Urvallastenen, att den står »Norr om kyrckian på een skogh Rampstijgen benembdh, och hålles före at skogen Ramstijgen, skulle af Runesteenen, lijka som Runestijgen kallat warda, och på begges desse steenar [= Nä 31, 32] finnes Runeskrifter och Bookstäfwer.» I en år 1683 av Erich E. Lagerqvist insänd »rannsaking» omtalas en »Runstehn i Giöthlunda på Ramstijgen widh vägen, som löper åth Arboga.» (Om utförligare citat ur *Ransakningarna* se Nä 31, ovan s. 94 f.)

Olof Celsius (F m 60: 2 efter »M. Hallman»¹): »Götlunda sochn Orwahla stenen wid Ramstigen.» — F. Burman (1792): »Paroccia Götelunda, in via Rampestigen appellata.»

Gustaf Söderlund, som var »nådårs Predikant» i Götlunda, skriver år 1794 i »Underrättelse om Wägar och Broar innom Göthlunda Sochn» i samband med sin redogörelse för Ramstigen: »Denna wäg har inga utmärkta miltal; dock är han indelt til allmen lagning och gräfning och nu i ganska godt stånd. Då man kommer på denna wäg midt för Göthlunda Kyrka så löper twärt öfwer honom en wäg ifrån nämnda Kyrka til Urvalla och flere byar och wid denna Korswäg ses i norr en Runsten, hwars Runor äro nästan oläslige; dock tyckas de wara desse, hwilket äfwen en gammal Kyrkobok bestyrker **ukfr : auk : anunt : litu : raisa : stain :.**»

Hovpredikanten Gustaf Kjellin, som år 1782 hade tillträtt kyrkoherdetjänsten i Glanshammar och Rinkaby, åsyftar möjligen Nä 32 i sin »Underrättelse» om de allmänna vägarna inom Glanshammars härad: »Hwadän Ramstigen fådt sitt namn, känner man icke; och föga troligt är att det kan wara komit ifrån Hedna Kåningen Ramunder, som egenteligen haft sitt tillhåll i Götha-rike ... Runstenar finnas 2no; En wid Stora Landsvägen gent emot Nasta By, nog ansenlig; men aldeles oläselig [Nä 34], samt en på Kofsta Bys ägor, icke långt ifrån Ramstigen, liten och äfwen oläselig.» Den »Kofsta By» som Kjellin här nämner torde dock vara Käffsta i Glanshammars sn.

¹ Om Hallman se ovan s. 40, not 1.

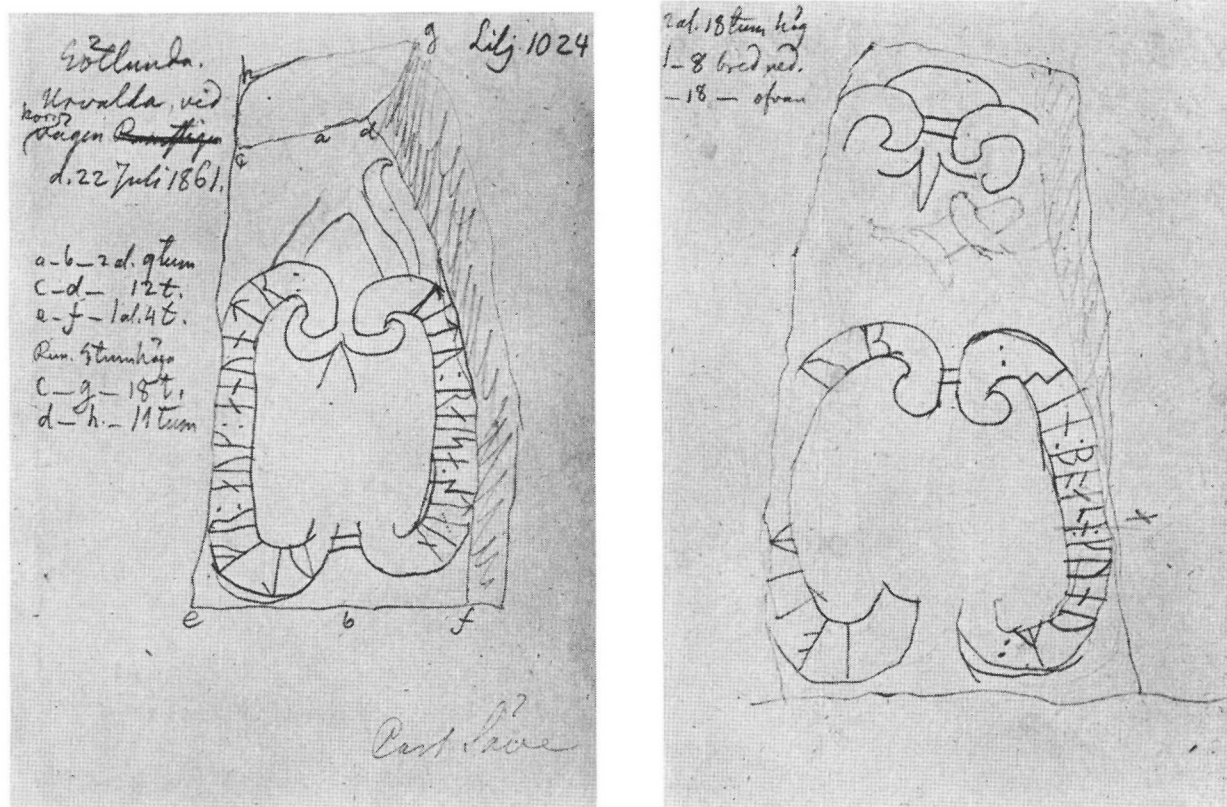

Fig. 80a och 80b. Nä 32. Götlunda sn, Urvalla. Efter teckning av C. Säve 1861.

Inventarieprotokollet för Götlunda kyrka av den 27/9 1830 (ATA) innehåller följande uppgifter om Urvallastenen: »Brevid vägen ifrån kyrkan till Urvalla by, där densamma korsar vägen Ramstigen är en *Runsten*, ristad på båda sidor, 2 alnar hög, 1 aln bred i jorden samt $\frac{1}{2}$ aln i spetsens snedd. Runorne äfvensom figurerna äro af ålder förslitne och af åverkan så orudige, att ingen reda deraf kan tagas. En sägen är att någon namkunnig person där skolat vara begravnen, hvilket lämnas i sitt värde. Omkring 200 steg från denna Runsten i Norr är en Stenläggning i form af en Båt, ... öfverväxt med Skog.»

I sin »Berättelse om en resa i Nerike 1844» lämnar C. F. Bergstedt följande beskrivning av Urvallastenens plats: »Den väg, som genom Ringkarleby, Glanshammar, Lillkyrka och Göthlunda förer emellan Örebro och Arboga, närmare Hjelmaren, kallas Ramstigen, och berättas vara trampad af en jette vid namnet Ram. Straxt der vägen till Urvalla tager utaf från Ramstigen, står en annan runsten ... med läslig inskrift på båda sidor.»

Dybeck anmärker i sin reseberättelse för år 1862, att runstenen vid Urvalla »nyligen blifvit åter rest». På sin blyertsteckning år 1862 har Dybeck antecknat, att stenen »står å jämna sandmon, der byvägen nordligt ut till Urvalla tager af från sockenvägen mellan Arboga och Glanshammar. Leontine och jag granskade ristningarna tvänne gångor, sist 1862 i augusti månad.» I *Runa* (fol.) beskriver han stenens plats på följande sätt: »Denne å två sidor ristade runsten står i skogen söderut från Urvalla by, der vägen mellan byn och Götlunda kyrka löper öfver så kallade Ramstigen, skogsvägen mellan Arboga och Glanshammar.» Dybeck är av den meningen, att runstenen icke står på ursprunglig plats. Han fortsätter nämligen: »De äldste i trakten säga sig hafva hört att han förr varit längre norr ut. Der är å ett högre ställe på östra sidan om byvägen ett stenskepp — 27 fot långt och 8 fot bredt öfver midten —, till sammansättningen fullkomligt

liknande runoskeppet vid Lunger ... och med gammalt märke inuti efter stenbrott. Jag tror att runstenen stått i detta skepp.»

Det kan knappast råda något tvivel om att denna Dybecks uppfattning är oriktig. Traditioner av det slag som Dybeck här stöder sig på känner man från många håll; finns en stensättning eller en gravhög i närheten av en runsten förmodas ofta att stenen ursprungligen skall ha stått i stensättningen eller på högen. Vid Urvallå finns en stensättning strax norr om runstenen och därtill kommer, att den andra runstenen i Götlanda socken står rest inom en stensättning. Detta förhållande har sannolikt bidragit till att göra tanken, att Urvallastenen hade flyttats, tilltalande för Dybeck och troligen också stärkt hans sagesmän i denna tro. Det viktigaste stödet för uppfattningen, att Urvallastenen står kvar på sin ursprungliga plats, är emellertid, att stenen tydligen redan på 1600-talet befann sig där den nu står.

Urvallastenen har alltså av allt att döma ursprungligen rests invid den gamla vägen, och eftersom den är ristad på två sidor, har den troligen från början stått vänd så att den har kunnat ses av färdemännen från båda hållen. Stenens nuvarande plats bakom ett gallerstaket inne i en trädgård gör visserligen ett högst ursprungligt intryck, men detta förhållande bör icke förleda betraktaren till att tro, att placeringen icke är den ursprungliga.

Vid runinskriftsinventeringen år 1950 hade runstenen sjunkit så djupt att en stor del av ristningen var dold av markytan. Genom Riksantikvarieämbetets försorg lyftes stenen och erhöi en ny grund.

Gråsvart, glimmerrik granit. Höjd 1,72 m, bredd (nedtill) 0,90 m. Ristningen är djupt huggen och väl bevarad, om man bortser från att en skada i den västra sidans vänstra kant har fördärvat topparna av sju runor, samt att ornamentiken upptill på den östra sidan är så svårt vittrad att slingorna numera icke helt kan redas.¹ De största runorna är 11,5 cm, de minsta 6 cm.

Inskriften, som börjar på den sida av stenen som nu vetter åt öster, alltså åt Urvallavägen, lyder:

: ulfr : auk : anuntr : : titu : reisa : stein : : eftir : hu - - - . . . - - - ur : sin : boana : kunur :

5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55

Ulfr ok Anundr letu reisa stein æftir H(olma), (fað)ur sinn, boanda Gunnu.

»Ulv och Anund läto resa stenen efter Holme (?), sin fader, Gunnas make.»

Till läsningen: Runföljden 1–27 står på stenens östra sida; inskriftens senare del, runföljden 28–55, står på västra sidan. Inskriften börjar med ett skiljetecken, som i denna inskrift består (och har bestått) av två punkter. 6 **u** har förlorat bistavens översta del i en kantskada. Vid runföljden 3–13 saknas övre ramlinje; ristaren har låtit stenens kant här begränsa runbandet. Samma iakttagelse kan göras vid runföljden 14–27, 31–38 och 47–53. 10 **u** har genom flagring mist huvudstavens övre del. Skiljetecken finns såväl efter 13 **r**, där vänstra slingan slutar, som framför 14 **t**, där högra slingan börjar. 14 **t** är säkert; ristaren har sålunda här gjort sig skyldig till en felristning. 15 **i** är ej stunget. I 16 **t** är vänstra bistaven kort. 19 **e** är tydligt stunget med en djup, rund prick; likaså 25 **e**. 24 **t** har förlorat huvudstaven ovan bistavarnas utgångspunkt. Inskriften fortsätter efter 27 **n**: på stenens baksida, där den börjar med ett skiljetecken före 28 **e**; runan är tydligt stungen med en kraftig, rund punkt. 29 **f** har förlorat bistavarnas övre hälften genom en flagring, som även har tagit bort yttre ramlinjen mellan 29 **f** och 30 **t**. Efter 30 **t** är stenens kant bortslagen. Vad ramlinjen beträffar kan man taga för givet, att någon sådan aldrig har funnits här i vänstra kanten (vid runföljden 31–38). Ristaren har alltså också på stenens baksida låtit kanterna tjänstgöra som yttre begränsningslinjer; på motsvarande ställen i högra kanten (vid runföljderna 47–53) samt på framsidan kan man fastställa, att så är förhållandet. 31 **i** har förlorat övre tredjedelen i den kantskada, som också har skadat de följande nio runorna. 32 **r** har förlorat huvudstaven ovan bistavarnas utgångspunkt. Av skiljetecknet efter 32 **r** återstår nu endast nedre punkten. 33 **h** har förlorat övre hälften. Bistavarnas och huvud-

¹ Brate antecknar i sitt undersökningsprotokoll av år 1901: »Ornamenterna äro något oklara på framsidans topp; streck finnas, som tyda på en ganska rik ornamentering men alla dess detaljer kunna icke fastställas. Stenens ornamentslinjer sluta stundom plötsligt tvärt, äfven där man väntar sig dem fortsatta.»

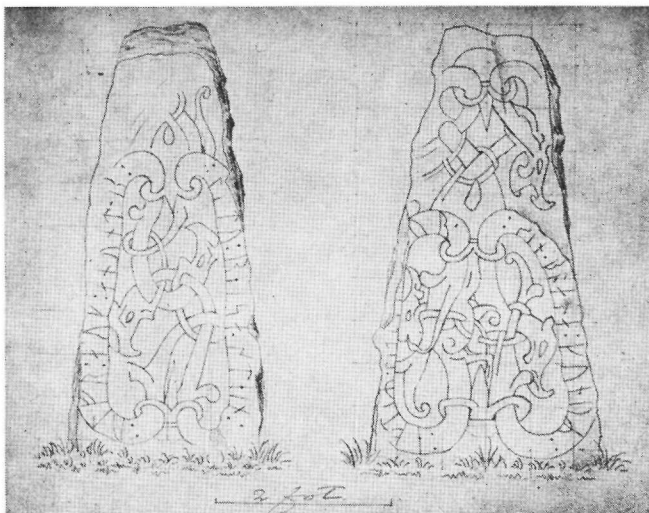

Fig. 81. Nä 32. Götlunda sn, Urvalla. Efter teckning av R. Dybeck 1862.

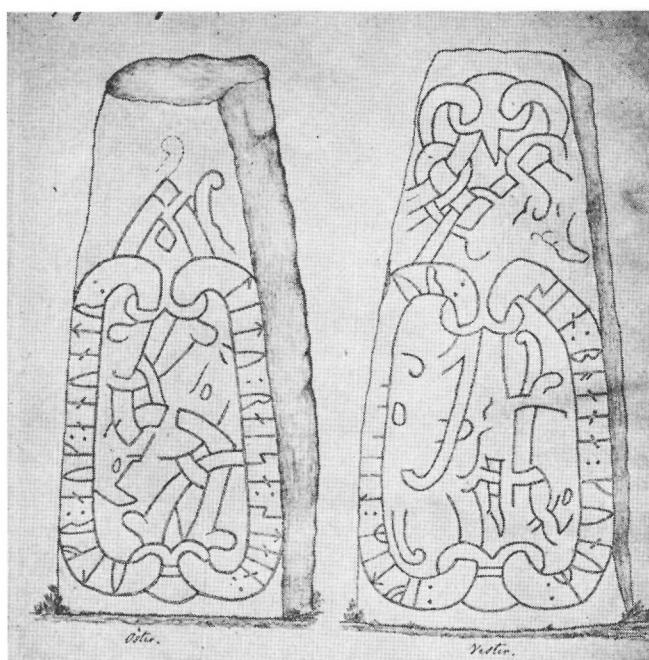

Fig. 82. Nä 32. Götlunda sn, Urvalla. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

stavens nedre del är hela och fullt tydliga. 34 **u** har förlorat toppen. Av runan 35 återstår endast ett 3 cm långt stycke av nederdelen. Avståndet till nästa runa är 2 cm längre än normalavståndet mellan runorna, vilket knappast kan förklaras bättre, än att runan 35 har haft en bistav i toppen till höger om huvudstaven och runan 36 en bistav, som har utgått från toppen åt vänster. Man skulle alltså kunna fastställa, att runorna har varit av typen **lt**, **lm** el. dyl. Av runorna 36 och 37 återstår endast korta stycken av huvudstavarna vid nedre ramlinjen. Därefter följer på ett avstånd av 8 cm vid nedre ramlinjen ett mycket kort stycke av en huvudstav. Det stora avståndet förklaras bäst av att ett skiljetecken har stått mellan runorna 37 och 38. Av runan 39 finns nedtill möjligen ett obetydligt spår och av runan 40 återstår 2 cm vid nedre ramlinjen. Skiljetecknen saknas efter 42 **r**, där vänstra slingan slutar, men finns framför 43 **s**, där högra slingan börjar. Runorna 43 **s**, 44 **i** och 45 **n** har huggits kortare än övriga runor. Någon övre ramlinje finns ej, vilket beror på att ytan här är ojämn och består av ett upphöjt parti. Det är det upphöjda partiets

kant, som här tjänstgör som begränsningslinje för runslingan. 49 **n** har förlorat huvudstaven nedanför bistavens utgångspunkt.

Bureus (i F a 6): **ulfr : auk : anuntr litu : reisa stein eftir -u---- ur. ... t : sin : boana : munur.** — Celsius har tydligen icke själv undersökt inskriften; han återger i *Svenska runstenar* endast de uppgifter och den läsning som han hade erhållit från »M. Hallman»: **ulfr : auk : anuntr : tilu ri-sa : stein : ietir -u--- ---uns : sia : boapa : kunþm.** »Denna sten är ritad på båda sidor således. På wenstra sidan står en Crona thydel. utsatt. Thess uthan å båda sidor en mächta härlig ristning.» — Carl Säve 1861: **ulfr : auk : anuntr : litu : raisa -stain iftir ... ur : sin : boana : kunur .** — Dybeck (1862): **: ulfr : auk : anuntr : : litu : reisa : stein : eftir . ----- --...ur . : sin : boana : kunur .** I *Runa* (fol.) lämnar han följande kommentar till sin läsning: »Jag antog till en början **reisa**, men ordets andra runa har verkligen ett ytterst svagt **n**-kännestreck. Den mannens namn, efter hvilken stenen är rest, och hans släktförhållande till ristarne, äro, i följd deraf att två större runflisor bortfallit, dunkla. Jag tänkte först på namnet *Litli* (här *Lilla* l. *Litila*), men prof. Stephens' *Litulf* är nog det rätta. Han antager ock (*faþ*)ur.» — Hofberg: **ulfr : auk : anuntr : litu : raisa : stain : iftir : l....ur : sin : boana : kunur.** — Brate (1901): »Inskriften börjar på framsidan, som är vänd åt vägen, med ett kolon som finnes hos Dybeck men icke hos Hofberg. I **litu** finnes i toppen på **l** åt vänster en fåra, som alldeles liknar de huggna ...; förmodligen har felaktigt ristats **titu** för **litu**». 19 e, 25 e. »Det synes tänkbart att» runföljden 28–42 »varit : **eftir : hulma [: faþur.**»

Som redan har framhållits är ornamentiken delvis oredig. J. G. Hallman hyste den uppfattningen att ornamenten upptill på stenens ena sida bestod av en tydlig krona; se ovan. Redan Djurklou avvisade denna mening, vilket framgår av hans uttalande om Nä 32 i »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen berättelse 1862 och 1863»: »Denna sten har förnyade gånger blifvit undersökt af S. M. Adjunkten Blomberg, men detta oaktadt hafva de invecklade slingorna på stenens baksida ej kunnat fullt redas. Så mycket synes dock ostridigt att Liljegrens efter Celsius meddelade uppgifter att 'en krona på venstra sidan står tydligen utsatt' beror på en felaktig uppfattning af slingorna. Inskriften på denna sida har genom afflagning blifvit skadad, och torde det felande namnet ej kunna redas, hvilket deremot ej synes vara alldeles omöjligt, hvad de inre ristningarne beträffar.»

Urvallastenen är rest av två män, *Ulfr* och *Anunðr*, till minne av deras fader. Sönernas namn påträffas synnerligen ofta i våra runinskrifter; de båda namnen har sålunda varit vanliga hos oss under vikingatiden.

Vad den döde fadern har hetat, kan tyvärr icke fastställas med full säkerhet. Runspåren gör det emellertid, som redan Brate har antagit, mycket troligt, att hans namn har varit *Holmi*. Runföljden 28–45 bör nämligen kunna suppleras : **eftir : hu[lma : faþ]ur : sin.** Visserligen finns det möjlighet att på det skadade partiet i stället för 36 **m** infoga en **t**-runa, vilket skulle ge oss mansnamnet **hulta**, *Hulta* (ack.), men detta namn är endast belagt en enda gång i vårt stora runnamnsmaterial, nämligen på U 566. I motsats till *Hulti* (*Holti*) är mansnamnet *Holmi* och kvinnonamnet *Holma* väl styrkta i runinskrifterna. Dessa förekommer f. ö. också på ett par närbelägna runstenar, nämligen Nä 18 och Nä 26 (kvinnonamnet). Se vidare om *Holmi* ovan s. 62. Under sådana förhållanden är det högst sannolikt, att Nä 32 är rest efter en man med namnet *Holmi*.

Inskriften nämner också vem den döde hade varit gift med; båda föräldrarnas namn förekommer alltså i minnesinskriften. Moderns namn är *Gunna*. Denna kortform till tvåledade kvinnonamn på *Gunn-* eller *-gunna* är hittills säkert belagd i följande runinskrifter: U 43, 193, 437; Sö 27, Berga, Österhaninge sn (nyfunnen) se *Fornvännen* 1964; Sm 124; Nä 32. Namnet förekommer på Nä 32 i genitivformen *Kunur*; den vanliga och historiskt sett riktiga oblika formen är givetvis *Kunu*. Runbeläggen på *-ur* i genitiv av svaga femininer uppgår till ett tiotal; se L. Alfvégren, *r-genitiv och are-komposition* (1958), s. 155.

I kapitlet »Yngre vikingastilar» (i: *Nordisk kultur* 27, 1931, s. 164 f.) behandlar S. Lindqvist utförligt ornamentiken på Urvallastenen. Han tycker sig finna överensstämmelser mellan den närkiska runstenen och

Århusstenen 6 (DR 68). Den sistnämnda »bär på ena sidan överst ett par för Mammenstilen karakteristiska motiv: två kopplade snäckor och över dem ett träd med dubbel stam. Ena stammen slutar emellertid i ett djurhuvud i den nya stilen. Nedtill äro skriftbanden avslutade med små snäckor. I svensk utformning möta vi samma mönster på den närkingska stenen ... vid Urvalla. Av Aarhusstenens tre skriftband återfinnas å den senare endast de två yttersta som ram kring ett dekorerat mittfält. De avslutande snäckorna ha ersatts genom omböjning av banden i deras fulla bredd, troligen under inflytande från ... spiralornamentiken. Vidare ha bandändarna utformats till fram- och bakdelar av djur. Det krönande trädmönstret med sitt djurhuvud på ena stammen finns kvar som på Aarhusstenen, men är förrikat genom ytterligare slingringar av stammarna. Skriftbanden sammanhållas i ömse ändrar av kringlor eller löpknutar; överst är en liknande men rikare knut insatt mellan trädstammarna.»

Redan av Lindqvists beskrivning av Urvallastenens ornamentik torde framgå, att överensstämmelserna med Århusstenen ej är särskilt påfallande.

Sune Lindqvist förfäktar i *Den helige Eskils biskopsdöme* den uppfattningen, att en västgötsk runsten (Vg 181) »och en liten grupp runstenar i Glanshammars härad» ... »med fördel kunna uppfattas som repliker av ... gavelmönstret [på Eskilstunakistan], omtolkat efter den svenska ornamentikens lagar». Han framhåller om Nä 32 vidare: »De två sins emellan likartade ristningarna å ett block nära vägskälet vid Ramstigen ... äga också anspråk på intresse i detta sammanhang. Under ungefärligen samma slingmotiv, som redan tillsatts å [Nastastenen], och här tydligt visar sig vara så att säga kopierat efter Eskilstunamonumentet ..., är anbrakt ett annat, som saknar naturligt sammanhang med det förra och tydligen komponerats för en lig-gande sten (en gravkistas lockhäll), men applicerad på en vertikal yta ger det ena ramdjuret en synnerligen onaturlig ställning» (a. a. s. 87 f.).

Vad man kan konstatera är, att Urvallastenens ristare har en personlig stil och att han är en av Närkes få konstnärligt framstående ristare.

Nä 32 liknar Nä 26 i huggningsteknik, ornamentik, i bruket av ordskillnadstecken, i runformer och stavningar. Det är därför mycket möjligt, att dessa stenar har utförts av samme skicklige ristare.

33. Rinkaby kyrka. Nu i Statens historiska museum.

Pl. 18.

Litteratur: H. Hofberg, Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1867, s. 1 f. (ATA), Reseberättelse 1868 (ATA), Nerikes gamla minnen (1868), s. 152 f., Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 120 (ATA); Örebro läns fornminnesföreningens verksamhet 1856–1888 (1888), s. 20 f.; J. Roosval, Dopfuntar i Statens historiska museum (1917), s. 21 f., Die Steinmeister Gotlands (1918), s. 219 f.; J. L. Saxon, Närkes kyrkór i ord och bild (1928), s. 480 f.; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 27 f.; Sveriges kyrkor, Närke bd 1, h. 3 (1961), s. 592 f.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i Nerikes Fornlemningar 1, återgiven i Nerikes gamla minnen (1868); G. Lindberg, teckning (ATA), återgiven i Roosval, Dopfuntar (1917) och i Die Steinmeister Gotlands, s. 221; N. Lagergren, foto 1959 i Sveriges kyrkor, Närke bd 1, s. 592 och 593.

På Rinkaby kyrkogård upptäcktes år 1867 en romansk dopfunt, som på en upphöjd list runt övre kanten visade sig ha en inskrift med runor och runliknande tecken.¹ Dopfunten påträffades av Herman Hofberg. I sin redogörelse till Vitterhetsakademien för »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1867» uppger han bl. a., att två runfynd hade gjorts under sommaren. Det ena

¹ »Den äldsta stenkyrkoanläggningen i Rinkaby torde — i analogi med grannkyrkorna Glanshammar och Lillkyrka — kunna föras tillbaka till 1100-talets senare hälft, en datering, som vinner visst stöd i förekomsten av en romansk dopfunt från denna tid» (*Sveriges kyrkor, Närke* bd 1, h. 3, 1961, s. 560). Jfr a. a. bd 1: 6, 1972, s. 878: »Rinkaby kyrka ... började byggas på 1100-talet och utvidgades mot söder och öster omkring 1300.»

Fig. 83. Nä 33. Rinkaby sn, kyrkan. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

var ett runstensfragment från Kumla by i Hovsta socken [Nä 18], det andra »en Dopfunten, från den äldsta kristna tiden i Nerike, som under en på sommaren af Sekreteraren företagen resa genom östra och norra Nerikes socknar, upptäcktes på Ringkarleby kyrkogård, der han i långliga tider legat, till hälften nedsjunken i jorden, öfverhöljad af löf, ris och andra afskräden. Detta i konsthistoriskt hänseende ganska märkliga fynd, som genom sin kring kanten anbragta runinskrift och öfriga sirater, häntyder på den äldre medeltiden, har på framställning af Föreningens Sekreterare blifvit af Ringkarleby församling öfverlemnad till Statens historiska museum, der han nu finnes uppställd, såsom den värdefullaste af de få fornsaker, som detta museum eger ifrån Nerike.» I ett brev till Djurklou den 27/11 1867 tackade riksantikvarie Bror Emil Hildebrand för Rinkabyfunten: »Dopfunten från Ringkarleby är mycket intressant och hederligt gammal, sannolikt från 12te århundradet.»

Funten, som för närvarande är deponerad i Örebro läns museum, har inv.n.r SHM 3767.

Grågrön urkalksten. Funtens fot saknas. Cuppan, som har uttömningshål, är 57 cm hög, den yttre diametern är 73–77 cm, den inre 48 cm. Skålen är 26 cm djup. Upptill, runt övre kanten, har cuppan en slät, upphöjd list; nedtill begränsas cuppan av ett ornerat band, en s. k. repstav. På den övre listen finns en inskrift, bestående av ett trettiotal runliknande tecken. De är ristade med smala, ofta grunda linjer. Tecknen, som i regel har nästan samma höjd som listen, är 6–7 cm höga. Inskriften har varit omkring 250 cm lång. Den är på många ställen svårt skadad. På ett ställe är kantlisten helt bortslagen på ett 50 cm långt stycke. (Denna stora skada är troligen orsak till att dopfunten ansågs obrukbar och avlägsnades från kyrkan.)

I ristningsytan finns talrika små punktlika fördjupningar; de allra flesta är av allt att döma naturliga. Om man återger »inskriften» med början vid den stora skadan och fortsätter åt höger runt cuppan, får ristningen följande utseende:

√8...1 K1... '1... F Ψ 9... √ * 8 1... * √ † * √ √ 9 1 √ √... √ 1 √ ' √... * √ 1 √... √...

»Inskriften» på Rinkabyfunten kan ej tolkas. Detta beror uppenbarligen icke på att ristningen är så svårt skadad att den numera ej kan läsas i sin helhet. Det verkliga förhållandet är, att inskriften — i likhet med t. ex. Nä 17 och 19 — saknar språklig innebörd. Den är ristad av en man som ej har behärskat runkonsten. Jfr t. ex. inskriften på Broddarpfunten och på Fivleredsklockan (*Västergötlands runinskrifter*, 1970, s. 468, 471 f.; se även a. a. s. 415). Man kan förmoda, att Rinkabyristaren har sett dopfuntar prydda med runor, och

Fig. 84. Nä 33. Rinkaby sn, kyrkan. Efter teckning av G. Lindberg.

att han har velat åstadkomma något liknande. Han har ristat sina tecken på den släta listen kring cuppens övre kant som en i hans tycke passande utsmyckning. Tecknen kan med andra ord ha gjort samma tjänst som ornamentet, repstaven, runt cuppens nedre kant. Möjligen har ristaren i sina runliknande tecken på dopfunten inlagt en magisk innebörd, ett skydd mot onda makter. Tecken av likartad typ förekommer flerstädes, bl. a. på amuletter. Om ristningen på en sådan — Alshusamuletten (NIyR 548) — skriver Magnus Olsen: »Nettop tegn som lignet runer, men ikke var virkelige runer, kunde gjøre god fyllest for sig. Tegnene var utolkelige, og skadevesenet som de var beregnet på, skulde ikke kunne ta sitt øie fra dem.» Detta kan ha gällt också för tecknen på Rinkabydopfunten, där två djävulska odjur är avbildade under inskriften.

Det förefaller troligt, att »inskriften» har tillhört dopfunten från början, alltså tillkommit vid samma tid som figurframställningen på cuppens centrala del. Dessa bilder, huggna i relief, är av stort intresse.

Rinkabyfontens figurala utsmyckning beskrivs av Herman Hofberg strax efter det att han hade hittat funten på kyrkogården. I *Nerikes gamla minnen* (1868) skriver han — i kapitlet »Qvarlevor af medeltidens kyrkliga konst» — att alla Närke's dopfuntar, med undantag av Rinkabyfonten, har »temligen enkla former. De konstrika prydnader, som man annorstädes finner på dopfuntar från medeltiden; saknas på de flesta här alldeles.» Hofberg konstaterar, att Rinkabyfonten »är i antiqvariskt hänseende af högt värde. På ena sidan af funten, som är af granit och groft huggen, synas tvenne vilddjur, af hvilka det ena är i färd med att sluka en menniska, och det andra, som det synes, att sönderbita ett människoben; måhända en bildlig framställning af den andliga och lekamliga döden. Emellan de begge djuren reser sig ett träd, som uppspirar från tre rötter, men med endast ett blad. På funtens motsatta sida är en konstig slinga, som formerar två valknutar. Kring funtskålens öfra kant synas svaga spår efter en inskrift med runor, af hvilken dock blott enstaka mynder kunna urskiljas.»

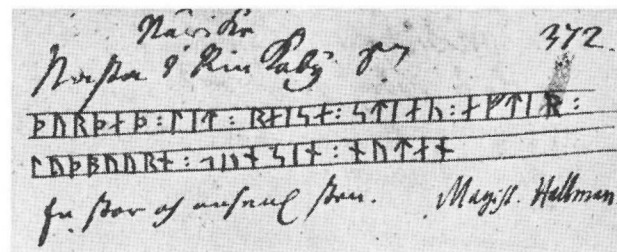
Johnny Roosvals beskrivning av Rinkabyfonten lyder: »Ornerad, mellan en övre list med otydlig, otydd runinskrift och en nedre repstav, med figurer och ornament i flackrelief, nämligen: Ett träd med ett murgrönsartat och flera lancettliknande blad, vars bas omgives av ett koppel; ett fyrfota odjur, som till hälften svalt en naken människa, närmar sig trädet från vänster och vidrör redan ett blad. Från höger framgalopperar ett liknande odjur mot trädet; resten utfylles av ett bandformigt ornament, grenande sig i spiralformigt böjda rankor, åt höger mynnande i två drakhuvuden — dock på grund av skada på stenen mycket otydligt. Relieferna framställa symboliskt de diaboliska makternas anlopp mot människan» (*Dopfuntar i Statens historiska museum*, 1917, s. 21).

Fig. 87. Nä 34. Rinkaby sn, Nasta. Efter teckning av J. G. Hallman i Peringskiölds Monumenta.

Fig. 88. Nä 34. Rinkaby sn, Nasta. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60).

handskriftssamlingen, Vol. 289, s. 86 (UUB); G. Herdman, Liber Memorialis 1723–1865 (P 1: 2, ULA), Anteckning i Glanshammars kyrkobok 1725; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 372; D. Tilas, Anteckning i: M 25: 2 (KB); G. Kjellin, Wnderättelse om Allmenne Wägar ... inom Neriket och Örebro län (i: J. Elers, Historia om Vägarne i Sverige, Tom 4, hs S 13, UUB); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige (8. uppl, 1828), s. 52; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 31 (ATA); W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike I: 1 (1849), s. 85; N. G. Djurklou, Diverse annotationer rörande Nerike, 1849 (hs i Örebro läns museum, tryckt i Festskrift till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen, 1931, s. 46 f.); Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861, s. 7 (ATA), Föreningens verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 19 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 212 f.); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 85 f., Nerikes Fornlemningar I, 1868, s. 119 (ATA; tryckt i Meddelanden från Örebro läns museum 10, 1930, s. 14), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 16; R. Dybeck, Brev till G. Stephens 1873 (KB), Runa fol. (1873), s. 92, 102; Örebro läns kalender 1880, s. 330; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); H. Hedberg, Skrivelse till Riksantikvarien den 7/5 1914 (ATA); S. Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme (1915), s. 86 f., Närkes fasta fornlemningar (i: Närke, läsebok för skola och hem, 1922), s. 96; I. Schnell, Skrock om fornminnen i Närke under 1600-talet (i: Från bergslag och bondebygd 1935), s. 53 f.; R. S. Wibeck, Skrivelse till Riksantikvarien den 8/11 1952 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 29 f.; Närke, Allhem, 1960, s. 24; J. Wikberg, Glanshammars härad (1967), s. 169 f., 404 f.

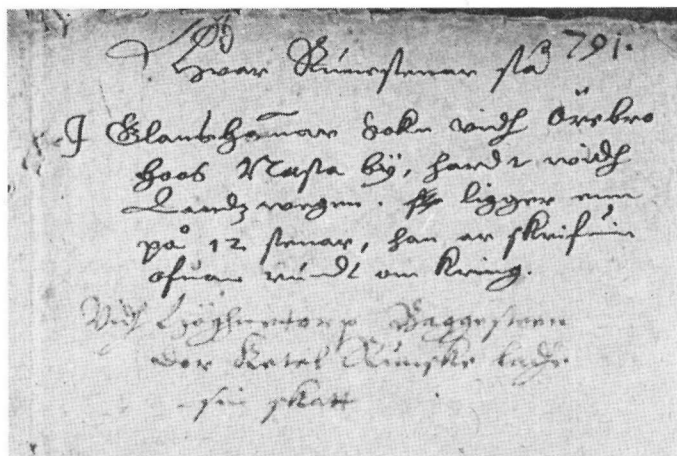
Äldre avbildningar: J. Hadorph och P. Törnewall, träsnitt (i: Peringskiölds Monumenta 6, återgivet i Bautil), J. G. Hallman, teckning (ATA); A. Wätter, teckning 1861 (Örebro läns museums arkiv och i ATA); H. Hofberg, teckning (i Nerikes Fornlemningar, återgiven i Nerikes gamla minnen); R. Dybeck, teckning (återgiven i Runa fol., pl. 21, nr 4); Brate, foto 1901; Lindqvist, foto 1908 (i: Den helige Eskils biskopsdöme, fig. 47 och i Närke, 1922, s. 98), I. Anderson, foto 1952 (i Jansson a. a.; återgivet av Wikberg i a. a. och i Närke, Allhem); B. Walden, foto 1952 (i Jansson a. a. s. 4.)

Runstenen står rest 115 m V om allén till Nasta huvudbyggnad, 65 m Ö om en annan infartsväg till Nasta, 6 m N om landsvägen Örebro–Fellingsbro. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10F 5e »Rinkaby» (1958).

Nä 34 omtalas redan av Bureus. I hans berömda handskrift »Sumlen» (F a 12) finns under rubriken »Hwar Runestenaar stå» följande uppgift: »J Glanshammar Sockn widh Örebro hoos Nasta by, hardt widh Landzwegen, ligger enn på 12 stenar, han er skrifuin ofuan rundt om kring.» Se fig. 89.

J. Hadorph har i sitt memorial för Karl XI:s eriksgata 1673 en uppgift, som säkerligen åsyftar Nasta-stenen: »En fierdingz wäg på andre sidan om Glanshammars krog wid Nafwesta by, wänster om wägen, ligger en gammal offersteen hwarest ännu offras såsom i hedendomen.» I den efter konungens resa författade resebeskrivningen lämnar Hadorph följande utförliga uppgifter om runstenen: »En fierdingz wäg fram om

Fig. 89. Nä 34. Rinkaby sn, Nasta. Efter J. Bureus, F a 12 («Sumlen»).

glanshammars Krogh, är en by Nawestad benämd, hwarest en Runsteen af långan ålder hafwer legat widh allmänne vägen. På denne Steen hafwa enfaldigt folk ifrån hedenhöös offrat emot Tandawärk och andra Krankheter. När någon hafwer ofrat der emot Tandawärk, så hafwer den och bitet i Stenen som dhe närboendes witna; der fins och på en Kant närmast till vägen vthnött något af Stenen.¹ Åhr 1672 denn 6. Junij lät iag samma steen afrijta, och sedan vpresa. Vppå samma Steen låge tå Knappenålar, halförer, häcktor och Märlor, Nafwerhufwud, Spijkar, Nafwerjern och annat smått som tijt ofrat war. Nu är den icke så lämpelig för deras widskepelse sedan han vprest är.»

I *Ransakningarna* finns (från år 1683) följande uppgift: »Nembden och Allmogen i Glanshammars häradh refererade, att widh Landsvägen emillan Örebro och Glanshammars krough, gehnt emoth. Nastaby, finnes en högh opreest Steen medh Runska skrifwen.» Nastastenen var alltså vid denna tid rest, vilket stämmer med Hadorphs ovan citerade uttalande, att han år 1672 hade låtit avrita och uppresa stenen. På Hadorphs avbildning av runstenen syns hela rotändan; den är exakt avritad, vilket visar, att runstenen då var liggande; se vidare Jansson a. a. s. 29. — Herdman (i *Liber Memorialis* bl. 81 v.): »Runstenen här wjd *Nastad* är än temel behållen; märkwärdig äfwen therföre, at, som folket säger, skal i fordna tjder therwjd, mot misswäxt och hård åhr, knoppnålar solfwër (sic!) etc blifwit offrade.»

Olof Celsius har icke själv undersökt Nä 34; de uppgifter som finns i *Svenska runstenar* har han erhållit av »Magist. Hallman». — Gustaf Kjellin, som var kyrkoherde i Glanshammar och Rinkaby 1782–1800, uppger, att runstens plats är »wid Stora Landsvägen gent emot Nasta By» och att stenen är »nog ansenlig; men aldeles oläselig». Kjellin tillägger: »Wid Nasta-Stenen hafwa i fordna tider, då Hungersnöd infallit, knappnålar blifwit offrade.»

Kyrkoinventarium 1830: »Vid sidan af landsvägen nära till nasta By finnes en stående bakåt lutande, omkring 3 alnar hög och 1½ aln bred Runsten; men på hvilken inga läsbara bokstäfver kunna urskiljas.» — C. F. Bergstedt lämnar i sin reseberättelse 1844 följande upplysning: »Vid vägen står en runsten gent emot Nasta by, hvars inskrift nyligen till en del blifwit upphuggen.» — Djurklou 1849: »Nastarunstenen som står till höger om vägen till Arboga är ganska stor dock mycket svårläst.»

Av »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhetsberättelse» för åren 1862 och 1863 framgår, att Nä 34 då åter hade fallit omkull: »Nastastenen (Liljegren n. 1030), till höger om landsvägen från Örebro till Glanshammars gästgifvaregård. Af denna sten har Föreningen erhållit flera afteckningar, hvaribland hosföljande är frukten af den sista af Herr Wætter företagna undersökningen. Stenens inre ristningar, hvilka, att döma af teckningen i Bautil, måste hafva varit särdeles prydliga, torde dock numera ej

¹ Hadorph menar alltså, att nötningen i runstens kant skulle bero på att »enfaldigt folk ifrån hedenhöös» hade bitit i stenen på detta ställe för att bli botad från sin tandvärk.

kunna fullt redas. Denna stens upprättande hoppas Föreningen uti nästa berättelse få tillfälle omnämna.» — Hofberg (i *Nerikes gamla minnen*): »Då man färdas från Örebro till Glanshammars gästgivaregård, påträffar man denna runsten i högra landsvägskanten, midt emot Nasta by.»

Dybeck behandlar Nä 34 i *Runa* fol. (1873); han skriver där (s. 92): »En i synnerhet till ristningen inom runslingorna svårt skadad runsten, halft liggande invid och på södra sidan om landsvägen midt för Nastads by. Gamle män i trakten säga sig hafva af förfädren hört berättas att han fordom varit brosten. I antiqvarisk efterrättelse från 1660 talet säges runstenen vara på en hög, men i Bautil är han afritad såsom lös. Sannolikt togs han redan kort efter 1660 från högen, låg någon tid lös på marken, då Hadorph och Törnevall afritade honom, hvarefter han törhända verkligen legat öfver något dike under landsvägen, till dess han omsider upptogs och restes på det viset att en del af ristningen är i jorden. Ändtligen företog sig, för omkring 40 år sedan, en bonde att förderfligt upphugga runorna (de inre slingorna vågade han sig ej på), då flere förvillande tillsatser lära tillkommit.» — Enligt den av Dybeck meddelade traditionen skulle Nastastenen under någon tid ha legat som brosten. Det är möjligt, att så har varit fallet, ty ristningsytan är mycket hårt sliten. — Brate antecknar vid sitt besök 1901: »Runstenen står lutad bakåt i 45° vinkel på landsvägens södra kant vid Nasta och måste resas, innan den kan tillfredsställande afbildas.»

Intendenten Hugo Hedberg, Örebro, skrev den 7 maj 1914 till Riksantikvarien: »Direktören Ad. Lindgren här i staden som nyligen skänkt 5 000 Kr. till en fontän utanför sitt palats — Centralpalatset — hvilken redan är under uppsättning der — har nyss besökt mig med anhållan, att hos Herr Riksantikvarien göra en förfrågan huruvida Runstenen, som står invid landsvägen vid Nasta i Glanshammar möjligen skulle kunna få förflyttas in till staden för att uppsättas utanför palatset ifråga i den vackra parkanläggningen och tillsammans med — som jag tror hans mening var — fontänen, hvilken visst kommer att omgifvas af en hel del råa, vilda stenblock o. d. Svaret tror jag mig veta — men vill naturligtvis efterkomma L:s begäran och beder sålunda värdsammast om en rad till svar i berörda sak.» Tillstånd till den föreslagna förflyttningen meddelades ej.

Vid runinskriftsinventeringen 1950 lutade stenen så starkt att den hotade att falla, och den var dessutom till hälften dold under marken på grund av att vägbanan hade höjts och breddats. Eftersom platsen ur flera synpunkter var olämplig måste stenen flyttas. Den flyttades 12 m åt NNÖ och restes på landsvägens norra sida.

Ljusgrå granit. Höjd 1,93 m, största bredd (mitt på stenen) 1,31 m. Största runan är 13 cm, den minsta 8 cm. Ristningsytan är hårt sliten och ristningen numera flerstädes mycket grund. Särskilt ornamentiken upptill på stenen visade sig vara svår att reda. Överhuvudtaget krävs det synnerligen goda belysningsförhållanden för att man skall kunna följa de invecklade och svaga ornamentslinjerna. Ristningen var tydligen redan på 1600-talet svårt nött, och på Wætters, Hofbergs och Dybecks teckningar finns endast detaljer medtagna. Hofberg t. ex. konstaterar, att ornamenten är »till det mesta utplånade. Åtminstone har det varit mig omöjligt att, vid förnyade besök på stället och med Bautil till jmförelse, urskilja mer än, hvad som synes här på teckningen» (*Nerikes gamla minnen*, s. 86).

Vad inskriften beträffar kan man fastställa, att den delvis har huggits upp i senare tid. Detta olyckliga ingrepp har utförts av en person, som icke har kunnat runor. Tidpunkten för upphuggningen av runorna kan bestämmas till 1800-talets förra del. Då C. F. Bergstedt reste i Närke år 1844 hade inskriften »nyligen till en del blifvit upphuggen» (se ovan s. 111). Dybecks uppgift om bonden, som »för omkring 40 år sedan» tog sig för »att förderfligt upphugga runorna» stämmer ju med Bergstedts. Även om ett visst osäkerhetsmoment har införts genom upphuggningen, kan inskriften dock rekonstrueras på följande sätt med så gott som fullständig säkerhet:

: pureip : lit : raisa : stein : eftir : lybbyurn : sun sin : nutan :

5 10 15 20 25 30 35 40

Þorhæiðr let ræisa stæin æftir Lyðbiorn, sun sinn nytan.

»Tored lät resa stenen efter Lydbjörn, sin dugande son.»

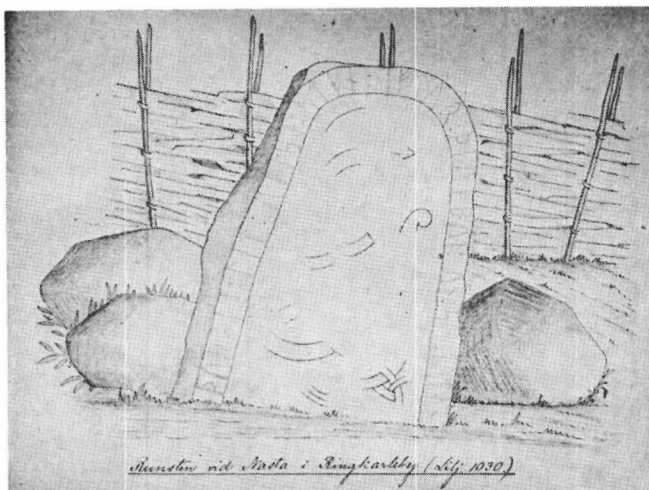

Fig. 90. Nä 34. Rinkaby sn, Nasta. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1863.

Fig. 91. Nä 34. Rinkaby sn, Nasta. Efter R. Dybeck, Runa (fol.).

Till läsningen: Inskriften börjar med skiljetecken, som i denna inskrift genomgående har formen av två punkter. Skiljetecken förekommer mellan varje ord, utom mellan **sun** och **sin**. (Framför efterställt possessivpronomen saknas skiljetecken synnerligen ofta i runinskrifterna.) I 4 **e** är pricken grund men säker. 8 **i** är ej stunget. I 9 **t** har en naturlig fördjupning huggits upp i senare tid; upphuggarens insats har gett runan följande utseende $\mathfrak{t}$. 11 **a** är säkert, likaså 17 **e**. I 18 **i** har upphuggaren gjort en cirkel; runan har därför nu följande utseende $\mathfrak{i}$. I 19 **n** har samme man fortsatt högra bistaven till nedre ramlinjen: $\mathfrak{n}$. I 20 **e** är pricken grund. I 21 **f** har upphuggaren under den nedre bistaven tillagt en bågformig linje: $\mathfrak{f}$. Mellan 22 **t** och 23 **i** har en naturlig skåra av upphuggaren »förbättrats», varigenom runorna har fått utseendet $\mathfrak{ti}$. 25 **l** har förändrats genom tillägg av en **p**-bistav. (Min uppfattning att runan ursprungligen har varit **l** stödes av att Hadorph och Törnewall uppfattade den som **l**; hade den kraftiga **p**-bistaven funnits redan på 1600-talet, skulle de säkerligen ha läst runan som **p**. **l**-bistaven är betydligt grundare och av fullständigt samma karaktär, som inskriftens äkta linjer. I 26 **y**, som har förlorat toppen i en kantskada, finnes en grund men markerad punkt, som troligen är huggen. Punkten sitter dock ej exakt mitt i runan, men detta beror kanske på att ristaren har velat undvika en naturlig skåra, som här går in i runan. 29 **y** är stunget. 30 **u** står tätt intill 31 **r**. Det förefaller som om ristaren först har stavat **byirn** men sedan ändrat sig och lagt till en **u**-bistav, varigenom **u**-runan kom att stå onormalt nära följande runa. **u**-bistaven är icke »upphuggarens». 33 **s** har förlorat första ledens övre del i en kantskada. På grund av samma skada har 34 **u** förlorat toppen. Skiljetecken saknas efter 35 **n** (se ovan). Skiljetecknet efter 43 **n** är grunt och osäkert.

Hadorph och Törnewall: : **purelp** : lit : reisa : stein : aftir : lupbyurn : sun : sin : autan : . — Hallman: **purpap** : lit : raisa : stian : aftir : lupbuurn : sun sin : nutan. — Wætter: **purhai** : lit : raisa stin : iftyr : pupburni : ...u...sin nutan. — Hofberg: **purhal** : lit : reisa : sten : iftur : **piupburn** : un : sin : nutan. Hofberg anmärker till sin läsning av r. 6: »Det första namnet ser ut som **purhai**, men då prof. Säve förklarar ett sådant namn omöjligt, ha vi antagit, att toppstreckket på sista runan **l** blifvit utplånadt, och läsa, på hans auktoritet, **purhal** för **purhalr**, motsvarande det isl. *Pórhallr* ...» — Dybeck: : **purhal** : lit : raisa : stein : aftir (:) lupbyurn : -un : sin : nutan. Dybeck kommenterar

i *Runa* fol. sin läsning på följande sätt: »Kännestrecket i första namnets **l** finnes. Förre **a** i **raisa** klart. Redan Hallman (till Celsius) har **nutan**, icke Bautils oriktiga **autan**. Tillsatserna, de fleste något grundare än de ursprungliga runorna, äro å min ritning prickade» (se fig. 88). I ett brev till G. Stephens år 1873 skriver Dybeck: »Jag tror icke på Hofbergs och Säves **piupbun** och **piupburn** (olika i ritningen och texten)... Stenen, för omkr. 40 år sedan trol. för 2^a gången *högst illa* upphuggen, med *en mängd* tillsatser, har

Ɔ N Ɔ B A N R Ɔ.»

Brate 1901: : **pureip** : **lit** : **raisa** : **stein** : **iftir** : **puþbyurn** : **sun sin** : **nutan** :. Han kommenterar sin läsning på följande utförliga sätt: »Inskriften börjar med ett kolon och efter detta äro de tre första runorna **pur** klara och af alla föregående sedda. R 4 är **e**, såsom B 768 har; huru Hofberg och Dybeck kommit till sin läsning **h** är obegripligt; vid första påseende ser runan ut som **l**, men den fåra, som är lik kst till **l**, visar sig snart vara naturlig, enär den vid roten är för smal för att vara huggen. R 5 är **i** med något krokig staf. Att B 768 läser **l**, beror på en lång fårighet från toppen snedt nedåt höger, som i slingans midt mötes af en annan fåra från stafven snedt uppåt höger, hvilken åter sannolikt gifvit anledning till läsningen **a** hos Hofberg och Dybeck. Dessa två fåror kunde förleda till läsningen **p**, om icke den följande runan afgjordt vore **p**. Namnet torde alltså vara ett kvinnonamn **pureip**, jfr **stein**. Uti **lit** har **t** i stället för **h**. kst fått kst till **r**, en djup fåra, som ser lika huggen ut som runornas öfriga linier, men icke blifvit anmärkt af föregående undersökare. Det står alltså **lit**r, förmodligen en felristning, föranledd af att följande ord började med **r**. Det felristade kst till **r** utgår icke från toppen af **t**, som dess v. kst, utan 1½ em nedanför.¹ Det följande ordet är **raisa** såsom hos Hofberg och Dybeck, icke **reisa** som B 768. Därpå följer **stein**; uti **n** fortsättes kst till höger af en fåra ända ned till nedre slinglinien, hvilken fåra har nästan samma utseende som de huggna linierna. Uti **iftir** är den första runan afgjordt **i**, och kan icke läsas **a**, som B 768 och Dybeck vilja. Uti **f** har nedre kst samma längd som det öfre 5 em., och når icke upptill öfre slinglinien. Från foten af **t** går en fåra snedt uppåt till toppen af det följande **i**, och från foten af **i** en annan dylik fåra snedt uppåt höger, följd af ännu en mellan **i** och **r**. Dybeck anser dessa fåror vara resultat af en upphuggning af inskriften, som en bonde skall hafva företagit omkring 40 år före Dybecks besök. Det följande namnet är **puþbyurn**, det är blott osäkert, om icke andra runan har prick, hvilken icke antages af föregående undersökare; runans inre är gropigt men en grop är rundad, dock knappt af beskaffenhet att böra antagas vara en prick. Kst i den första runan **p** är fullt tydligt, jämnt och synbarligen hugget. I stafvens topp utgår en 5½ em lång fåra lik kst till **l**, som föranledd läsningen **l** i B 768, och skulle kunna vara huggen, om den ock är mindre jämn än stafven och kst till **p**. På grund af ristningen synes det riktigare att läsa första runan som **p** än som **l**.² Hofbergs läsning **piupbun** är oriktig. Uti **sun** finnes af **s** blott nedre stafven, af **u** är toppen borta. Efter **sun** står intet skiljetecken, oakadt sådant antages af både B 768, Hofberg och Dybeck, men väl ett kolon efter **sin**. Inskriftens sista ord är **nutan**, äfven följdt af kolon.» — Lindqvist 1908: **þurlap** : **lit**r : **raisa** : **s--nn** : **iftir puþbuirn -un sin** : **nutan**.³

Namnen på Nastastenen har uppfattats på olika sätt. Sålunda ser Hofberg i inskriftens första namn mansnamnet *Þórhallr*. Den som stenen är rest efter bär enligt Hofberg namnet *Þiudþiorn*. I sin *Förteckning öfver Nerikes fasta fornlemningar* (1871) tolkar han inskriften på följande sätt: »Thorhallr lät resa sten efter Thiodþiörn son sin redbare.» Dybeck uppfattar inskriftens första namn på samma sätt som Hofberg men läser det andra namnet som »LUPBYURN». Brate anser, att det första namnet är ett kvinnonamn **pureip**; sonens namn uppfattar han i likhet med Hofberg som *Þiudþiorn* (**puþbyurn**). Lindqvist översätter

¹ Brate har alltså icke observerat, att **r**-bistaven i denna runa har ristats på 1800-talet av »upphuggaren».

² Som ovan har framhållits är **p**-bistaven tillsatt av »upphuggaren».

³ I sin avhandling *Den helige Eskils biskopsdöme* framhåller Lindqvist: »Då stenens ristningar en gång blifvit av välmenande hand 'uppskärpta', ha vissa detaljer, särskilt runorna, ej kunnat med säkerhet tydas med de utgångspunkter, monumentet själv erbjuder. Den här reproducerade fotografien är tagen av förf. efter på dylika grunder år 1908 utförd uppkritning» (a. a. s. 88, not 1).

inskriften på följande sätt i uppsatsen *Närkes fasta fornlämnningar* (1922): »Torlad lät resa stenarna (!) efter Tjodbjörn, sin gode son.» (De översättningar av inskriften som senare har publicerats återgår alla på den översättning som jag lämnat i en uppsats i »Från Bergslag och Bondebygd 1952», s. 31.)

Av allt att döma är Nastastenen rest av en kvinna till minnet av hennes son. Runföljden 1–6 **pureip** skulle visserligen kunna tänkas återge det i isländska källor vanliga kvinnonamnet *Þuriðr*, men slutleden är i så fall ristad på ett egendomligt sätt. Närmare till hands ligger avgjort att uppfatta namnet som *Þor(h)æiðr*. Slutleden *-heiðr*, som ingår i ganska många kvinnonamn, uppträder nästan alltid i formen *-eiðr*. Detta kvinnonamn är emellertid eljest icke belagt på svenskt område.

Den döde sonens namn — **lypbyurn**, *Lyðbiorn* — har tydligen också varit mycket sällsynt. Det förekommer eljest endast en gång, nämligen på Skarpåkerstenen (Sö 154), där namnet ristats **lypbiurn**. I *Södermanlands runinskrifter* (s. 117) kommenterar Brate namnet på följande sätt: »**lypbiurn** förekommer icke annars men jfr fsv. *Lydhjast*, *Ludholþ*, fvn. *Ljóðolfr*.» Tänkbart är väl också att **lypbyurn** kunde återge ett mansnamn *Liðbiorn* och att namnet skall sammanställas med namn som *Liðvarðr*, *Liðsmaðr* och *Liðbofi*, där ordet *lið*, n. '(krigar)skara' torde ingå som första led.

Inskriftens sista ord, **nutan**, är givetvis ack.sg.m. av adj. *nytr*, 'duktig, dugande, rask'.¹ Det förekommer som berömmande ord om den döde i åtminstone fem svenska runinskrifter från tiohundratalet.

I *Den helige Eskils biskopsdöme* (ATS 22: 1) sammanställer Sune Lindqvist Nastastenenens ornamentik med den s. k. Eskilstunakistans. Han anser, att slingmotivet »tydligt visar sig vara så att säga kopierat efter Eskilstunamonumentet» (a. a. s. 88 f.).

Nastastenen är avgjort Närkes vackraste runsten. Ornamentiken avslöjar en van och konstnärligt framstående mästare.

¹ Hadorph och Törnewall läser felaktigt **autan** i st. f. **nutan** (se fig. 85). På grund av denna läsning tolkas inskriften i Peringskiölds *Monumenta* på följande sätt: »Þureld lett reesa up Steen till áminnelse efter sin Son Lodbijörn den Rijka (Thorilda curavit Cippum erigi Ludbiorno filio Suo opulento). Översättningen »den Rijka» (opulento) visar, att man har uppfattat **autan** som sammanhörande med *auðr*, 'rikedom'. Se fig. 86.

ORDFÖRTECKNING

and f. 'ande, själ': sg. dat.(?) **ant...** 20.
blætsa vb 'välsigna': perf. part. sg. nom. m. **blæsar** 2.
bōndi m. 'make, äkta man': sg. ack. **boana** 32, **-u....** 9, **...ta** 28.
brōðir m. 'broder': sg. ack. **bruþur** 29, 31, **...(o)þur** 1(?).
bæra vb 'bära': pres. 3 sg. **ber** 2.
daudr, döðr adj. 'död': sg. nom. m. **tup** 15.
drængr m. 'ung man': sg. ack. **tre...** 18.
faðir m. 'fader': sg. ack. **faðu...** 4, **faður** 11, 26, **28, --þur** 15, **---ur** 32.
fara vb 'fara': perf. part. sg. nom. m. **farin** 29.
frœkn adj. 'modig, djärv': sg. ack. m. **froknan** 18.
fulldrængila adv. 'manligen': **fultrekila** 29.
Guð m. 'Gud': nom. **kup** 11, 17(?) 28, **gup** 20.
gærva vb 'göra': inf. **gæra** 20, **kera** 26, pret. 3 pl. **kerþu** 31.
gæta vb 'vakta, bevara, taga vörd om': pres. konj. 3 sg. **gæti** 20.
haggva vb 'hugga': inf. **hika** 15, pret. 3 sg. **ih** 25(?).
hann pron. 'han': nom. **han** 15, 29, gen. **hans** 11, 18, 28.
hjalpa vb 'hjälpa': pres. konj. 3 sg. **hialbi** 11, 28.
ĩ prep. 'i': **i** 15.
iak pron. 'jag': **mik** 2.
kui 2
kumbl n. 'minnesmärke': pl. ack. **...ubl** 3.
lāta vb 'låta': pret. 3 sg. **let** 12, 29, **lit** 16, **...t** 4, **l...** 13, **l...t** 20, pret. 3 pl. **letu** 11, **titu** 32.
mōðir f. 'moder': sg. ack. **mopur** 26 **...(o)þur...** 1(?).

mærki n. 'minnesmärke': sg. ack. **merki** 4, **mer--** 26.
nýtr adj. 'duktig, dugande, rask': sg. ack. m. **nutan** 34.
ok konj. 'och': **auk** 11, 13, 14, 26 (2 ggr), 31, 32.
rétta vb 'uppressa': inf. **rita** 28, **rietr** 12(?).
rīsta vb 'rista': pret. 3 sg. **rist** 20.
rūn f. 'runa': pl. ack. **ru...** 20, **iuna** 25(?).
rēisa, rēsa vb 'resa, uppressa': inf. **reisa** 4, 32, **resa** 11, 16, 29, pret. 3 sg. **risti** 14, **riþi** 9(?), 3 pl. **rstui** 8(?).
sāl, sēl, sial f. 'själ': sg. dat. **selu** 11, **sal...** 20, **sal** 28.
sā(r) pron. 'den': sg. nom. m. **sa** 2, pl. nom. m. **þeir** 31.
sāsi pron. 'denne': sg. ack. m. **þna** 9, **þensa** 11, **þana** 15, pl. ack. n. **þausi** 3.
sinn pron. 'sin': sg. ack. m. **sin** 9, 11, 12, 14, 17(?), 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34, **--n** 15, 18, f. **sina** 26.
stivūsunr, stiupsunr, stjksunr m. 'styvson': sg. ack. **s-ukn** 12(?).
stæinn, stēnn m. 'sten': sg. ack. **stein** 32, 34, **stin** 9, 28, **sten** 11, 20, **sitin** 14, **sitn** 8(?).
sunr m. 'son': sg. nom. **sun** 18, sg. ack. **sun** 14, 34.
verða vb 'varda, bliva': pret. 3 sg. **uap** 15.
væra vb 'vara': pres. konj. 3 sg. **se** 2, pret. 1 sg. **uar** 29.
yfiR prep. 'över': **ifir** 20.
æftiR prep. 'efter, till minne av': **eftir** 11, 16, 31, 32, **iftir** 4, **eftir** 28, 29, 34, **...ftir** 1, **efitr** 14, **eftr** 9, 12, 15, **...ir** 26, **i...** 3. **...ft...** 30(?).

EGENNAMN

Anundr: nom. **anuntr** 32, **anuatr** 15 (jfr *Arnhvatr*).

Arnhvatr: nom. **anuatr** 15(?).

Áviðr: nom. **auipr** 20(?).

Biorn: nom. **biorn** 11, ack. **biurn** 29.

Böfriðr: nom. **bofripr** 29.

Bolli: ack. **buli** 15.

Böli el. *Būli* se *Bolli*.

Brūni: ack **bruna** 26.

David(r): nom. **...auipr** 20(?).

Frøystæinn: nom. **...rystan** 23(?).

Gunna: gen. **kunur** 32.

Gunnhvatr: ack. **kunuat** 28.

Gyi (*Gy*): nom. **kui** 2(?).

Gæirhvatr: nom. **keiruatr** 11.

Gæirlæifr: nom. **keirlifr** 31.

Holma: ack. **hulmu** 26.

Holmi: nom. **hulmi** 18, **hu---** 32.

Hröðlaug: gen. **hrulauhar** 28.

Hælgulfr: nom. **helgulfr** 31.

Igulfriðr: **...pulfri** 28(?).

Inga: nom. **ika** 12.

k... 9.

...li 16.

Lyðbiorn: ack. **lypbyurn** 34.

Ríkví: nom.(?) **rikui** 14.

Sefi: ack. **sif-** 20(?).

Sigbiorn: **sihrbnr...** 23(?).

Sigmundur: ack. **sigmunt** 31.

Spiallbúði: nom. **sbialbúpi** 13.

stih... 30(?).

Svæinn, *Svënn*: nom. **suen** 28, ack. **-uin** 14.

tu-... --a 26.

Ulfr: nom. **ulfr** 32.

Víborg: nom. **uibug** 14.

Vínøy f. 'Vinön': sg. dat. **uinyu** 15.

ÞörgæiRR: nom. **þorker** 26.

Þórhæiðr: nom. **þureip** 34.

Æibiorn: ack. **eibiurn** 11.

Ærnbiorn: ack. **erbrn** 9.

Øysl: ack **asl** 12(?).